ØKONOMI og POLITIK

Kvartalsskrift udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi . 44. Årgang . Nummer 1 . 1970

Munksgaards Forlag . København 1970

ØKONOMI OG POLITIK

44. ÅRGANG NR. 1 1970

INDHOLD

HOLGER GAD: Udviklingen i landbrugets arbejdsstyrke og ejendomsstruktur 3

GUSTAV BARFOD: Perspektiver i den tyske østpolitik .. 24

ULF KJÆR-HANSEN: Følgerne af firepressesystemets sammenbrud 42

Den internationale økonomiske situation 67

Den danske økonomiske situation 76

Politisk kronik 94

KVARTALSSKRIFT UDGIVET AF
SELSKABET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI
MUNKSGAARDS FORLAG . KØBENHAVN 1970

FORFATTERNE

HOLGER GAD, professor, dr. oecon., Aarhus Universitet.

GUSTAV BARFOD, redaktør, dip. sc. pol., Danmarks Journalisthøjskole.

ULF KJÆR-HANSEN, mag. art., amanuensis ved Presseforskningsinstituttet, Handelshøjskolen i København.

De løbende økonomiske oversigter udarbejdes af cand. oecon. Jørn Henrik Petersen, Aarhus Universitet og sekretær, cand. polit. Palle Mikkelsen, Det økonomiske Sekretariat. Den politiske kronik udarbejdes af cand. polit. C. Lind.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal. Årsabonnement 40 kr. incl. moms. Enkelte hæfter 13 kr. incl. moms. Ansvarshavende redaktør: Amanuensis, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN. Redaktionsudvalg: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN, professor, dr. polit. SV. AAGE HANSEN, professor, dr. polit. ANDERS ØLGAARD, professor, cand. mag. OLE KARUP PEDERSEN og lektor, cand. polit. HANS BOSERUP. Redaktion: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Rosenborggade 15, 1130 København K, tlf. (01) 11 41 53. Ekspedition og abonnement: Munksgaards Forlag A/S, Prags Boulevard 47, 2300 København S, tlf. Asta 7030. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader.

Printed in Denmark, Aarhuus Stiftsbogtrykkerie A/S.

Udsendt i boghandelen

UDVIKLINGEN I LANDBRUGETS ARBEJDSSTYRKE OG EJENDOMSSTRUKTUR

HOLGER GAD

I. ANTALLET AF LANDBRUGSMEDHJÆLPERE

I tabel 1 er anført tal for det samlede antal mandlige og kvindelige medhjælpere i dansk landbrug. Som det fremgår af tallene er der næsten ingen kvindelige medhjælpere tilbage i landbruget.

Ved sommertællingen i 1960 omfattede denne kategori endnu ca. 30.000, men i løbet af 1960'erne har der været en tilbagegang på 15–20 pct. om året.

Det er længe siden, at de kvindelige medhjælpere havde egentlig betydning for landbrugets produktionsmæssige forhold. I begyndelsen af 1920'erne var antallet af kvindelige medhjælpere ca. 120.000. Dengang deltog kvinderne endnu i et vist omfang i det egentlige landbrugsarbejde.

I 1940 var antallet af kvindelige medhjælpere faldet til ca. 100.000, svarende til halvdelen af de mandlige. Kvinderne blev i løbet af de tre første årtier af dette århundrede i det væsentlige flyttet ind til det huslige arbejde, der i øvrigt i ikke ringe omfang bestod i at skaffe kost og logi til de ca. 170.000 ugifte mandlige medhjælpere, der dengang var optaget i de selvstændige landmænds husstande.

Nu er antallet af kvindelige medhjælpere i landbruget forsvindende ringe, og udviklingen på dette område har vel kun landbrugsmæssig interesse, for så vidt som den viser, at en tidligere stor kategori af medhjælpere nu er gået helt ud af erhvervet.

I 20-året 1940–60 blev antallet af mandlige medhjælpere halveret og udgjorde i 1960 ca. 100.000. I 10-året 1960–70 har der her været en tilbagegang på omkring 10 pct. pr. år.

Den absolutte tilbagegang har været svagt aftagende i de senere år, men det relative fald har været stigende og har siden 1966 ligget på ca. 15 pct. pr. år.

Hidtil er hovedparten af de selvstændige landmænd kommet fra medhjælpergruppen, dvs. at den helt overvejende del af de selvstændige landmænd har forberedt sig til livsgerningen ved arbejde som medhjælpere i landbruget.

TABEL 1

Antal landbrugsmedhjælpere

a) *Juli-tællinger*

År	Mandlige medhjælpere		Kvindelige medhjælpere	
	Antal	Indeks 1950=100	Antal	Indeks 1950=100
1940	195.000	130	100.000	155
1950	149.568	100	64.661	100
1955	133.256	89	47.838	74
1960	98.542	66	29.777	46
1965	54.975	37	9.925	15
1966	50.352	34	7.981	12
1967	45.392	30	6.723	10
1968	38.224	26	5.668	9
1969	33.293	22	4.677	7

b) *Gennemsnitlig årlig tilbagegang*

		%		%
1940–50	4.500	2,5	3.500	5
1950–55	3.260	2	3.365	7
1955–60	6.940	6	3.610	10
1960–65	8.800	12	3.970	15
1965–66	4.625	9	1.945	20
1966–67	4.960	11	1.260	16
1967–68	7.170	16	1.055	16
1968–69	4.931	13	989	17

Med den nuværende udvikling i antallet af ugifte mandlige landbrugsmedhjælpere synes denne form for landmandsuddannelse at være under afvikling. Fremtidens landbrugsejendomme vil formentlig hovedsagelig blive bemandet med folk, der har tilbragt størsteparten af deres ungdom uden for landbruget.

Ved en dyberegående analyse er det hensigtsmæssigt at sondre mellem tre kategorier af mandlige medhjælpere, nemlig:

1. de fastansatte ugifte medhjælpere, der normalt er optaget i arbejdsgivers husstand;
2. de fastansatte mandlige medhjælpere med egen husstand, der ved siden af de selvstændige landmænd kan betegnes som permanente landmænd;
3. midlertidige medhjælpere, der kun lejlighedsvis beskæftiges i landbruget.

TABEL 2

Antal mandlige landbrugsmedhjælpere

Julitællinger

År	Faste medhjælpere uden egen husstand		Faste medhjælpere med egen husstand		Midlertidige medhjælpere	
	Antal	Indeks 1950=100	Antal	Indeks 1950=100	Antal	Indeks 1950=100
1940	171.751	147	13.306	75	15.000	100
1950	116.841	100	17.670	100	15.057	100
1955	99.207	85	18.441	104	15.608	104
1960	78.564	67	14.448	78	5.530	37
1965	40.224	34	12.223	69	2.528	17
1966	35.875	31	11.844	67	2.637	18
1967	32.752	28	10.781	61	1.859	12
1968	28.007	24	8.222	47	2.308	15
1969	23.303	20	7.585	43	2.405	16

Gennemsnitlige årlige ændringer

	Antal	%
1950–55	3.525	3
1955–60	4.130	5
1960–65	7.670	13
1965–66	4.350	11
1966–67	3.123	9
1967–68	4.745	14
1968–69	4.704	17

Antallet af faste medhjælpere med egen husstand er gået mindst tilbage, men synes dog nu at falde med omkring 1000 om året, svarende til en faldhastighed på godt 10 pct. pr. år. Dette er en relativt stærkere tilbagegang end i den anden gruppe af permanente landmænd, der består af selvstændige landmænd.

Den løse arbejdskraft er nu næsten forsvundet ud af landbruget. Denne gruppe omfattede i 1950 15.000 mænd, men i sommeren 1969 kun 2400.

Den gruppe, der har særlig betydning for landbrugets fremtid, er gruppen af ugifte mandlige medhjælpere. I 1940 omfattede denne gruppe godt 170.000 landmandsbedrifter, 1960 næsten 30.000, men ved sommertællingen i 1969 var der kun 23.300 tilbage.

I denne for landbrugsudviklingen betydningsfulde gruppe af medhjælpere har der siden 1960 været en årlig tilbagegang på godt 10 pct. Såfremt den nuværende absolutte tilbagegang på omkr. 5000 om året fortsætter – og der er i de nøgne tal intet, der tyder på, at dette ikke skulle ske – vil den

TABEL 3

Tilgang af unge mænd til arbejdsmarkedet

År	Antal 17-årige mænd		
	I hele landet	Heraf i landbruget	
		Antal	%
1940	33.000	14.500	45
1950	29.000	8.000	27,5
1960	38.000	6.500	17
1965	40.000	4.000	10
1969	38.000	2.000	5

indtil nu aftagende form for uddannelse af landmænd her i landet forsvinde.

II. GENERATIONS- OG EJERSKIFTE I LANDBRUGET

Tidligere begyndte de unge landmænd som medhjælpere i 14-årsalderen. Hovedparten af dem var landmandssønner. I de senere år er skolealderen også blevet forlænget på landet, men antallet af medhjælpere på 17 år giver stadig et godt billede af den årlige tilgang af unge mænd til landbruget.

I nedenstående tabel 3 er anført den andel, som 17-årige landbrugsmedhjælpere udgør af den tilsvarende aldersklasse i hele landet.

Tilbagegangen i antallet af medhjælpere sker på to måder, nemlig ved fald i tilgangen, og ved afgang af ældre medhjælpere. I nedenstående tabel 4 er anført tal til belysning af mønstret i den årlige tilgang og afgang af ugifte mandlige landbrugsmedhjælpere.

TABEL 4

Årlig tilgang og afgang af ugifte mandlige medhjælpere i landbruget

Periode	Årlig		Heraf til	
	Tilgang (1)	Afgang (2)	Gifte landmænd (3)	Andre erhverv (4)
1938–45	13.000	19.000	7.000	12.000
1945–50	10.000	16.000	7.000	9.000
1950–55	8.500	12.000	6.000	6.000
1955–60	8.000	12.000	5.000	7.000
1960–65	5.000	12.500	4.000	8.500
1967–69	3.000	7.000	ca. 2.000	ca. 5.000

I kolonne (1) er anført den årlige tilgang. I kolonne (2) er den årlige afgang, beregnet som faldet i antallet af landbrugsmedhjælpere plus den årlige tilgang. I kolonne (3) og (4) er vist, hvordan afgangen af ugifte medhjælpere fordeler sig til gruppen af gifte landmænd og andre erhverv. I 1967–68 var der en tilgang til landbruget af 3000 helt unge mænd; men i løbet af dette år var der en tilbagegang på 4000, sådan at bruttoafgangen af ugifte landbrugsmedhjælpere må have været 7000. Heraf har ca. 2000 etableret sig som selvstændige landmænd og dermed gået ind i gruppen af permanente landmænd, mens de resterende 5000 må have søgt over i andet erhverv.

1. *Tilgangen af helt unge mænd og rekrutteringsbasis i landbruget*

I tabel 5 er anført tal til belysning af forbindelsen mellem tilgangen af ungdom og det efterfølgende generationsskifte i landbruget.

I kolonne (1) er anført den årlige tilgang af helt unge mandlige med-

TABEL 5

Generationsskifte i landbruget

År	Årlig tilgang af unge medhjælpere[1]) (1)	Rekrutteringsbasis[2]) (2)	Antal elever på alm. landbr.-kursus (3)	Antal salg af bebyggede landejendomme (4)	Heraf til frihandel (5)	Heraf til byfolk (6)	Familiesalg (7)
1950....	8.000	6.240					
1951....	8.060	6.090					
1952....	8.050	5.870					
1953....	8.025	5.450					
1954....	8.060	5.270					
1955....	7.850	4.980					
1956....	7.140	4.800	2.145				
1957....	7.190	4.650	2.325				
1958....	7.080	4.500	2.470				
1959....	6.700	4.250	2.550				
1960....	6.450	3.755	2.485				
1961....	5.980	3.270	2.360	7.970	4.685	1.460	1.980
1962....	5.350	2.880	2.260	8.400	5.145	1.770	925
1963....	5.000	2.585	2.045	8.325	4.950	1.555	2.000
1964....	4.950	2.370	1.970	9.300	5.765	1.740	2.245
1965....	4.000	2.005	1.895	8.135	4.550	1.460	2.440
1966....	3.540	1.805	1.775	6.990	4.580	1.500	1.605
1967....	3.175	1.740	1.390	6.335	4.215	1.560	1.655
1968....	2.525	1.570	1.245		3.215		
1969....	2.032	1.363					

1) Målt ved antal 17-årige.
2) Målt ved 10 % af antal på 21 år og derover.

hjælpere (målt ved antallet af 17-årige). Denne tilgang faldt svagt i 1950'erne, nemlig fra ca. 8000 i 1950 til knap 7000 i 1959. I løbet af 1960'erne er der imidlertid sket et væsentligt fald i tilgangen af unge mænd til landbruget, der i 1969 kun omfattede ca. 2000.

I kolonne (2) i tabel 5 er beregnet tal for det, som her kaldes rekrutteringsbasis for selvstændige landmænd. Dette begreb skal angive det årlige antal landbrugsmedhjælpere, der evt. vil etablere sig som selvstændige landmænd. Antallet af 25-årige landmænd – både medhjælpere og selvstændige – ville give et godt udtryk for landbrugets rekrutteringsbasis. Det samlede antal 25-årige landmænd findes imidlertid ikke opgjort – hverken ved landbrugs- eller ved folketællinger. Ved landbrugstællingerne foretages en opgørelse af antallet af ugifte medhjælpere i gruppen 21–25 år; men da det må antages, at en del af landmandsrekrutterne allerede før 25-årsalderen er blevet selvstændige landmænd, og at et større eller mindre antal i alderen 21–25 år midlertidigt opholder sig uden for landbruget, angiver antallet af ugifte medhjælpere i aldersgruppen fra 21–25 år ikke noget godt grundlag for beregning af landbrugets rekrutteringsbasis. Derimod har forskellige undersøgelser af folketællingsmateriale vist, at 10 pct. af antallet af ugifte medhjælpere på 21 år og derover giver et ganske godt billede af det, der kaldes landbrugets rekrutteringsbasis.

Tallene i kolonne (2) i tabel 5 angiver 10 pct. af antallet af de faste ugifte landbrugsmedhjælpere på 21 år og derover. Ved at sammenholde antallet i denne gruppe med antallet af 17-årige – 8 år tidligere – får man et billede af, i hvilket omfang den oprindelige tilgang af unge mænd til landbruget forsvinder til andre erhverv, før de når den »etableringsmodne« alder. I 1950 var der til eksempel en tilgang på ca. 8000 helt unge landmænd. 8 år senere, 1958, var antallet på det, der her kaldes landbrugets rekrutteringsbasis 4500. Såfremt landbruget havde været i stand til at fastholde de unge, der gik ind i erhvervet i begyndelsen af 1950'erne, ville der ikke være opstået befolkningsmæssige problemer i generationsskiftet. I slutningen af 1950'erne omfattede dansk landbrug knap 200.000 bedrifter. Da man kan regne med, at den gennemsnitlige virketid for selvstændige landmænd er godt 30 år, ville en stabil ejendomsstruktur fra slutningen af 1950'erne have forudsat en årlig tilgang og afgang på 3 pct. af antallet af selvstændige landmænd, dvs. en årlig tilgang på ca. 6000 og en tilsvarende årlig afgang. Hertil var der tilstrækkeligt grundlag med en tilgang på ca. 8000 helt unge landmænd i begyndelsen af 1950'erne.

Imidlertid viser tallene i tabel 5, kolonne (2), at af de 8000 helt unge, der gik ind i landbruget i 1950, er der knap 5000 tilbage 8 år senere i 1958, da de pågældende var omkring 25 år gamle. Dette antal var ikke fuldt tilstrækkeligt til bevarelse af antallet af landbrugsejendomme, da rekrutteringsbehovet (ved uændret ejendomsstruktur) må skønnes at være omkring

6000 i slutningen af 1950'erne. På den anden side har der formentlig været omkring 1000 byfolk, der har etableret sig som landmænd i 1958, sådan at man i dette år formentlig har haft ca. 5000 førstegangsetableringer i landbruget, hvoraf ca. 4000 er foretaget af landbrugsmedhjælpere og ca. 1000 af byfolk, og antallet af landbrugsejendomme er begyndt at falde svagt.

2. *Rekrutteringsbehov og ejerskifte*

For året 1963 har Danmarks Statistik foretaget en nærmere undersøgelse af generationsskiftet i landbruget. I dette år var der knap 4000 førstegangsetableringer, hvoraf 2740 blev foretaget af landbrugsmedhjælpere og ca. 1100 af »byfolk«.*

Efter den i tabel 5 anvendte metode kan landbrugets rekrutteringsbasis for året 1963 opgøres til ca. 2600 – altså lidt færre end antallet af landbrugsmedhjælpere, der har etableret sig som selvstændige landmænd.

I det samme år, nemlig 1963, blev der solgt i alt godt 8300 bebyggede landbrugsejendomme (se kolonne (4) tabel 5), hvoraf som nævnt knap 4000 gik til folk, der første gang etablerede sig som selvstændige landmænd. De resterende ca. 4500 ejendomme må repræsentere den interne omsætning af ejendomme inden for landbruget, dvs. må være overtaget af folk, der i forvejen var selvstændige landmænd.

I de senere år synes der at have været en tilbagegang i handelen med landbrugsejendomme. Det samlede antal salg af bebyggede ejendomme var i 1968 knap 5200, hvilket er godt 3000 færre end i 1963. Antallet af salg til byfolk synes i 1968 at være faldet lidt. Det ser ud til at have ligget på godt 1200, hvoraf formentlig ca. 1000 går til byfolk, der første gang etablerer sig som selvstændige landmænd. Omsætningen af ejendomme i fri handel er i samme periode, nemlig fra 1963 til 1968, faldet med 2000. Der har også været et mindre fald i antallet af familiesalg.

Af de foreliggende tal fra salgsstatistikken kan man ikke direkte aflæse mønstret på det generationsskifte, der i de allersidste år har fundet sted i landbruget; men visse hovedtræk kan dog skimtes. For det første viser tallene, at salget af landbrugsejendomme til byfolk i 1968 er faldet til godt 1200 ejendomme, og heraf sker formentlig ca. 1000 til byfolk, der første gang etablerer sig som landmænd. For det andet er det sandsynligt, at den interne omsætning af ejendomme mellem landmændene kun i mindre grad er gået tilbage. Under de strukturændringer, der nu finder sted i landbruget, må behovet for intern omsætning af ejendomme mellem selvstæn-

[1]) Defineret som folk, der havde størsteparten af deres indtægt fra arbejde uden for landbruget.

dige landmænd nærmest være voksende. Det samlede antal salg af landbrugsejendomme er i løbet af de sidste 5 år faldet med omkring 3000; men da nedgangen i antallet af salg til byfolk er begrænset, må det anførte fald især hidrøre fra tilbagegang i den interne omsætning af ejendomme mellem selvstændige landmænd eller i salget til landbrugsmedhjælpere, der første gang etablerer sig som selvstændige landmænd – eller fra begge dele.

De her beregnede tal for landbrugets rekrutteringsbasis tyder på, at det antal landbrugsmedhjælpere, der årligt er parat til at overtage landbrugsejendomme, er faldet med ca. 1000 fra 1963 til 1968, (se kolonne (2) i tabel 5). Såfremt man alene bygger på denne forudsætning, skulle antallet af landbrugsmedhjælpere, der etablerer sig som selvstændige landmænd, være faldet fra 2740 i 1963 til omkring 1700 i 1968. Til sammenligning kan anføres, at antallet af elever på almindelige landbrugskursus er faldet fra godt 2000 i 1963 til godt 1200 i 1968 (se kolonne (3) i tabel 5). Man kan derfor skønne, at det antal landbrugsmedhjælpere, der etablerer sig som selvstændige landmænd i slutningen af 1960'erne, udgjorde 1500–2000 pr. år.

Hvordan vil tallene i landbrugets generationsskifte udvikle sig fremover? Ved besvarelse af dette spørgsmål kan der for det første peges på, at de 1500–2000 landbrugsmedhjælpere, der nu årligt etablerer sig som selvstændige landmænd, er gået ind i landbruget som helt unge i et antal af ca. 7000 for omkring 10 år siden. Kun en fjerdedel af de unge mænd, der startede deres løbebane i landbruget i slutningen af 1950'erne er derfor nu rede til at etablere sig som selvstændige landmænd, resten er allerede gået til andet erhverv.

Tilgangen af unge mænd til landbruget ligger imidlertid nu på et langt lavere niveau end for 10 år siden. Den udgjorde i 1969 kun 2000. Hvor mange af disse vil om 7–10 år optræde som potentielle afløsere for den tids selvstændige landmænd? Ethvert udsagn herom må naturligvis antage karakter af spådom. Men det kan anføres, at siden den anden verdenskrigs ophør har mindre end halvdelen af de unge, der begyndte deres løbebane i landbruget, været villige til at blive selvstændige landmænd. Samtidig med at tilgangen af unge mænd til landbruget er gået radikalt tilbage, er der også sket et fald i den andel af tilgangen, der er villig til at etablere sig som selvstændige landmænd. Sidste år har kun en fjerdedel af de unge mænd, der begyndte deres løbebane i landbruget for omkring 10 år siden, villet være selvstændige landmænd. Resten er gået til andre erhverv.

Såfremt forholdene ikke ændrer sig radikalt, dvs. såfremt de økonomiske vilkår for arbejde i landbruget ikke bliver væsentligt forbedret, er det næppe sandsynligt, at det antal landbrugsmedhjælpere, der vil etablere sig som selvstændige landmænd pr. år, vil være større end omkring 1000 i 1975, og det kan meget vel tænkes at blive væsentligt lavere.

TABEL 6

Antal førstegangsetableringer i dansk landbrug

	Antal førstegangsetableringer foretaget af		Tilsammen
	Landbrugs-medhjælpere	»Byfolk«[1])	
1960	4.000	1.000	5.000
1963	2.740	1.110	3.850
1968	ca. 1.800	ca. 1.200	ca. 3.000
Prognose 1975	1.000	1.000	2.000

1) Defineret som folk, der har størstedelen af deres indtægt fra arbejde uden for landbruget.

Forudsætter man videre, at det antal byfolk, der første gang overtager en landbrugsejendom, fortsat vil holde sig på omkring 1200 om året, kommer man til det resultat, at antallet af førstegangsetableringer i landbruget vil udvikle sig frem til 1975 som anført i tabel 6.

III. GENERATIONSSKIFTE OG EJENDOMSSTRUKTUR

1. *Ændringer i ejendomsstruktur*

I løbet af de første ni år af 1960'erne er antallet af landbrugsejendomme i Danmark faldet med ca. 50.000, nemlig fra ca. 196.000 i 1960 til ca. 146.000 i sommeren 1969. Samtidig er den gennemsnitlige ejendomsstørrelse vokset fra 15,8 ha i 1960 til 20,3 ha i 1969. I tre-året 1966–69 er antallet af landbrugsejendomme faldet med ca. 20.000, svarende til en tilbagegang på godt 4 pct. om året.

I ovenstående tabel 7 er dels anført antallet af landbrugsbedrifter i de

TABEL 7

Udviklingen i antallet af landbrugsejendomme

Ejendomsgrupper ha	Antal ejendomme 1969	Indeks 1969 med 1960=100	Gennemsnitlig årlig tilbagegang	
			1960–68 %	1968/69 %
0,55– 5	16.400	44	10	9,5
5 – 10	30.600	56	7	9,8
10 – 15	26.800	82	2,5	4,5
15 – 30	45.800	94	0,7	0,7
30 – 60	21.500	110	÷1	÷0,2
60 –120	4.240	144	÷4,5	÷6,2
120 og derover	1.060	122	÷2,5	÷3,9
I alt	146.400	75	3,5	4,1

forskellige ejendomsstørrelsesgrupper i 1969 og dels den udvikling, der har fundet sted i antallet af ejendomme i de enkelte ejendomsgrupper i tiden fra 1960 til 1969. Antallet af ejendomme i gruppen 0,55–5 ha er gennem 1960'erne gået tilbage med 10 pct. om året og udgør nu knap 45 pct. af antallet i 1960. Tilbagegangen i denne ejendomsgruppe var allerede godt i gang før 1960.

Før krigen omfattede denne gruppe 55.000 ejendomme. I 1946 var antallet gået tilbage til 45.000 og i 1951 til 43.000. I perioden 1951–60 skete der en yderligere tilbagegang til ca. 37.000 i denne ejendomsgruppe.

De nu stedfindende ændringer i landbrugets ejendomsstruktur kan sammenfattes derhen, at antallet af ejendomme under 10 ha nu falder med 10 pct. om året. Antallet af ejendomme i gruppen 10–15 ha falder med 5 pct., og antallet af ejendomme med 15–30 ha med 1 pct. om året. Mens antallet af ejendomme fra 30–60 ha på det nærmeste holder sig uændret, er der en stigning i antallet af ejendomme i gruppen 60 ha og derover på omkring 5 pct. pr. år. Det totale antal ejendomme falder med omkring 4 pct. om året.

Udviklingen i landbrugets ejendomsstruktur har været meget uensartet i de forskellige landsdele. Tilbagegangen i antallet af ejendomme begyndte først i de mest urbaniserede områder, dvs. i nærheden af større byer og tilbagegangen forgår stadig stærkest her.

I omstående tabel 8 er anført indekstal for det samlede antal landbrugsejendomme i 1960 og 1968 med tal fra 1950 = 100, samt den procentvise årlige tilbagegang i de anførte perioder. På Øerne foregår tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme nu som helhed med 5 pct. om året, men i de tre hovedstadsamter er tilbagegangen oppe på over 7 pct. p. a.

I hele Jylland var der i to-året 1966–1968 en tilbagegang på 3,6 pct. pr. år – lidt mere i de urbaniserede dele af Østjylland og lidt mindre i de mere landbrugsprægede dele af Nordjylland, Vestjylland og Sønderjylland.

2. *Regionale forskelle i generationsskiftet*

For året 1963 har Danmarks Statistik som foran omtalt foretaget en dyberegående undersøgelse af generationsskiftet. Man kom herved til det resultat, at der i 1963 fandt knap 4000 førstegangsetableringer sted, hvoraf godt 2700 blev foretaget af landbrugsmedhjælpere og godt 1100 af byfolk. I det samme år var der en tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme på ca. 7000. Derfor må ca. 11.000 selvstændige landmænd have lagt op i 1963, nemlig 4000 (svarende til antallet af førstegangsetableringer) + 7000 (svarende til faldet i antallet af landbrugsejendomme). Af disse 11.000 er ca. 5000 formentlig gået ud af erhvervet som følge af alder eller

TABEL 8

Den regionale udvikling i antallet af landbrugsejendomme

	Indeks for antal landbrugsejendomme med 1950=100		Gennemsnitlig årlig tilbagegang procentvis		
	1960	1968	1960–64 %	1964–66 %	1966–68 %
3 hovedstadsamter	87	56	5,0	3,1	7,2
Sjælland i øvrigt	92	68	2,8	3,6	4,8
Bornholm	93	72	2,0	3,5	5,1
Lolland-Falster	94	66	3,1	4,7	5,5
Fyn	92	67	3,2	4,2	4,5
Østjylland	95	74	2,5	3,0	4,1
Nordjylland	97	79	2,0	2,7	3,7
Vestjylland	97	81	1,5	2,6	3,1
Sønderjylland	93	77	1,8	2,2	3,3
Øerne i alt	91	66	3,2	3,9	5,1
Jylland i alt	96	78	2,0	2,7	3,6
Hele landet	94	73	2,4	3,1	4,1
Gennemsnitlig årlig tilbagegang antal ejendomme..			4728	5428	6789

dødsfald. De resterende 6000 må være gået over i andet erhverv. Da ca. 1100 byfolk samme år etablerede sig som landmænd ved overtagelse af en landbrugsejendom, må der have været en nettovandring af ca. 5000 selvstændige landmænd til andet erhverv. Tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme skyldes altså to ting; nemlig

1. mangel på landmandsrekrutter, og
2. en ganske betydelig vandring af selvstændige landmænd til andre erhverv.

For hele landet kan man tilnærmelsesvis anslå, at ca. 1800 landbrugsmedhjælpere må have etableret sig som selvstændige landmænd i 1968, hertil kommer omkring 1200 byfolk, der har overtaget landbrugsejendomme, sådan at det samlede antal førstegangsetableringer i 1968 tilnærmelsesvis kan anslås til ca. 3000. I det samme år faldt antallet af landbrugsejendomme med 6500. Det må betyde, at knap 10.000 selvstændige landmænd har lagt op i dette år. Heraf ca. 4500 formentlig som følge af alder eller død, mens de resterende ca. 5000 må være gået over i andet erhverv. Når der videre tages hensyn til, at formentlig omkring 1200 byfolk har etableret sig som selvstændige landmænd, kan det skønnes, at nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv i 1968 må have omfattet knap 4000 i hele landet.

Tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme er derfor nu væsentligt

større end rekrutteringsbehovet, der her defineres til 3 pct. af antallet af landbrugsejendomme – svarende til afgangen af selvstændige landmænd på grund af alder eller død.

I omstående tabel 9 er foretaget en analyse af, i hvilket omfang tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme i to-året 1966–68 skyldes mangelfuld rekrutteringsbasis eller nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv. I kolonne (1) og (2) er antallet af etableringsmodne landbrugsmedhjælpere sat i relation til den årlige afgang af selvstændige landmænd på grund af alder eller død (rekrutteringsbehovet). For hele landet var der en årlig tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme på knap 7000; men såfremt de selvstændige landmænd kun trådte ud af erhvervet som følge af alder eller dødsfald ville rekrutteringsbehovet være 4500, sådan at den faktiske tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme er 1,5 gange så stor som rekrutteringsbehovet. Den betydelige tilbagegang ud over rekrutteringsbehovet skyldes den betydelige nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv. For Øerne og Jylland var tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme henholdsvis dobbelt så stor og 1,3 gange så stor som rekrutteringsbehovet. Tallene i kolonne (4) i tabel 9 viser, at jo mere urbaniseret området er, des større er den faktiske tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme i relation til rekrutteringsbehovet. Forklaringen må være, at nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv foregår stærkest i de mest byprægede områder.

I kolonne (5) og (6) i tabel 9 er tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme i årene 1966–68 spaltet op i den andel, der skyldes mangelfuld rekrutteringsbasis, og den andel, der skyldes nettovandring af selvstændige landmænd. Ved denne nettovandring forstås som ovenfor nævnt bruttovandringen af selvstændige landmænd minus tilgangen af byfolk i de selvstændige landmænds rækker. For hele landet blev i årene 1966–68 55 pct. af tilbagegangen i antal landbrugsejendomme fremkaldt ved nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv.

I de tre hovedstadsamter blev mere end 3/4 af tilbagegangen fremkaldt ved nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv. Tallene viser, at nettovandringen af selvstændige landmænd er den stærkest virkende faktor i landbrugets ejendomsstruktur i de urbaniserede områder af landet, og meget tyder på, at landbrugsudviklingen i hele landet vil blive domineret af dette forhold i de kommende år.

Vandringen af landmænd til andre erhverv må være betinget af den almindelige konjunkturudvikling, dvs. beskæftigelsessituationen i byerne og de økonomiske vilkår for landbruget samt af afstanden fra de pågældende landbrugsområder til arbejdspladser i byerhverv. I de urbaniserede områder af landet er afstanden fra landbruget til byerhvervenes arbejdspladser kort, og derfor sker der her et stærkt træk af arbejdskraft fra land-

TABEL 9

Tilbagegangen i antal landbrugsejendomme – opstaltet i 1) manglende rekrutteringsbasis og 2) nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv, gennemsnitligt årligt 1966–68

	Rekrutteringsbasis i % af rekrutteringsbehov		Tilbagegang i antal af landbrugsejendomme gennemsnitligt årligt 1966–68			
					Heraf som følge af	
	1960	1968	I antal	I relation til rekrutteringsbehovet	Mangelfuld rekrutteringsbasis %	Nettovandring af selvstændige landmænd til andre erhverv %
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
3 hovedstadsamter	71	37	544	2,8	22	78
Sjælland i øvrigt	57	30	1.028	1,8	40	60
Bornholm	45	20	159	1,9	42	58
Lolland-Falster	63	36	357	2,0	31	69
Fyn	72	40	762	1,6	36	64
Østjylland	61	32	1.168	1,5	46	54
Nordjylland	60	33	1.168	1,3	50	50
Vestjylland	67	33	1.195	1,1	60	40
Sønderjylland	72	38	1.408	1,2	52	48
Øerne i alt	64	34	2.850	1,9	35	65
Jylland i alt	64	34	3.939	1,3	52	48
Hele landet	64	34	6.789	1,5	45	55

bruget, ikke blot i form af svigtende tilgang af de helt unge, men også ved at landbrugsmedhjælpere og selvstændige landmænd i stigende grad trækkes over i byerhverv.

For de mere landbrugsprægede egne af landet holdt tilgangen af unge landmænd sig på et ret højt niveau helt frem til 1960, men fra 1960 og fremefter begyndte de unge i stigende grad at dreje helt uden om landbruget – også i de mest landbrugsprægede egne af landet.

I nedenstående tabel 10 er anført tal til belysning af relationen mellem tilgangen af helt unge mænd til landbruget og rekrutteringsbehovet.

Tallene angiver tilgangen af unge mænd for hver 100 selvstændige landmænd, der går af på grund af alder eller dødsfald. Endnu i 1960 var som tidligere nævnt tilgangen af unge mænd til landbruget i hele landet stort nok til at betinge uændrede forhold i landbrugets ejendomsstruktur, såfremt tilgangen var blevet fastholdt i landbruget. I Vestjylland var tilgangen af helt unge mænd næsten 60 pct. større end rekrutteringsbehovet. I Jylland som helhed var der et tilgangsoverskud på næsten 40 pct., men i de mere

TABEL 10

Tilgang af helt unge mænd i relation til rekrutteringsbehov = 100

	1950	1960	1968
3 hovedstadsamter	91	80	53
Sjælland i øvrigt	94	91	42
Hele Sjælland	93	88	45
Bornholm	82	72	30
Lolland-Falster	94	96	45
Fyn	100	101	50
Østjylland	138	125	53
Nordjylland	144	134	57
Vestjylland	159	159	64
Sønderjylland	137	125	66
Øerne i alt	95	92	46
Jylland i alt	146	139	59
Hele landet	128	122	55

urbaniserede områder af landet var der et tilgangsunderskud i relation til rekrutteringsbehovet.

Af tallene i tabel 10 fremgår, at tilgangen af unge landmænd lå på et langt lavere niveau i 1968 end i 1960.

Ved vurderingen af de strukturændringer, der finder sted i slutningen af 1960'erne, må erindres, at de landbrugsmedhjælpere, der nu optræder som afløsere for de selvstændige landmænd, er kommet til landbruget som helt unge medhjælpere omkring 1960, hvor tilgangen endnu var stor nok til at dække rekrutteringsbehovet.

I tabel 11 er anført tal til belysning af relationen mellem landbrugets rekrutteringsbasis og rekrutteringsbehov. Tallene angiver antallet af etableringsmodne landbrugsmedhjælpere i relation til den årlige afgang af selvstændige landmænd på grund af alder eller dødsfald. I 1950 svarede antallet af etableringsmodne landbrugsmedhjælpere godt til rekrutteringsbehovet. Landbrugsstrukturen var dengang i ligevægt. Der har formentlig været en mindre vandring af selvstændige landmænd til andre erhverv, men denne må stort set være blevet opvejet af et tilsvarende antal »byfolk«, der har købt landbrugsejendomme. Omkring 1960 er antallet af etableringsmodne landbrugsmedhjælpere noget lavere end rekrutteringsbehovet, og i begyndelsen af 1960 falder antallet af landbrugsejendomme med 2–3000 om året, der dog også skyldes en voksende vandring af selvstændige landmænd til andre erhverv.

Det, som i slutningen af 1960'erne giver den store forskel i styrken i de nu stedfindende ændringer i landbrugets ejendomsstruktur i de forskellige

TABEL 11

Rekrutteringsbasis i relation til rekrutteringsbehov = 100

	1950	1960	1968
3 hovedstadsamter	125	71	37
Sjælland i øvrigt	97	57	30
Hele Sjælland	105	61	32
Bornholm	70	45	20
Lolland-Falster	114	63	36
Fyn	123	72	40
Østjylland	94	61	32
Nordjylland	89	60	33
Vestjylland	94	67	33
Sønderjylland	110	72	38
Øerne i alt	110	64	34
Jylland i alt	94	64	34
Hele landet	100	64	34

egne af landet, er ikke så meget forskel i rekrutteringsbasis, der for alle egne af landet – på nær Bornholm – ligger mellem 30 og 40 pct. af rekrutteringsbehovet; men derimod den betydelige forskel i nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv. I de mest urbaniserede dele af landet er vandringen af byfolk til landbruget, nemlig dem, der etablerer sig som selvstændige landmænd, afgjort størst. Men på den anden side er vandrin-

TABEL 12

Netto-vandring af selvstændige landmænd til andre erhverv målt i relation til rekrutteringsbehovet

	1960–64	1966–68
3 hovedstadsamter	120	220
Sjælland i øvrigt	40	110
Bornholm	0	110
Lolland-Falster	60	140
Fyn	55	105
Østjylland	35	85
Nordjylland	15	70
Vestjylland	5	50
Sønderjylland	20	60
Øerne i alt	60	125
Jylland i alt	20	65
Hele landet	30	85

gen af selvstændige landmænd over i andre erhverv også langt størst i disse egne af landet.

I tabel 12 er anført tal til belysning af nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv (forstået som bruttovandringen af selvstændige landmænd minus tilgangen af byfolk) sat i relation til rekrutteringsbehovet.

Ifølge tallene i tabel 12 var der for hele landet i årene 1960–64 30 selvstændige landmænd, der netto vandrede til andre erhverv for hver 100 selvstændige landmænd, der trådte ud af erhvervet som følge af alder eller dødsfald. For de tre hovedstadsamter var det tilsvarende tal 120, men i Vestjylland kun 5.

I to-året 1966–68 er nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv væsentligt større end i den foregående periode 1960–64. I de tre hovedstadsamter var der i disse to år 220 selvstændige landmænd, der netto-vandrede til andre erhverv i relation til 100 selvstændige landmænd, der trak sig ud af erhvervet som følge af alder eller dødsfald. På Øerne som helhed og i Jylland var de tilsvarende tal henholdsvis 125 og 85.

Byerhvervenes tiltrækning af mænd fra landbruget er afgjort størst i de mere byprægede områder og vandringen af landmænd til andre erhverv var langt større i slutningen af 1960'erne end i begyndelsen af dette ti-år. Forklaringen herpå må være den forøgede industrialisering, der har fundet sted i landdistrikterne – også i Vestjylland – samt de forringede økonomiske vilkår for landbruget. Tallene peger i retning af, at såfremt de økonomiske vilkår for landbruget fortsat bliver lige så dårlige fremover som i tiden efter 1966, og såfremt den høje beskæftigelse i byerne opretholdes, vil nettovandringen af selvstændige landmænd til andre erhverv formentlig blive forøget.

Antallet af landbrugsejendomme, der i sommeren 1969 udgjorde 146.000, falder nu med knap 7000 om året. Såfremt tilbagegangstakten holder sig i de kommende år – og hverken i tallene vedrørende udvikling i rekrutteringsbasis eller vedrørende nettovandringen kan der findes holdepunkter for, at denne tilbagegangstakt ikke vil holde sig fremover – *vil antallet af selvstændige landbrugsbedrifter udgøre ca. 100.000 i 1975, og den gennemsnitlige ejendomsstørrelse vil blive ca. 30 ha mod ca. 20 ha i 1969.*

3. *Regional udvikling i ejendomsstruktur*

Som det fremgår af de foranstående tal, har tilbagegangen i antallet af landbrugsejendomme været noget stærkere på Øerne end i Jylland.

I omstående tabel 13 er anført antallet af landbrugsejendomme henholdsvis på Øerne og i Jylland for årene 1960, 1963, 1966 og 1968. Der er ligeledes anført det gennemsnitlige areal pr. ejendom. Videre er beregnet

den årlige tilbagegang i antallet af ejendomme for Øerne og Jylland i de anførte perioder.

Af tallene fremgår, at såvel den procentvise som den absolutte tilbagegang i antallet af ejendomme har været voksende både på Øerne og i Jylland. I tre-året fra 1950–53 var der en årlig tilbagegang i antallet af landbrugsejendomme på Øerne på 3 pct., men i Jylland kun på 1,7 pct. I to-året 1966–68 var de tilsvarende tal 5,1 pct. og 3,5 pct.

Af tallene kan vanskeligt udledes andet, end at tilbagegangstakten (målt i pct.) også fremover vil være voksende både på Øerne og i Jylland.

Ved etablering af prognosen for antal landbrugsejendomme for Øerne og Jylland er der her regnet med, at antallet af ejendomme på Øerne vil falde med 6,5 pct. om året i tiden 1968–75 og med 5 pct. om året i Jylland. Under disse forudsætninger vil man få det antal landbrugsejendomme på Øerne og i Jylland, der er anført under prognose 1975 i tabel 13. For hele landet vil man under de her nævnte forudsætninger få 100.000 landbrugsejendomme i 1975 med et samlet landbrugsareal på 2,9 mill. ha. Den gennemsnitlige ejendomsstørrelse vil på Øerne blive 28 ha og i Jylland 29,5 ha.

IV. LANDBRUGETS SAMLEDE ARBEJDSSTYRKE

For året 1967/68 har Danmarks Statistik opgjort antallet af helårsarbejdere i landbruget til ca. 183.000. Heraf må godt 3000 skønnes at være kvindelige medhjælpere, der ikke udfører egentligt landbrugsarbejde. Antallet af helårsarbejdere til det egentlige landbrugsarbejde bliver herefter ca. 180.000 i 1967/68.

I omstående tabel 13 er anført udviklingen i landbrugets arbejdsstyrke – målt ved antal helårsarbejdere. I 10-året 1950/60 faldt antallet af helårsarbejdere med 2,5 pct. pr. år. Men i 1960'erne har tilbagegangen været 5 pct. om året. Der synes at være opstået nogen usikkerhed ved omregningen af brugerfamiliens arbejdsindsats til helårsarbejdere. Danmarks Statistik anfører antallet af helårsarbejdere herfra til omkring 140.000 i årene 1965/66–1967/68 – til trods for at antallet af landbrugsbedrifter i løbet af de samme tre år er gået tilbage med ca. 20.000. Da landmændenes deltidsarbejde uden for egen bedrift ikke er blevet mindre, og da en øget hustruindsats næppe kan være af et omfang, der modsvarer et fald på 20.000 selvstændige landmænd i løbet af tre år, er det vanskeligt at finde en holdbar forklaring på, at antallet af helårsarbejdere fra brugerfamilierne ikke – ifølge den officielle statistik – er gået tilbage i løbet af de sidste 2–3 år.

Ved vurdering af den fremtidige udvikling må man formentligt tage sit udgangspunkt i, at antallet af helårsarbejdere fra brugerfamiliens egen indsats altid har været lavere end antallet af landbrugsbedrifter.

TABEL 13

Udvikling i ejendomsstruktur i Jylland og på Øerne

	1960		1963		1966		1968		Prognose 1975		Landbrugs-areal 1975 1000 ha
	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	Antal ejendomme	Areal pr. ejendom ha	
Øerne	69.456	13,8	63.199	14,9	55.791	16,3	50.091	18,1	31.000	28	870
Jylland	126.620	16,9	120.194	17,6	110.515	18,8	102.617	20,2	69.000	29,5	2.030

Ændringer pr. år:

	1960/63	1963/66	1966/68	1968/75
Øerne antal	2.085	2.470	2.850	2.700
procent	3,0	3,9	5,1	6,5
Jylland antal ...	2.140	3.225	3.950	6.000
procent	1,7	2,7	3,5	5,0

TABEL 14

Udvikling i landbrugets arbejdsstyrke

År	Antal helårsarbejdere fra		Tilsammen helårsarbejdere til egentligt landbrugs-arbejde	Årlig tilbagegang	
	Brugerfamiliens eget arbejde	Mandlige medhjælpere		Antal	%
1950–51	184.700	145.300	330.000	7.350	2,5
1960–61	165.000	91.600	256.600	11.000	5
1967–68	141.000	38.000	179.000	8.000	5,5
Prognose 1975	100.000	20.000	120.000		

Når antallet af landbrugsbedrifter skønnes at ville udgøre ca. 100.000 i 1975, vil antallet af helårsarbejdere fra brugerfamilien formentlig ikke blive større end 100.000.

Spørgsmålet er nu videre, hvordan antallet af helårsarbejdere fra mandlige medhjælpere vil udvikle sig. Her var der et fald på 8000 pr. år i første halvdel af 1960'erne og et fald på ca. 5000 pr. år fra 1965–69. Tallene tyder på, at den absolutte tilbagegang her er lidt aftagende. Forudsættes det, at der i tiden frem til 1975 vil være en årlig tilbagegang i antallet af mandlige landbrugsmedhjælpere på 3000 pr. år, vil man i løbet af 7 år, fra 1968–1975 få en tilbagegang på ca. 20.000 og nå ned på omkring 20.000 helårsarbejdere fra de mandlige landbrugsmedhjælpere i 1975. I løbet af knap 8 år vil man så have haft en tilbagegang i det samlede antal helårsarbejdere til egentligt landbrugsarbejde fra 180.000 til 120.000, dvs. på 60.000, hvilket svarer til en tilbagegang på ca. 8000 pr. år eller 5,5 pct. pr. år.

Såfremt de økonomiske vilkår for landbruget ikke væsentligt forbedres, er det derfor usandsynligt, at arbejdsstyrken i landbruget vil komme til at udgøre mere end 120.000 helårsarbejdere i 1975. Det kan meget vel tænkes, at den bliver mindre. Såfremt man videre forudsætter, at landbrugsproduk-

TABEL 15

Udvikling i arbejdsproduktivitet

	Helårsarbejdere		Produktions-indeks	Produktivitets-indeks	Årlig stigning i produktivitet %
	Antal	Indeks			
1950–51	330.000	100	100	100	5,5
1960–61	256.600	78	135	173	6,5
1967–68	179.000	54	145	268	5,5
Prognose 1975	120.000	36	145	403	

tionen stagnerer på det nuværende omfang, hvilket svarer godt til den udvikling, der har fundet sted efter 1965, vil arbejdsproduktiviteten, hvorved her forstås den samlede produktion i relation til arbejdsstyrken, målt i helårsbejdere, i landbruget stige med 5,5 pct. om året i tiden fra 1967/68–1975. Denne stigning i arbejdsproduktiviteten er lidt mindre end den, der kan noteres for perioden 1960–67. (se tabel 14).

V. KILDER

Tabel 1: Landbrugsstatistik 1941, Stat. medd. 4,116,5.
Landbrugsstatistik 1959, Stat. medd. 1960:3.
Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7.
Tallene for 1969 er meddelt af Danmarks Statistik.

Tabel 2: Samme kilder som ved tabel 1.

Tabel 3: Statistisk Årbog 1969, tabel 13.
I øvrigt samme kilder som ved tabel 1.

Tabel 4: Tallene er beregnet på grundlag af samme kilder som anført ved tabel 1.

Tabel 5: Tallene i kolonne (1) og (2) beregnet på grundlag af kilder som anført ved tabel 1.
Kolonne (3): Statistiske Årbøger 1958–69.
Kolonne (4), (5) og (6) samt (7):
Ejendomssalg 1964, Stat. medd. 1965.
Ejendomssalg 1965, Stat. medd. 1966:7.
Ejendomssalg 1966 og 1967, Stat. medd. 1969:10.

Tabel 7: Nyt fra Danmarks Statistik nr. 118, 1969.
Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7.

Tabel 8: Tallene beregnet på grundlag af oplysninger i landbrugsstatistik 1964, Stat. medd. 1965 og
Landbrugsstatistik 1966, Stat. medd. 1967 samt
oplysninger fra Danmarks Statistik.

Tabel 9: Samme kilder som ved tabel 8.

Tabel 10: Tallene er beregnet på grundlag af oplysninger i
Landbrugsstatistik 1959, Stat. medd. 1960:3 og
Landbrugsstatistik 1960, Stat. medd. 1961 samt
oplysninger fra Danmarks Statistik.

Tabel 11: Tallene er beregnet på grundlag af samme kilder som ved tabel 10.

Tabel 12: Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7 samt
Statistiske Efterretninger nr. 11, 1969.

Tabel 13: Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7.

Tabel 14: Landbrugsstatistik 1967, Stat. medd. 1968:7.
Produktionsindeks beregnet på grundlag af oplysninger i Landbrugsstatistik 1965, Stat. medd. 1966:3 samt Statistisk Årbog 1969.

I tabeller vedr. den regionale udvikling er de enkelte amtsrådskredse) samlet i landsdele:*

3 Hovedstadsamter:
- Københavns amtsrådskreds
- Roskilde –
- Frederiksborg –

Bornholm:
- Bornholms –

Lolland-Falster:
- Maribo –

Fyn:
- Svendborg –
- Odense –
- Assens –

Østjylland:
- Vejle –
- Skanderborg –
- Aarhus –
- Randers –

Sjælland i øvrigt:
- Holbæk amtsrådskreds
- Sorø –
- Præstø –

Nordjylland:
- Aalborg –
- Hjørring –
- Thisted –

Vestjylland:
- Viborg –
- Ringkøbing –
- Ribe –

Sønderjylland:
- Haderslev –
- Åbenrå –
- Sønderborg –
- Tønder –

*) Der refereres til den gamle landsinddeling.

PERSPEKTIVER I DEN TYSKE ØSTPOLITIK

GUSTAV BARFOD

I. HISTORISKE PERSPEKTIVER

Den 7. december 1969 meddelte den sovjetiske Bonn-ambassadør Tsarapkin den vesttyske statssekretær Duckwitz, at Sovjetunionen accepterede Willy Brandts ønske om forhandlinger om ikke-voldsanvendelse mellem Rusland og Vesttyskland. For første gang i Forbundsrepublikkens historie havde en vesttysk kansler helt på eget initiativ og på egen hånd opnået direkte kontakt med Kreml. Det var i princippet noget langt mere vidtgående end det Adenauer opnåede, da han i 1955 blev inviteret til Moskva, men det var også noget, der fik enkelte mere følsomme eller nuancerede observatører i de vestlige hovedstæder til midt i den almindelige begejstring at kaste et ængsteligt sideblik tilbage på forskellige tildragelser i fortiden og navnlig til en ganske bestemt situation med dertilhørende traumer, der i det 19. århundrede gik under navnet Tauroggen og i det 20. århundrede under navnet Rapallo.

Fra Tauroggen til Brest-Litovsk

I efteråret 1812 rykkede Napoleons storarmé tilbage over de nok så berømte russiske snemarker. Hans hær havde bestået af 533.000 mand, hvoraf ca. totrediedelen var franske, 80.000 var rhintyskere, 30.000 østrigere, 30.000 polakker, 20.000 italienere og 20.000 prøjsere. I Tauroggen, en lille by i Litauen, opnåede den prøjsiske general Yorck von Wartenburg på egen hånd kontakt med den russiske general, der forfulgte prøjserne og underskrev med ham en slags ikke-angrebsaftale, der skulle gælde indtil den prøjsiske konge havde fået lejlighed til at tage højde for den nye situation.

Denne »inspirerede konduite« glemte tyskerne aldrig. De opfatter den som begyndelsen til den tyske befrielseskrig mod det napoleonske Frankrig, og Tauroggen blev nøgleordet i en myte om, at det går Tyskland godt, når det samarbejder med Rusland, og at det går skidt, når dette samarbejde svigter. Utallige hændelser i det nittende århundrede får utallige tyskere til at opfatte Tauroggens-velsignelsen som mere end en myte.

For franskmændene derimod symboliserede Tauroggen det store »tyske forræderi«, den altid lurende fare for at Tyskland med russisk rygdækning skal gøre front mod Frankrig. Det var en situation, der gang på gang blev aktuel i hele det århundrede, der fulgte efter det improviserede forlig i den lille by i Litauen, man behøver blot at tænke på Bismarck, der skabte det wilhelminske kejserrige på trods af Frankrig ved stadig at holde sig på god eller i det mindste på tålelig fod med russerne.

Selv da Bismarcks mindre heldige efterfølgere satte forståelsen med Rusland over styr, og da Tyskland endelig i 1914 kom i krig med Rusland levede frygten for en pludselig tysk-russisk forståelse videre. Her tænker jeg ikke så meget på den mere specielle situation, der opstod i forbindelse med Lenins magtovertagelse i Rusland i november 1917 og den derefter følgende separatfred i Brest-Litovsk mellem Tyskland og Rusland. Jeg tænker mere på de mindst fire tyske forsøg på at opnå forhandlingskontakt med Zarregeringen mellem sommeren 1915 og marts 1917. Men jeg tænker først og fremmest på de samtaler der i juli 1916 fandt sted i Stockholm mellem den tyske bankier Warburg og den russiske industrimand Protopopov, der var vicepræsident for den russiske duma. Ganske vist førte disse samtaler ikke til noget, fordi Zaren tøvede med at drage sine konklusioner, men det betydningsfulde i denne forbindelse er, at Protopopov to måneder senere blev udnævnt til russisk indenrigsminister. Også i de vestlige hovedstæder var man klar over, at Zarens indenrigsminister var en mand, der kort forinden havde været i kontakt med den tyske fjende.

Når Versailles-freden ikke blev endnu en grad hårdere for Tyskland, skyldtes det blandt andet den vestlige frygt for gennem en alt for hård fred at skabe en revolutionær tilstand i Tyskland, en tilstand, der atter ville være egnet til at skabe revolutionære bånd mellem Tyskland og Rusland. Efterhånden som forhandlingerne i Versailles skred frem og efterhånden som de »revolutionære« tilstande på kontinentet skræmte den offentlige mening også i England, udtrykte Lloyd George stadig mere bekymring for »den fremtidige tysk-slavisk-asiatiske alliance«.

Fra Rapallo til Ribbentrop

I 1922 ønskede de vesteuropæiske magter at anerkende den nye Sovjetunion for at genoprette de naturlige økonomiske forbindelser mellem øst og vest. En konference herom fandt sted i Genua, men man kunne ikke blive enige. Til gengæld for deres anerkendelse af Sovjetunionen forlangte vestmagterne, at kommunisterne skulle vedgå den enorme gæld, Rusland før krigen i industrialiseringsøjemed havde stiftet i Vesteuropa. Franske, engelske og tyske småsparere havde i stor udstrækning købt russiske statsobligationer. De ansås dengang for at være meget fine papirer. I Genua ville

Sovjetunionen i og for sig gerne anerkende denne gæld, men til gengæld ville man have erstatning for den skade vestmagterne havde forvoldt med deres direkte eller indirekte håndsrækning til de hvide hære, der et par år før havde søgt at nedkæmpe Leninstyret. Det skulle alt i alt komme til at give et overskud på 12 milliarder guldrubler til russerne, mente de selv. Man forstår, at det allerede af den grund lå tungt med forhandlingerne. Da var det, at den berømte sovjetiske udenrigsminister Tjitjerin henvendte sig til sin tyske kollega von Rathenau og spurgte om, det ikke var på tide, at russerne og tyskerne forsøgte sig alene. Næste dag mødets de to herrer ganske uformelt 1 km fra Genua i den lille rivieraby Rapallo, hvor de hurtigt blev enige om at anerkende hinanden og give gensidigt afkald på alle de erstatningskrav, som henholdsvis den tyske krigsførelse og de sovjetiske nationaliseringer havde efterladt. Det var den 16. april 1922. Nyheden virkede næsten som et chok i Vesten. Vestmagterne havde taget et slagent og diplomatisk isoleret Tyskland med til Genuakonferencen, for at man i fællesskab kunne forhandle med et ligeså slagent og endnu mere isoleret Sovjetrusland. Men i Rapallo var Rusland sammen med Tyskland brudt ud af efterkrigstidens isolation. Vesten var forfærdet ved tanken om et snævert økonomisk samarbejde mellem en råstofrig russisk kæmpekrop og et industrielt højtudviklet tysk hoved. Russerne havde brudt den vestlige handelsblokade og kunne nu få det eftertragtede industriudstyr fra Tyskland eller fra USA gennem Tyskland. I denne situation varede det ikke længe, før vestmagterne havde anerkendt Sovjetunionen uden at få noget rigtigt til gengæld.

Sovjetregeringen vendte gang på gang tilbage til Rapallo-politikken af frygt for hvad den gang på gang betegnede som den »vestlige enhedsfront« mod Sovjetunionen. Forestillingen om en sådan enhedsfront syntes hurtigt at blive en slags traume for Sovjetregeringen, ikke mindst da den følte sig svag også indadtil under de interne magtkampe i årene fra 1924–28, altså i årene mellem Lenins død og den endelige etablering af Stalins diktatur.

For russerne var Folkeforbundet, der havde til huse i Genève, og hvis magtkerne var de europæiske stater, et instrument for denne »enhedsfront« mod Sovjetunionen. Folkeforbundet ville jo koordinere de europæiske lande i et kollektivt sikkerhedsystem, mens Sovjetregeringen måtte være interesseret i at »neutralisere« dem i forhold til hinanden for selv at beholde initiativet som den potentielt stærkeste stat.

I den Locarnotraktat, der i Vesteuropa betragtedes som en afspændingens lovende apoteose med sine frivillige, gensidige garantier for Versaillesfredens grænser i Vesteuropa, så Sovjetregeringen en ny antirussisk koalition, ikke så meget fordi Locarnotraktaten manglede en garanti for de nye østeuropæiske grænser, som fordi den længe i forvejen erklærede, at hensigten med traktaten var at skabe en tilnærmelsens og samarbejdets ånd i Vest-

europa i almindelighed og i forholdet mellem Frankrig og Tyskland i særdeleshed. Locarnotraktaten blev undertegnet i oktober 1925, men allerede i marts samme år finder vi sovjet-diplomatiet på tæerne i den anledning, og mens tyskerne skriver under med vestmagterne i Locarno, er de tysk-russiske forhandlinger allerede ved at tage form. Der var da tale om at slutte en ny »venskabstraktat« mellem Tyskland og Sovjetunionen. De dokumenter man kender om sagen tyder på, at tyskerne først søgte at slippe uden om en egentlig traktat, men at det var russerne, der insisterede. Det endte i alt fald med Berlinertraktaten af 24. april 1926. I dens artikel 2 hed det: »Hvis en af de to kontraherende parter er genstand for et angreb fra en tredie magt, forpligter den anden kontraherende part sig til at forholde sig neutral.« Tyskland lovede altså at forblive neutral, hvis Frankrig eller England skulle angribe Rusland. I artikel 3 hed det: »Hver af de to kontraherende parter forpligter sig til ikke at slutte sig til en koalition, der har til formål at underkaste den anden kontraherende part en økonomisk eller finansiel boycot«.

Efter sovjetisk opfattelse skulle denne traktat, som russerne så ihærdigt ønskede, begrænse de vestlige samarbejdsforpligtelser, tyskerne påtog sig ikke blot i henhold til Locarnotraktaten, men også ved deres eventuelle indtræden i Folkeforbundet. En indirekte antydning af den russiske bekymring finder vi også i et tysk dokument. Da tyskerne i september 1926 faktisk trådte ind i Folkeforbundet, sendte den tyske regering skyndsomst en note til den russiske, hvori tyskerne med iver præciserede, at de ikke havde pligt til at deltage i sanktioner, der eventuelt kunne blive vedtaget mod Rusland i henhold til Folkeforbundets artikel 16.

Det ser i øvrigt ud til, at russerne var utilfredse med det, de havde opnået. Den russiske regering synes hurtigt at have fået den opfattelse, at Stresemann brugte Berlinertraktaten som et afpresningsmiddel. Tyskland havde i disse år brug for kapitaler, som det kun kunne få vestpå og særlig fra USA. Under disse omstændigheder ville Stresemann ikke kompromittere sig for meget med russerne. På den anden side ved vi, at han anså det for hensigtsmæssigt at have et bånd til Rusland, et bånd, der kunne strammes, når det gjaldt om at gøre indtryk på vestmagterne.

Det første sovjetrusserne gjorde, da Hitler kom til magten i 1933, var at søge forståelse med ham. Fremtrædende sovjetiske diplomater i Berlin erklærede rent ud, at man måtte skelne mellem kominterns ideologi og Sovjetunionens realpolitik. Det var dog ikke så helt let, når det gjaldt den aggressive Hitler, men i de følgende år var det på den anden side netop Hitlers aggressive holdning, der sprængte resterne af det vestlige samarbejde, der i Kreml blev opfattet som den vestlige enhedsfront. I 1933 marcherede Hitler ud af Folkeforbundet. I 1934 rykkede Stalin ind. I 1936 ratificerede franskmændene en alliancetraktat med Stalin. Den var vendt

mod Tyskland, der benyttede lejligheden som påskud til at opsige Locarnotraktaten i utide og til at besætte den i henhold til traktaten afmilitariserede Rhinzone. Senere på året 1936 udbrød den spanske borgerkrig, hvor tyskerne og italienerne gav helhjertet støtte til Franco-opstanden, mens Sovjetunionen og de vestlige demokratier gav mere eller mindre helhjertet støtte til den republikanske spanske regering. Det kunne se ud, som om den »vestlige enhedsfront« mod Sovjet var gået helt til grunde også i det følsomme Kremlperspektiv. Det mente russerne imidlertid ikke, og de så deres frygt bekræftet ved München-aftalerne i 1938 om en deling af Tjekkoslovakiet. Sovjetunionen var blevet holdt på afstand af denne ordning, blandt andet fordi de vesteuropæiske regeringer ikke, når det kom til stykket, ville acceptere en sovjetisk fremmarch til Moldau gennem det daværende Polen eller Rumænien. I denne forbindelse må man erindre sig de berygtede politiske processer, der dengang fandt sted i Moskva.

I sommeren 1939 drog Stalin da sine egne konsekvenser af Münchenkonferencen. Da Adolf Hitler allerede havde svigtet sine løfter fra det foregående år ved at bemægtige sig hele Tjekkoslovakiet, forhandlede den engelske, den franske og den russiske generalstab om et samarbejde i tilfælde af et tysk angreb mod Polen. Forhandlingerne foregik i Moskva, hvor der samtidig i al hemmelighed fandt andre forhandlinger sted. Om aftenen den 21. august kom der fra nyhedsbureauerne i Berlin og Moskva meddelelse om, at Hitler og Stalin var ved at slutte ikke-angrebspagt. »Nu har jeg verden i min lomme«, sagde Hitler spontant til sine medarbejdere. »Vi har altid bestræbt os for at forbedre vort forhold til Tyskland«, sagde Molotof, og han talte sandt. Duff Cooper skrev senere, at »den eneste måde at undgå krigen på var at overbevise Tyskland om, at det ville tabe. Det blev umuligt nu, da Tyskland kunne regne med russisk neutralitet«. Det blev et langt større chok for Vesten end det, der var kommet 17 år tidligere fra Rapallo.

Krigen kom, og den russisk-tyske ikke-angrebspagt tillod en hurtig udvidelse af den tyske og den russiske magtsfære, men de store tyske sejre i Vesten i juni 1940, og den blandt andet deraf følgende voksende tyske appetit på Balkan gjorde russerne ængstelige, dog tænkte Stalin, så vidt vides, ikke et øjeblik på at bryde med Tyskland. Den tyske beslutning om at angribe Rusland i juni 1941 blev ikke taget af tyskerne, ikke engang af nazisterne, den blev taget af Hitler alene. Hans mest fremtrædende rådgivere såsom Gøring, Raeder og Weiszäcker frarådede dette angreb, og i den tyske hær såvel som i det tyske udenrigsministerium var der folk, der af let forståelige grunde aldrig tilgav Hitler dette angreb. Nogle af dem spiller stadig en rolle i Vesttyskland eller i Østtyskland.

I øvrigt mærker man selv under den sidste tysk-russiske krig en stadig russisk frygt for et nyt München, for en ny »vestlig enhedsfront«, for at

tyskerne og vestmagterne pludselig skulle slutte fred på Ruslands bekostning. Denne frygt fandt udtryk i de stadige russiske krav om oprettelsen af en anden front i Europa og om en betingelsesløs tysk kapitulation.

Fra Walter Rathenau til Willy Brandt

Men kan det have nogen værdi at trække de historiske perspektiver med op under de tysk-russiske forhandlingsborde ved halvfjerdsernes begyndelse? Det er nyttigt, først og fremmest, fordi det sætter forskellen mellem før og nu i et skarpt relief. Læs f. eks. de vestlige aviser fra sidste halvdel af april 1922, og De vil finde forbavselse, forargelse og forfærdelse over det »tyske forræderi«. Og læs den tilsvarende vestlige presse ved årsskiftet 1969–70. De vil næsten alle steder finde om ikke store forventninger så i alt fald forhåbninger og opmuntringer til Willy Brandt for hans »dristige diplomatiske fremstød.«. De forskellige reaktioner afspejler naturligvis visse grundlæggende udenrigspolitiske forandringer.

1. I 1922 såvel som i 1939 og hundrede år før spillede de europæiske magters indbyrdes styrkeforhold en afgørende rolle. Var Tyskland i en gunstigere militær, politisk eller økonomisk situation end for eksempel England og Frankrig? Et sådant spørgsmål kunne dengang få London og Paris til at skælve og deres børser til at reagere. I 1970 er der vel stadig særlig i traditionalistiske kredse på højre og venstre fløj nogle, der hårdnakket spekulerer videre ad disse baner, men de kan ikke forhindre, at de indbyrdes styrkeforhold efterhånden betyder meget mindre mellem vesteuropæere. De tidligere vesteuropæiske stormagter er i dag lige i deres afhængighed af en eventuel russisk trussel og lige i deres afhængighed af et amerikansk engagement i Europa. Det var ikke selve Atlantpagten, der afgjorde denne sag, det var årsagen til Atlantpagten, det var den kendsgerning, at USA ville føle et hvilket som helst sovjetisk fremstød mod vest som en trussel mod Amerikas egen sikkerhed. Denne situation har i mange år haft et permanent præg, men den ville i det mindste ændres, hvis USA for eksempel under indtryk af en mindre russisk aggressionsrisiko trak sig helt eller delvist tilbage fra Vesteuropa. Atlantpagten eller den situation, der ligger bag den, har ikke én gang for alle ligestillet de vesteuropæiske magter. USA's magt har ikke én gang for alle knyttet Vesttyskland til Vesteuropa.

2. Og derfor er det nok så vigtigt at fastholde den kendsgerning, at de vesteuropæiske lande også selv i mere end 20 år har arbejdet på at samordne deres økonomi og dermed en del af deres politik. I 1922 var de vesteuropæiske lande kun alt for tilbøjelige til at rette deres økonomiske styrke mod hinanden som et led i den magtpolitiske tovtrækning, der lå bag deres sikkerhedspolitik. Tyve års bestræbelser for at frigøre bevægelserne af varer, kapital og arbejdskraft har trods al deres ufuldkommenhed skabt

en økonomisk solidaritet i Vesteuropa. Hvis denne udvikling fortsætter med Fællesmarkedets videre udbygning, indadtil med øget institutionelt samarbejde, udadtil med optagelse af flere medlemmer, vil de vesteuropæiske lande få stadig større fælles økonomisk styrke og stadig mindre individuel økonomisk styrke at rette mod hinanden i nationalegoistisk øjemed, eller rettere de vil ikke have nogen interesse i at svække hinanden økonomisk. Men helt så vidt er det ikke kommet endnu, og med nogen fantasi kunne man vel stadig forestille sig en langsom frigørelse i forhold til det vesteuropæiske samarbejde og en tilnærmelse til de store markeder i øst.

3. Når dette tyske enegangs-perspektiv ikke umiddelbart virker særlig skræmmende skyldes det navnlig den tredie grundlæggende udenrigspolitiske forandring: Rusland og Tyskland er ikke længere jævnbyrdige. De færreste tror, at Willy Brandt med en højst usikker udsigt til tysk genforening kan være interesseret i at forlade et sikkert vestligt samarbejde, som han har stor direkte indflydelse på, og nærme sig et østligt samarbejde, der dirigeres fra Kreml med ensidige beslutningsprocesser. Dette ville, mener mange, i bedste fald isolere Vesttyskland, i værste fald satellisere det. Hertil kommer, at de fleste er helt sikre på, at Brandt ikke vil opnå russiske indrømmelser i selve Tysklands-spørgsmålet. Hvis man i de andre vestlige hovedstæder regnede med, at den 7. december 1969 var første skridt på vejen til Tysklands snarlige genforening, så havde begejstringen for Willy Brandts dristige fremstød næppe været så udelt. Den vesttyske kansler har al mulig grund til at interessere sig for en økonomisk åbning mod øst, men allerede af indenrigspolitiske grunde må han være særlig interesseret i at fastholde perspektivet af en tysk genforening i det videre perspektiv af en almindelig øst-vest afspænding. De andre vestlige lande er først og fremmest interesseret i en afspænding, der åbner Østeuropa økonomisk set. De er ikke interesseret i en afspænding, der åbner Østtyskland for Vesttyskland.

For at præcicere forskellen i interesser behøver man blot at forestille sig, at Brandt i løbet af nogen tid nåede frem til noget i retning af en folkeretlig anerkendelse af Østtyskland. Hvem ville egentlig have interesse af det? For østmagterne ville der blive tale om en praktisk lettelse i visse diplomatiske forhold plus naturligvis en prestigesejr, som Ulbricht nok kun kan have glæde af, men en sådan sejr ville næppe være stor nok til at man østfra risikerede en åbning mod Vest, for eksempel en åbning af Berlinmuren. Man har da også med rette rejst spørgsmålet om østmagterne, i særdeleshed Østtyskland, dybest set er interesseret i en sådan anerkendelse. Den ville meget let kunne udvikle sig til en prestigesejr særlig for Vesttyskland. I de fleste vestlige lande ville en vesttysk anerkendelse af Østtyskland finde almindelig bifald, ikke fordi man sympatiserer med Walter Ulbricht, men fordi man sympatiserer med Vesttysklands nuværende størrelse, man synes det er stort nok. En anerkendelse af Østtyskland ville endeligt begrænse det

nye Tysklands geografiske, økonomiske og politiske vægt i Europa. Jeg påstår ikke, at denne traditionsprægede tankegang er udtryk for en højere visdom, jeg konstaterer, at den er udbredt i Vesteuropa både i befolkningerne og blandt politikerne.

Jeg vil dertil påstå, at Brandts interesse i en eventuel anerkendelse på væsentlige områder er den stik modsatte af vestmagternes. Det er rigtigt, at også han vil benytte realiteterne som udgangspunkt, men for Brandt ville en sådan anerkendelse af Østtyskland ikke betyde afslutningen på en tilstand af international spænding, men begyndelsen til en nedbrydning af Ulbrichtmuren. Spørgsmålet er, om det ikke paradoksalt nok er Brandt, der af alle må være mest interesseret i en anerkendelse af Østtyskland, selv om han ikke direkte fik noget til gengæld.

Denne forskel mellem Brandts interesser og de andre vestmagters interesser er væsentlig, men så længe den preller af på Ulbrichtmuren, vil alle kunne kappes om at klappe Willy Brandt på skuldrene. Men det forhindrer ikke, at forskellen eksisterer, og at den måske kunne udnyttes af dygtige russiske udspil. Det var Tjitjerin, der tog initiativet til Rapallo. Det var Stalin og Molotof, der i sommeren 1939 drejede Hitlers forslag om en handelstraktat over på den politiske idé om en ikke-angrebspagt. Ønsket om forståelse med Tyskland har været en af de konstante faktorer i russisk udenrigspolitik. Aleksander den Tredie lod sig først drive i armene på den »afskyelige franske republik«, da kejser Wilhelm havde skuffet ham. »I revolutionernes kæde er Tyskland det vigtigste led«, sagde Lenin. Kunne der alligevel måske på lidt længere sigt være fare for et nyt Rapallo? Spørgsmål kan ses i russisk perspektiv og i tysk perspektiv.

VESTEUROPA SET FRA MOSKVA

I mere end tyve år har Sovjetunionen søgt at løsne de bånd, der var egnede til at knytte de vesteuropæiske lande sammen til en stadig fastere enhed. Moskva kunne ikke være interesseret i, at små svage randstater skabte en modstandsdygtig organisk enhed. Dette lå naturligvis ikke primært i Stalins, Malenkovs, Khrustjofs eller Bresjnevs mere eller mindre aggressive tilbøjeligheder, det lå heller ikke i det sovjetiske system, det lå, og det ligger stadig i det internationale samfunds særlige struktur.

I århundreder kunne vi iagttage en lignende holdning hos englænderne, når der var fare for, at en stærk mand var ved at forene Europa, men netop den begyndende frivillige integration på lige fod i Vesteuropa er så småt begyndt at ændre den klassiske struktur i denne del af verden. England kan ikke i samme grad som før være interesseret i at splitte de vesteuropæiske lande. England søger i dag at harmonisere sine interesser med fastlandsstaternes og accepterer i dette øjemed en vis integration. Hvor langt

den engelske regering og det engelske folk har bevæget sig i denne retning, når det kommer til stykket, det vil nok vise sig i de kommende år, men en ting er givet, England har bevæget sig.

Langt mindre har forholdet mellem Øst- og Vesteuropa bevæget sig. Her er vi endnu langt fra de harmoniseringsbestræbelser, der gør sig gældende i Vesteuropa, her genfinder vi det internationale samfunds anarkiske natur. Allerede derfor må russerne søge at skabe modsætninger i og imellem de vestlige lande, og derfor må visse vestlige lande holde nøje øje med de indre modsætninger i og mellem østlandene.

Gennem årene spillede russerne ud mod NATO-samarbejdet, men de spillede først og fremmest ud mod de vesteuropæiske samlingsbestræbelser, for her drejede det sig ikke om en tidsbestemt alliance, men om en varig organisk samling. Da De Seks i begyndelsen af 1954 arbejdede for ratifikationen af traktaten om det europæiske forsvarsfællesskab, kom russerne med deres forslag om en europæisk sikkerhedsordning for hele det geografiske Europa, altså også for Rusland. Det var Molotofs berømte plan fra foråret 1954. Den virkede som en kærkommen håndsrækning til de franske modstandere af forsvarsfællesskabet. De foretrak en øst-vestlig sikkerhedsordning fremfor en Europahær med tyske troppekontingenter. Vi kan ikke vide, hvor afgørende de russiske udspil var, men vi ved, at forsvarsfællesskabet blev afvist af den franske nationalforsamling den 30. august 1954, mens kommunisterne og de dengang ret antityske gaullister istemte »Marseillaisen« i fælles sejrsglæde. Resultatet var, at vesttyskerne inden for rammerne af NATO og Vestunionen, der også er en ren militæralliance, fik en selvstændig hær, der var langt mindre integreret og langt mindre kontrolleret, end Europahærens tyske soldater ville have været. Det var en afbrænder for mange franske (og også danske) Europahærmodstandere. Det er ikke sikkert, at det var en afbrænder for russerne. Tyskland var ikke blevet endeligt og fast integreret i Europa, kun foreløbigt og løsere integreret i det amerikansk dominerede NATO og den svagt profilerede Vestunion.

Mindre iøjnefaldende sovjetiske udspil af lignende art kunne iagttages omkring virkeliggørelsen af Romtraktaterne i årene 1955–58, men denne gang lykkedes det i alt fald ikke at vælte traktaten. I 1958 kom de Gaulle imidlertid til magten, og rent faktisk gav han russerne en vis håndsrækning på dette område ved at låse Fællesmarkedet og Euratom fast. Ganske vist gav han EEC en flyvende start med sin politiske, økonomiske og finansielle genrejsning af Frankrig, men han stoppede EEC's udvikling på det sted og på den tid, hvor han – de Gaulle – fandt det passende. Fra 1963 lagde han sig tungt i vejen for de europæiske fællesskabers udvidelse udadtil, og fra 1965 lagde han sig også i vejen for deres udbygning indadtil. Men netop fordi fællesskaberne var så dynamiske i sig selv, førte dette til evindelige kriser, det hele kom efterhånden til at minde om en dampmaskine, hvis

udgange man stopper uden at slukke fyret. Meget tyder på, at Sovjetunionen var tilfreds med denne politik og den eksplosionsrisiko, den medførte for EEC, men der var ikke desto mindre en væsentlig forskel på den russiske og den franske målsætning. Russerne ville have Østeuropa fast integreret under russisk ledelse samtidig med, at de ville standse integrationen i Vesteuropa. De Gaule derimod ville modvirke integrationen både i Øst- og Vesteuropa, idet han åbenbart forestillede sig, at dette kunne ske i en slags fransk regie. Det russerne og gaullisterne kunne enes om, var altså et nej til den organiske og den videre geografiske integration i Vesteuropa, men den 28. april 1969 gik de Gaulle af. Ni dage senere, den 7. maj indbød finnerne til en al-europæisk sikkerhedskonference i Helsingfors.

Selv om det finske forslag var mere vest-venligt end de tidligere fremsatte østeuropæiske forslag om en al-europæisk sikkerhedskonference, var de færreste dog i tvivl om, at den finske regering var inspireret af sovjetlederne, og da forslaget dertil kom netop, da der var udsigt til, at den gaullistiske hængelås var ved at falde af Fællesmarkedet, kunne man naturligvis forestille sig en eller anden speciel sammenhæng mellem de Gaulles afgang den 28. april og det finske udspil den 7. maj. Men i øvrigt er det ganske unødvendigt eventuelt at tage fejl med sådanne spekulationer, for den almindelige sammenhæng er klar nok. Hver gang der i efterkrigstiden var udsigt til et afgørende fremstød for den vesteuropæiske integration, antydede russerne ad mere eller mindre diplomatisk vej det meningsløse eller skadelige i at skabe et særligt vesteuropæisk samarbejde, når det ville være muligt at opnå et al-europæisk samarbejde for hele det gode gamle geografiske Europa fra Atlanten til Ural.

Med sådanne argumenter henvendte sovjetdiplomatiet sig til alle de vesteuropæiske lande, men der var nogle nuancer. Russerne spurgte Tysklands tidligere modstandere i Vesteuropa om de virkelig ville gå ind i et vesteuropæisk samarbejde, der helt blev domineret af de vesttyske monopoler osv. Og samtidig spurgte Kreml vesttyskerne, om det ikke ville være mere interessant for dem at orientere sig mod de store markeder i øst, det ville lette en vesttysk tilnærmelse til den anden del af det tidligere tyske rige osv.

Det er helt klart, at det navnlig må være Tyskland, der interesserer Sovjetunionen, og den russiske interesse afspejler blandt andet to grundlæggende kendsgerninger:

1. Sovjetunionen kæmper med meget store økonomiske vanskeligheder på meget væsentlige områder. Ingen kan med sikkerhed påstå, at det altid vil være sådan, men alle informerede, og det gælder ikke mindst de russiske leder, er klare over, at sovjetøkonomien er inde i en alvorlig og, som det synes, ret langvarig tilpasningskrise. Det er galt i selve Sovjetunionen, men det er måske mere utilfredsstillende i den øvrige del af Østblokken, hvor nationale uafhængighedsønsker og valutariske problemer gør den økonomi-

ske samklang særlig vanskelig og fremkalder åbenlyse kriser, der afslører Østeuropas vældige behov for kapitaler, et behov Sovjetunionen har svært ved at tilfredsstille.

2. Vesttyskland er Vesteuropas stærkeste industrimagt og økonomisk set er det hovedhjørnestenen i den vesteuropæiske økonomiske integration. Siden den dag, da USA og det øvrige Vesteuropa gik i gang med at hjælpe den tyske genrejsning, har der været en næsten uafbrudt økonomisk fremgang i hele Vesteuropa. Jo mere den vesttyske økonomi blev integreret i den vesteuropæiske, desto stærkere blev fremgangen. Man kan naturligvis diskutere årsagsforholdet, men ikke resultatet.

Nu ville det hele være så simpelt, hvis russerne med et generøst tilbud kunne koble Vesttyskland fra den lille europæiske integration og nærme det til et intimt samarbejde med Østblokken. Det ville betyde en svækkelse af hele den vestlige økonomi, og samtidig ville det – alt andet lige – betyde vældige økonomiske muligheder for den kapitalhungrende Østblok. Det er Østblokkens økonomiske og dermed politiske svaghed, der i øjeblikket gør en sådan operation utænkelig. Enhver ved, at Østeuropa og navnlig Østtyskland i dag er for svagt til politisk at åbne sig bredt for Vesttyskland, og sovjetlederne ser det bedre end nogen andre.

Hvad kan Kreml da med rimelighed sigte på? Russerne kan sigte på at fastlåse situationen i Øst- såvel som i Vesteuropa for at bevare muligheden for senere individuelle aftaler af mere vidtgående art med Vesttyskland eller andre vesteuropæiske magter. Gennem en almindelig sikkerhedsordning, såvel som gennem aftaler med de vesteuropæiske lande enkeltvis, kunne de søge at standse eller sinke den frivillige integration i Vesteuropa samtidig med, at de på det bestående magtgrundlag søgte at fremme den hidtil ikke altfor overbevisende økonomiske og politiske integration i Østeuropa. De kunne for eksempel søge at opnå en særlig sikkerhedsstatus for Vesttyskland, en sikkerhedsstatus, der direkte eller snarere indirekte ville hæmme en videre vesteuropæisk integration af politiske eller psykologiske grunde.

Østeuropa skal videreintegreres under sovjetisk ledelse om nødvendigt gennem tvang. Vesteuropa skal hindres i at integrere sig selv, selv om integrationen er frivillig. På længere sigt at arbejde for disse formål synes at være hovedsigtet med de sovjetiske planer om en al-europæisk sikkerhedskonference. Vi mangler ikke konkrete eksempler for at sandsynliggøre dette sovjetiske hovedsigte. Den 13. november 1969 skrev Pravda en lang artikel, der anbefalede et teknisk, økonomsik og kommercielt samarbejde mellem kommunistblokken som helhed og de vesteuropæiske lande enkeltvis. Samarbejdet var særlig vigtigt inden for 4 områder, stod der i artiklen. Det gjaldt om i fællesskab at udbygge pipe-lines, om at skabe forbindelser mellem elektricitetsnettene, om at træffe forholdsregler mod vandforurening og

sidst, men ikke mindst om at udbygge samarbejdet om den fredelige udnyttelse af atomenergien. 18 dage senere, den 1. december 1969 – det var den dag fællesmarkedslandene begyndte deres topmøde i Haag – rettede selvsamme Pravda et skarpt angreb mod »politiseringen af Fællesmarkedet« og dets overgang til at blive »den europæiske NATO-kerne«. Tre uger senere – det var dagen før lillejuleaften – lykkedes det De Seks at få udmøntet de generelle beslutninger fra Haager-topmødet i en ministerrådsbeslutning om at sætte en del af De Seks' budget under fælles parlamentarisk kontrol fra 1975. Det lykkedes dem altså ganske konkret at fastholde og udbygge sigtet mod en forbundsstatslig udvikling. Tre dage senere, første juledag 1969 skrev Jouri Joukov i Pravda, at de vesteuropæiske lande har til hensigt at danne »et militært Fællesmarked« for at annektere de østeuropæiske lande og skabe et Europa fra Atlanterhavet til Sortehavet. Og han tilføjede, at det er de hævngerrige, der holder ideen om en tredie magt mellem de to supermagter oppe, og at denne idé skriver sig fra Hitlers germanske Europa. Det var Pravda-citater, men lignende betragtninger kan man i lidt mere afdæmpet form finde i Isvestia. Det er værd at sammenholde disse synspunkter med ønsker, der i den sidste tid er fremsat i østeuropæiske hovedstæder om, at den europæiske sikkerhedskonference må afholdes så hurtigt som muligt, i alt fald før dens målsætning bliver vanskeliggjort af en fuldkommen vesteuropæisk samling.

Også bag den ikke-spredningsaftale, der trådte i kraft i begyndelsen af marts 1970, tør man formode et særligt sovjetisk ønske om at hindre Vesttyskland i endeligt at integrere sig i Vesteuropa. Naturligvis har russerne ligesom amerikanerne og alle vi andre en almindelig interesse i ikke-spredning af atomvåbnene, men dertil synes det for russerne at gælde om at give vesttyskerne en anden atom-status end de andre vesteuropæiske stormagter, det synes at gælde om at få en kontrolaftale, der giver Sovjetunionen så meget hånd i hanke som muligt med Vesttyskland, det synes at gælde om at skabe et økonomisk, politisk og psykologisk klima, der er egnet til at belaste den fransk-tyske forståelse, der har været aksen i Vesteuropas politiske og økonomiske genrejsning. Det sovjetiske ønske om at gennemføre forhandlingen mellem Østtyskland og Vesttyskland må sandsynligvis også ses i dette perspektiv.

Men den i disse år økonomisk og politisk så hårdt klemte Sovjetunion har reelt meget lidt at tilbyde Vesttyskland for at trække det i retning af en særlig sikkerhedsstatus med økonomiske eller psykologiske langtidsperspektiver. Sovjet synes ikke i øjeblikket at kunne undvære en eneste sten i Ulbricht-muren, det synes tværtimod at have brug for flere sten. Hvis vesttyskerne skulle acceptere en integrationshæmmende status i forhold til Vesten, må russerne betale med en vis åbning mod Vest, og det har Sovjetunionen og de østeuropæiske regeringer næppe kraft til at risikere i øje-

blikket. Sovjetunionen har i øjeblikket brug for at nedbryde jerntæppet økonomisk og gøre det dobbelt så stærkt i politisk og social henseende. Denne paradoksale situation efterlader en meget snæver margin for russisk Europapolitik. Det kinesiske pres fra den anden side kan vel tilskynde russerne til at søge sikkerhedsordninger i Vesteuropa allerede for sikkerhedens skyld, men det kan kun i ringe grad forlænge den russiske udenrigspolitiks korte tøjrslag i Europa. Man kan naturligvis ikke se helt bort fra muligheden af mere neurotisk prægede overraskende udspil fra Kreml, der er under et teknisk-økonomisk pres fra USA, et økonomisk-socialt pres fra Vesteuropa, et politisk-revolutionært pres fra Kina og måske et indenrigsk pres fra Rusland selv.

Det er nok mere realistisk at regne med, at russerne vil søge at bøde på deres vanskelige situation gennem dygtige diplomatiske udspil. Foran dem ligger, når alt kommer til alt, stadig en række vesteuropæiske lande, der har en indbyrdes forskellig opfattelse af Europas sikkerhed og politiske og økonomiske samordning. Foran Sovjeteuropa ligger et Vesttyskland, hvis regering har en vis modgang med sin økonomiske og sociale politik, og som derfor kan synes afhængig af en vellykket østpolitik.

ØSTEUROPA SET FRA BONN

I sin bog om det økonomiske system i Sovjetunionen, der lige er udkommet på svensk, skriver Glasgow-professoren Alec Nove: »Produktion, råvaretilførsel, regional specialisering, beregning af forbrugernes behov, planlægning på kort sigt og på langt sigt, tekniske nyheder, arbejdskraft og lønninger, priser og offentlige finanser. Alle disse spørgsmål, der er flettet ind i hinanden og som gensidigt påvirker hinanden, må nødvedigvis behandles af forskellige instanser. Det er en illusion at tro, at alle disse instanser har lettere ved at gå i takt, bare fordi de er en del af det samlede statsapparat«.

Sovjetunionens regeringer har forlængst erkendt denne illusion og de problemer, den har skabt i praksis. Over for nødvendigheden af at løse vanskelighederne har Bresjnev og Kosygin ikke blot interesse i en afspænding med USA på den kostbare rustningsfront, de sovjetiske ledere har først og fremmest brug for omfattende kapitaltilførsel fra Vesteuropa til Sovjetunionen såvel som til folkedemokratierne. De har dertil brug for »know how«, hvor de kan få det. Men hvilken interesse kan den nuværende vesttyske regering have i at tilpasse sig de ønsker, man tør formode hos Sovjetlederne?

For at tage stilling til dette spørgmål må vi tilbage til grundmønstret i de to store vesttyske partiers udenrigspolitik, vi skal helt tilbage til den kristelig demokratiske Konrad Adenauers »Europa über alles« og den socialdemokratiske Kurt Schumachers »Deutschland über alles«. Det skal

dog straks tilføjes, at det i intet af tilfældene drejede sig om pangermanistiske slagord, men om korte udtryk for den kendsgerning, at CDU-manden Adenauer lagde hovedvægten på Europas samling, mens SPD-manden Schumacher mente, at Tysklands samling gik frem for alt. Det samme mente i øvrigt den liberale establishment-fjendske Hoffmann von Fallersleben, da han i 1841 skrev den skønne »Lied der Deutschen« på øen Helgoland.

Adenauer var rhinlænder, det vil sige føderalist. Han var som de vestallierede tilhænger af en løst sammenknyttet forbundsrepublik med udstrakt selvstyre for de enkelte stater også på den økonomiske og den sociale politiks område. De sovjetbesatte, dvs. de mere eller mindre prøjsiske, protestantiske og socialistiske »Länder« kunne en dag sluttes til dette forbund, men det hastede ikke nær så meget, som dette at åbne Vesttyskland mod Vesteuropa for at integrere det fast og uigenkaldeligt.

Nogle af Adenauers kritikere mener, at hans udenrigspolitik led nederlag. De siger, at den gik ud på fast at integrere Vesttyskland i Vesten, i NATO og Europa, for ikke mindst i forståelse med Dulles og Eisenhower at skabe en styrkens position som grundlag for en almindelig befrielse af Østeuropa. En befrielse, der specielt ville genforene Tyskland. De, der nøje har sat sig ind i Adenauers og Dulles udenrigspolitik, ved, at denne opfattelse i det mindste fordrejer kendsgerningerne. Det er rigtigt, at Adenauer allerede af indenrigspolitiske grunde var tvunget til visse stejle attituder i det tyske genforeningsspørgsmål, det er vel rigtigt, at han kan have haft visse illusioner med sig, da han rejste til Moskva i 1955, men det mål, som han regnede for opnåeligt, og som altid stod hans hjerte nærmest, det var ikke genforeningen af det centralistiske, protestantiske Prøjsen med de føderalistiske, katolske Rhinlande, det var derimod sammensvejsningen af det katolske Vesttyskland med det katolske Frankrig, og hans motiver var nok mere af politisk og civilisatorisk end af egentlig religiøs art. Dette kerneeuropæiske samlingsønske udtrykte han i sin sidste regeringstid omtrent således: Jeg vil gerne efterlade en situation, der gør det umuligt for Frankrig atter at alliere sig med Rusland på Tysklands bekostning, og som gør det umuligt for Tyskland atter at alliere sig med Rusland på Frankrigs bekostning. Det er rigtigt, at denne politik mislykkedes for Adenauer, da planen om det »europæiske forsvarfællesskab« faldt til jorden, men den var allerede da lykkedes for ham med Vesttysklands tilslutning til Kul- og Stålunionen, og den lykkedes atter for ham med Euratom og Fællesmarkedet. Franske opinionsundersøgelser, der blev offentliggjort ved årets begyndelse, tyder på, at franskmændene nu regner tyskerne for deres bedste allierede, men samtidig regner de adspurgte franskmænd ejendommeligt nok med, at Tyskland atter kunne blive farligt. Denne franske holdning understreger et spørgsmål, der naturligt melder sig. Var Adenauers vestintegrering endelig? Er

den uigenkaldelig? Her kommer den anden store tyske partitradition ind i billedet.

Socialdemokraten Kurt Schumacher blev født i det protestantiske Østprøjsen. Han blev født i Kulm syd for Danzig. Han meldte sig som frivillig i den første Verdenskrig. Det kostede ham hans ene arm. Efter krigen opbyggede han en karriere i det gamle tyske socialdemokrati. Allerede i 1933 blev han sat i koncentrationslejr af Hitler, og endnu i 1945 sad han i Neuengamme. Det kostede ham hans ene ben. Med en lidenskab, der ikke har undgået nogen samtidshistorikers opmærksomhed, overtog han i 1948 ledelsen af det genopstandne tyske socialdemokrati. Schumacher havde i sine yngre år arbejdet i mellemkrigstidens Berlin. Her var problemet – sådan som en socialistisk jurist måtte se det – at skabe en centraliseret tysk enhedsstat, der i forhold til enkeltstaterne var stærk nok til at føre en fælles økonomisk politik, en fælles moderne konjunkturpolitik, til fordel for den fulde beskæftigelse i hele Tyskland. Schumacher følte sig også knyttet til Prøjsen som det gamle sociale foregangsland, ikke bare i Tyskland, men i Europa. Samtidig foragtede han det, han måtte opfatte som det »sociale bagstræb« i det »katolske Sydtyskland«. Han foragtede Adenauer, allerede fordi den gamle Rhinlænder med glæde gik med på de vestallieredes ønsker om en løs forbundsstat, han hadede Adenauer endnu mere, da denne snart lagde mere vægt på Europas enhed end på Tysklands enhed. Schumacher kaldte sin heldige rival for »de allieredes kansler«. Schumacher kæmpede lidenskabeligt mod Kul- og Stålunionen og de andre lilleeuropæiske fremstød, der varigt ville knytte Vesttyskland til Vesten og dermed vanskeliggøre Tysklands genforening.

Men det var Adenauer og hans politik, der fik vind i sejlene. Socialdemokraterne blev isoleret ikke mindst af Schumachers abrupte holdning til det vestlige samarbejde. Da Schumacher imidlertid ved sin død i 1952 blev afløst af Erich Ollenhauer, var en langsom kursændring i partiet allerede i gang. Socialdemokraterne forblev modstandere af planen om det europæiske forsvarsfællesskab, men efter forsvarsfællesskabets fald, accepterede de med visse forbehold Romtraktaterne om Euratom og Fællesmarkedet. Ved forbundsvalget i 1961 afløstes Ollenhauer af den hidtidige overborgmester i Vest-Berlin Willy Brandt. Det betød ligesom en mere beslutsom vestorientering af det tyske socialdemokrati.

På den anden side var mange af de kristelige demokrater, der efter Adenauers afgang i 1963 fik hovedindflydelse på Tysklands udenrigspolitik, mere indstillet på at åbne mod øst. Folk som Gerhard Schröder, Franz Joseph Strauss og Kurt Kiesinger brugte tilsyneladende mere fantasi på deres østpolitik end på deres vestpolitik. Man nærmede sig altså hinanden fra begge fløje i Forbundsdagen, og det var med til at muliggøre koalitionen Brandt-Kiesinger. Fra september 1969 er det socialdemokraterne,

der regerer alene sammen med »de frie demokrater«, men nylige debatter i Forbundsdagen om Brandts østpolitik viser i forbindelse med Walter Ulbrichts og Willi Stophs erklæringer om samme emne, at den praktiske forskel mellem den vesttyske regerings og oppositions udenrigspolitik preller af på Ulbricht-muren på nøjagtig samme måde som forskellen mellem de vesteuropæiske magters Tysklandspolitik gør det. Men det forhindrer stadig ikke, at alle disse forskelle eksisterer, og at det er Sovjetunionen, der kunne få dem til for alvor at træde frem med det formål at udnytte dem.

Sovjetlederne har altså for så vidt initiativet, men tør de bruge det? Det er det store spørgsmål, der melder sig efter mødet i Erfurt, hvis afgørende tildragelse var den folkelige østtyske demonstration til fordel for Willy Brandt. Vel var der ikke tale om noget jordskred i Erfurt, men lederne i Kreml og Pankov har meget følsomme seismografer. Hvis dette i sidste instans får Sovjetlederne til at følge Ulbrichts defensive og afvisende linie, vil de muligvis få færre vanskeligheder i Sovjetunionen og færre vanskeligheder i Østblokken. Hvis herrerne i Kreml derimod tør løbe den risiko at åbne mod vest, hvis de tør tvinge Ulbricht til virkelige indrømmelser, så vil de have al mulighed for at få de gode gamle modsætninger til at træde klart frem i Vesten. De vil da komme til at se den gamle vestlige mistænksomhed over for Vesttysklands økonomiske og dermed politiske fremstød i Mellem- og Østeuropa, og sidst men ikke mindst vil Kreml i dette tilfælde få mulighed for at føre et spil mellem de to store partitraditioner i Vesttyskland.

Willy Brandt og hans socialdemokrater har jo stadig nogle interesser i en vellykket østpolitik, som de kristelige demokrater ikke havde – i alt fald ikke i samme omfang. Lad os begynde med at se bort fra muligheden af en snarlig tysk genforening, der under demokratiske vilkår antagelig ville gøre socialdemokratiet til Tysklands største parti. Willy Brandt kan ikke drømme om en sådan genforening, og han gør det heller ikke. Nok så vigtigt er det at tænke tilbage på CDU's særlige resultater. Adenauer genoprettede en parlamentarisk tysk republik, integrerede den i Vesteuropa og muliggjorde et økonomisk og dermed socialt »mirakel« i Tyskland og i resten af Vesteuropa.

Hvis Brandt skal virke lige så overbevisende på vesttyskerne som Adenauer gjorde, må han opnå sine egne resultater. Brandt vil give det parlamentariske demokrati et dybere perspektiv. Han vil give det økonomiske mirakel et stærkere socialt fundament, og han vil åbne mod øst. Nu ligger det nok lidt mere tungt på de indenrigspolitiske områder end mange antager. De fleste tyskere føler sig allerede som demokrater, og de føler ingen afgørende afstand mellem det økonomiske og det sociale mirakel. Det, nogle tyskere er utilfredse med i det vesttyske demokrati, er i vidt omfang det samme, som andre vesteuropæere er utilfredse med i andre vestlige demo-

kratier; det er en vis overgemthed i den politiske og økonomiske ledelse, en vis træthed over for »det etablerede«, »die alten Herren«, om man vil, men det er en træthed, der kun føles af et mindretal, og det er en overgemthed, der i alt fald ikke lader sig ændre fra den ene dag til den anden. Hertil kommer, at Brandt-regeringen i sin økonomiske politik er stødt på konkrete vanskeligheder ved behandlingen af den overophedede konjunktur. Vanskelighederne kan være forskyldte eller uforskyldte, i alt fald kan det konstateres, at de er der.

I denne lidt træge indenrigspolitiske situation må Brandt være særlig opsat på resultater i sin østpolitik, men ligesom russerne af indenrigspolitiske og ikke mindst østblok-politiske grunde har et meget snævert råderum for deres vestpolitik, har Brandt af indenrigspolitiske grunde et meget snævert råderum for sin østpolitik. Under disse omstændigheder tør man ikke vente afgørende politiske indrømmelser mellem østeuropæerne og tyskerne. En ikke-voldsaftale mellem tyskerne og forskellige østeuropæiske stater, derunder Sovjet kan ikke regnes for noget politisk afgørende i sig selv. Den ændrer ikke de kræfter, der står opmarcheret på begge sider og de præcise interesser, der står bag dem. Og det er jo det sidste, der er det afgørende. Sovjetunionens ret til at intervenere i Vesttyskland, som et tidligere fjendeland, er ligeså forældet som de tyske grænser af 1937. Den sovjetiske interventionsret udledes af en FN artikel, der er blevet uanvendelig. De gamle tyske grænser er lige så korrekte og ligeså uanvendelige. De lever kun i officielle tyske dokumenter, som ingen tager alvorligt på dette punkt. De helt afgørende indrømmelser ville ligge i et friere menneskeligt samkvem mellem øst og vest, en friere informationsudveksling, men det er der ingen udsigt til.

Man skal nok snarere regne med et afgørende fremstød mod Vesten på det økonomiske samarbejdsområde. Her vil russerne som i Rapallo kunne spille på rivaliteten mellem vestmagterne, de vil gøre det for at opnå de størst mulige kreditter, men de vil frem for alt spille ud til de enkelte vesteuropæiske lande for ikke at komme til at forhandle med en samlet Europaunion.

I dette spil vil Vesttyskland være den vigtigste magt, allerede fordi det har de største kreditter at stille til disposition, og vesttyskerne vil formentlig være tilbøjelige til at imødekomme de russiske ønsker uden at få egentlige politiske indrømmelser til gengæld i form af friere samkvem østover. Måske vil vesttyskerne endog på deres side gøre flere ensidige politiske indrømmelser for at opnå store økonomiske aftaler, dels fordi disse aftaler vil være egnet til at gavne Vesttysklands økonomi og dermed også socialdemokraternes prestige, dels fordi sådanne sejre kunne være egnede til at styrke Vesttyskland i forhold til de andre vestlige magter.

SET FRA VESTEUROPA

Alt dette må pege mod en ganske klar konklusion: De vesteuropæiske lande har en utvivlsom interesse i at gøre Fællesmarkedet så omfattende som muligt og især så fast som muligt for uigenkaldeligt at integrere Vesttyskland. De vesteuropæiske lande har – værdien af deres samfundssystem, deres frihedsrettigheder osv. forudsat – en indlysende interesse i at nå frem til den økonomiske union, der som sådan kunne forhandle med Sovjet om den økonomiske hjælp, vi alle i sidste instans må være interesseret i at yde Østeuropa, derunder Sovjetunionen. Det nuværende velstandssvælg mellem Øst- og Vesteuropa tjener kun til at forbitre de politiske forhold. Det fremmer en slags mindreværdskomplekser på begge sider. Først når den økonomiske niveauforskel mellem Øst og Vest er væsentlig formindsket, vil det være muligt virkelig at påbegynde en politisk åbning af forbindelserne mellem Øst- og Vesteuropa. Dette turde være kernen i det al-europæiske sikkerhedsproblem. Strategiske betragtninger og ikke-voldsaftaler er i virkeligheden det sekundære. Hvis en udligning af den økonomisk-sociale niveauforskel mellem Øst og Vest skulle fremme folkenes selvbestemmelse i Østeuropa, er det svært at se noget forkert i det, heller ikke hvis østtyskerne endelig skulle få lov til at bestemme, hvor de vil høre til, for i et stort og rimeligt integreret Vesteuropa, der vil gøre sig i stand til intenst at arbejde sammen med Østeuropa, ville et genforenet Tyskland ikke være nogen fare, det ville tværtimod være dynamo i ordets bedste forstand. Tyskland kunne blive en øst-vestlig dynamo, der kunne tillade os muligheden af at hale ind på USA i industriel henseende, og trods al min pligtskyldige foragt for det materielle, tror jeg, at det er vigtigt, at vi ikke sakker bagud, og det er særlig vigtigt af psykologiske grunde.

Gustav Barfod

FØLGERNE AF FIREPRESSESYSTEMETS SAMMENBRUD

ULF KJÆR-HANSEN

Hvis man ønsker at vurdere den øjeblikkelige situation inden for den danske dagspresse, der umiddelbart skyldes dybtgående strukturændringer i løbet af efterkrigstiden, kommer man vanskeligt uden om at opridse de væsentligste forudsætninger i fortiden. Den danske pressehistorie byder på en række forbløffende omstændigheder til belysning af, hvorledes det stædige krav om en alsidig nyhedsorientering trods ydre ugunstige vilkår og trods mangel på et alment anerkendt behov i løbet af en beskeden årrække erhverver fodfæste i alle kredse og derigennem indrømmes en plads blandt de umistelige frihedsrettigheder.

Som i alle andre europæiske lande indledes avisudgivelsen i Danmark på grundlag af en nådesgerning fra statsmagten i form af privilegietildeling, der ved at blive knyttet sammen med embedet som universitetsbogtrykker opnåede en slags sikkerhedsnet for det usikre og økonomisk lidet indbringende erhverv. I 1634, da *Christian IV* udstedte det første danske avisprivilegium til boghandleren *Joachim Moltke* og bogtrykkeren *Melchior Martzan,* som begge var indvandret fra Tyskland, stod to uundværlige tekniske forudsætninger til rådighed, uden hvilke regelmæssig udsendelse af nyhedsblade er en umulighed. Bogtrykkerkunsten havde existeret i 200 år, og det danske postvæsen var blevet oprettet i 1624. Der fandtes således både midler til en pålidelig mangfoldiggørelse og de første spæde kim til et distributionsnet. Man kan nutildags undre sig over det lange åremål, der måtte gennempløjes, førend bogtrykkets nyttige opfindelse for alvor blev udnyttet til viderebefordring af nyheder, idet den første regelmæssigt udkommende avis forelå så sent som 1607 i Strasbourg, hvorfra skikken ganske rapt spredte sig til det øvrige Europa og blandt andet 27 år senere trængte ind i Danmark. For det første skal et behov erkendes som mærkbart, førend det ønskes tilfredsstillet. For det andet var forbindelsesvejene mellem de enkelte lande væsentlig mere besværlige og langvarige at overvinde for den tids ryttere og sejlskibe end for vore dages telegraf og jetmaskiner. Disse to forhold i fællesskab medførte, at både efterspørgsel efter

og udbud af nyheder var af en sparsom karakter. Hertil kommer yderligere, at læseevnens ringe udbredelse ikke gav grundlag for et publikum, der kunne holde en bladudgiver i live.

Det syttende århundredes danske avisfolk havde altså ikke alene næringssorger at kæmpe med, hvori de deler skæbne med nutidens redaktører, men måtte tillige søge at fremelske og udvikle et yderst latent behov for regelmæssig nyhedsorientering hos et spinkelt udsnit af landets befolkning. Det viser sig da også, at de første privilegieindehavere segnede under den vældige byrde og afløste hinanden i hurtig rækkefølge uden at efterlade senere tider store muligheder for at belyse værdien af deres trælsomme indsats. Vi kan kun udtrykke vor taknemmelighed over, at der fandtes mænd, som misbrugte deres bedste kræfter på at indføre en hidtil ukendt, men stærkt tiltrængt oplysning om begivenhederne ude omkring.

Hvad der imidlertid gjorde arbejdet endnu tungere, var det klare afhængighedsforhold af myndighederne. Privilegiets bevarelse måtte være nært forbundet med en forståelse af, hvilke nyheder kongen og hans rådgivere var sindede at slippe ud til undersåtterne. Man kan ikke forvente, at en enevældig statsform, som blev indført i Danmark i 1660, ville betragte nyhedsformidling som et gode i sig selv, men snarere, at udgivelsen af en avis kunne udnyttes som et værdifuldt instrument til at understrege enevoldsmonarkens guddommelige herkomst og skabe glans og herlighed omkring den nyindstiftede regeringsform. Det var da også baggrunden for, at barokdigteren *Anders Bording* i 1666 fik overdraget redaktionen af *Den Danske Mercurius,* hvor han i de næste elleve år lige til sin død en gang om måneden beskrev indenlandske og udenrigske begivenheder i fortrinlige alexandrinere. Det siger sig selv, at begivenhederne omkring hoffet og den kongelige familie indtog en fremtrædende plads. Langt vigtigere var det imidlertid, at *Bording* ikke nøjedes med at præsentere den nøgne, ubearbejdede nyhed, men søgte at pege på årsagerne til hændelserne og gisne om deres mulige følger. Hermed er kommentaren, den opinionsdannende vurdering, allerede på et tidligt tidspunkt kommet ind i den danske presse og kan konstateres i den første avis, som i fuld skikkelse er blevet overleveret til eftertiden.

En lignende samvittighedsfuld holdning over for journalisterhvervet besjælede *Daniel Paulli,* der fra 1672 gennem sin bladvirksomhed skabte et modstykke på prosa til *Bordings* poetiske indsats. Han kom ikke alene til at stå som grundlæggeren af nyhedsreportagen i Danmark, men bør samtidig erindres som en redaktør, der udførte sin gerning med en fordomsfri og pligttro holdning over for kendsgerningen uden at tilsløre danske nederlag og tilsvarende blæse små sejre op til det urimelige. Dette er en indstilling, som en af den engelske presses pionerer *Daniel Defoe* blev berømmet for at have gennemført i sine aviser 30 år senere. At den danske læserkreds var begrænset, ses af den omstændighed, at *Paulli* søgte at udvide sit pub-

likum ved sideløbende at udsende fransk- og tysksprogede aviser, en skik flere af hans efterfølgere videreførte.

Dette må siges at være en ganske pyntelig start på den danske nyhedspresse, da den endelig efter adskillige børnesygdomme kom i gang. Men det skulle ikke fortsætte på samme levende måde gennem det attende århundrede, der ganske vist populært er kendt som frihedens århundrede, idet den oplyste enevælde nok så sin fordel i at opmuntre humanitære og oplysningsvenlige bestræbelser, men ingenlunde lod følelserne løbe af med fornuften. Det er ikke så sært, da fornuften var et betydningsfuldt skyts i dette århundredes arsenal, hvis opgave det blev at planlægge og forberede senere tiders ideer og handlinger. Kort sagt: det attende århundredes danske presseindsats blev en æggedans for at sikre sig mod altfor hyppige indgreb fra censuren, som oftest var foranlediget af besværinger fra udenlandske magter. Man kan også let forestille sig, at den lange fredsperiode mellem den store nordiske krigs afslutning og slaget på reden næppe kunne forekomme uden betalingen af en pris, der hyppigt nok måtte erlægges i form af en tilrettevisning eller knebling af pressen, hvis sandhedskærlighed stødte an mod international god tone.

Det skal imidlertid ikke forbigås, at dansk presse for en kort tid på gunstig måde tiltrak sig udlandets opmærksomhed og endda gav anledning til den satiriske frihedsven *François Voltaires* begejstrede tilslutning. *Struensee* indførte under sin kortvarige regeringsperiode trykkefriheden, for hvilken fremsynede indsats han næppe modtog anden håndgribelig tak end en række hårdhændede angreb på hans egen ikke altid lige uangribelige person. Da han atter var skaffet af vejen, blev trykkefriheden rigtignok bevaret, selvom *Ove Høegh Guldberg*'s styre gradvis stræbte tilbage til den tidligere tingenes tilstand. En kortvarig liberalisering lod sig ane i begyndelsen af *kronprins Frederiks* regentskab under inrflydelse af *A. P. Bernstorffs* humane og frisindede indstilling; men skyer af forskellig art trak op over den europæiske horizont, som efter *Bernstorffs* død blev brugt som påskud til en nøjere kontrol med trykte skrifter.

En ting var, at de jakobinske ideer som en naturlig efterdønning af den franske revolution trængte ind over Danmarks grænser. Men selv om *P. A. Heiberg, Malthe Conrad Bruun* og *M. G. Birckner* førte et kraftigt sprog mod den bestående styreform og gav kronprinsen anledning til den bekendte udtalelse: »Hvortil det Smøreri i en Stat, hvor enhver kan faa Ret, og hvor enhver finder vejen til Kongen aaben«, stod monarkiets omstyrtning næppe for døren. Alvorligere var zar *Pauls* beklagelser over Danmarks formodede sympati for revolutionen og hans krav om tilbundsgående forholdsregler, uden hvilke landet ville blive tvunget til aktivt at tilslutte sig koalitionen mod Frankrig. Denne pression udefra blev da også på en gang årsagen og foranledningen til gennemførelsen af trykkefrihedsfor-

ordningen af 27. september 1799, som skulle blive afgørende for de kommende 50 års undertrykkelse af den frie meningsudveksling.

Formelt blev censuren ikke genindført, idet man bestandig fra regeringens side udtrykte den største omsorg for ytringsfriheden, der blot gennem en udvidet straffelovgivning skulle holdes inden for rimelige grænser. Men ikke desto mindre blev censuren lukket ind ad bagdøren og tydeligt praktiseret både gennem forordningens ordlyd og tankegang samt de afgørende supplerende foranstaltninger. Tilskyndelse til forandring i regeringsformen eller opstand mod kongen skulle medføre dødsstraf, og udbredelse af had og misnøje mod regeringen ville blive straffet med landsforvisning. Foruden indgreb mod nedbrydelse af den kristelige religion og krænkelse af sædeligheden fandtes straffebestemmelser til beskyttelse af »fremmede, i Venskab med Os værende Magter« og vendt mod løgnagtige beretninger om statens tilstand og angreb på embedsmænd. For at undgå nogen form for smuthuller blev det fastslået, at en forfatter, der iklædte sin tekst allegoriens eller ironiens form, skulle idømmes fuld straf, hvis den sande mening og onde hensigt med skriftet var umiskendelig. Enhver forfatter måtte udelukkende lade sine værker trykke hos en privilegeret bogtrykker og ville efter selv den mindste dom i forbindelse med overtrædelse af forordningen være afskåret fra at få noget trykt, uden at det var forevist den stedlige politimester og derved havde erhvervet påtegningen: Må trykkes. Et almindeligt forbud mod anonymitet havde til hensigt at afskrække embedsmænd fra at deltage i den offentlige diskussion, hvilket blev tydeligt demonstreret ved afskedigelsen af professor *David*. Som om det ikke gennem de allerede citerede bestemmelser var lykkedes at gøre trykkefriheden til en tom skal uden nævneværdigt indhold, fulgte igennem de kommende år en række placater af yderligere indskrænkende art. I 1805 blev det forbudt i de offentlige tidender at bringe rygter om almindelige eller offentlige foranstaltninger, i 1810 indførtes særligt privilegium til behandling af politiske nyheder, som gennem det meste af perioden udelukkende var forbeholdt *Berlingske Tidende* og *Dagen,* i 1814, at intet eksemplar af noget blad eller skrift under 24 ark måtte uddeles eller forhandles, før det havde været til gennemsyn hos politimesteren. Hvis alt andet glippede, blev det i 1837 bestemt, at man kunne gribe ind over for forfattere, der viste en uforsvarlig mangel på pligtskyldig opmærksomhed. Det var en selvfølge – og dermed udtryk for topmålt hykleri –, at alle disse forordninger først og fremmest skulle beskytte forfatterne mod vildfarelser.

De forsigtige forestillinger om at sætte disse formodet midlertidige bestemmelser ud af kraft efter krigens afslutning i 1814 blev naturligvis overhørt. De kunne udmærket overføres udelukkende på indenrigspolitiske forhold, og *Frederik VI,* som efterhånden blev mere og mere vagtsom og følsom over for den tiltagende skrivefrækhed, greb hyppigt ind og krævede

undersøgelser af selv de mindste tvivlstilfælde, hvorimod hverken polititilsynet, kancelliet eller udenrigsdepartementet udfoldede nogen synderlig aktivitet for at sikre de forskellige vedtægter overholdt indtil stænderforsamlingernes oprettelse i 1834. Men herefter blev kancelliet mere nøjeregnende, ligesom assessor *Reiersen,* der på dette tidspunkt overtog den politimæssige kontrol, udførte sit embede med langt større nidkærhed. Agtpågivenheden øgedes i takt med, at oppositionens politiske interesse gav sig udtryk i en stadig forhøjet stemmeføring, og kulminationen indtraf under *Christian VIII,* hvis tronbestigelse blev en overvældende skuffelse for de liberale kræfter. Imidlertid var den politimæssige beslaglæggelse ikke nok, idet kancelliets tilslutning fordredes til en prøvelse ved domstolene. Her viste det sig, at landsoverrettens uafhængige stilling blev en fordel for redaktionen, som enten blev direkte frikendt eller idømt den mildeste straf, selvom højesteret ved en eventuel appel ikke blot stadfæstede, men hyppigt endda skærpede den én gang afsagte dom. Et forsøg på at overlade hele afgørelsen til kancelliet og dermed sætte domstolene som regulerende faktor ud af spillet lykkedes det heldigvis aldrig at virkeliggøre.

Men det var ganske ødelæggende for bladudgiverne med de hyppige beslaglæggelser og tungtvejende bøder, selvom domstolene havde det afgørende ord, fordi kontakten med læserne under store omkostninger altfor ofte forhindredes. Hårdest ramt blev *Fædrelandet, Kjøbenhavns-Posten, Den Frisindede* og *Corsaren,* hvis ubehag ved enevælden og ønsker om indførelsen af en fri forfatning fik en stigende plads i spalterne. For at undgå forsinkelse og omkostninger ved at skulle sætte de censurerede sider om igen betjente mange redaktører sig af den praxis at indlevere bladets artikler til gennemsyn enten i manuskript eller korrektur. Ejendommeligt nok herskede en mærkelig liberalitet over for litterære og andre kulturelt prægede stofområder, selvom intet efter erfaringen kan være så dødsensfarligt for et landsfaderligt system. Men alt i alt blev det en gold tid for nyhedspressen i Danmark, som i den første halvdel af det nittende århundrede befandt sig på en ørkenvandring, hvor det drejede sig om at overveje hvert skridt med køligt overlæg.

Det er derfor opmuntrende og imponerende at iagttage den rige nyskabelse, som præger udviklingen i den sidste halvdel af århundredet efter vedtagelsen af grundloven af 1849, som i paragraf 91 fastslog, at »Enhver er berettiget til på Tryk at offentliggøre sine Tanker, dog under Ansvar for Domstolene. Censur og andre forebyggende Forholdsregler kan ingen Sinde paa ny indføres«. Det skal dog retfærdigvis anføres, at pressesagerne var stilnet stærkt af fra midten af 1846, og at en placat af 28. januar 1848 lige efter *Frederik VII*'s tronbestigning fastslog, at alle verserende trykkefrihedssager ved domstolene skulle afsluttes med frifindelse, al idømt censur ophæves og endnu ikke betalte bøder bortfalde. Pressens forhold blev fast-

lagt i Loven om Pressens Brug af 3. januar 1851, hvori ansvaret over for domstolene blev placeret hos den ansvarshavende redaktør, som automatisk skulle stå inde for indholdet af anonyme artikler, medens forfattere til signerede indlæg selv hæftede for deres meninger. Dermed var det for meningsudvekslingen så skadelige forbud mod anonymitet afskaffet, og redaktøren var samtidig i stand til at fremme debatten ved optagelse af navngivne indlæg, som repræsenterede synspunkter, der afveg fra bladets egen linie.

Ved overgangen til den frie forfatning udkom 5 aviser i København og 21 aviser i provinsen, hvoraf langt det overvejende antal var af konservativt tilsnit. Allerede i 1749 havde *Ernst Henrich Berling* grundlagt *Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender,* der stadig udkommer under navnet *Berlingske Tidende,* og de øvrige fire københavnske aviser, som alle forsvandt i løbet af de kommende 30 år, var *Kjøbenhavns-Posten, Fædrelandet, Flyve-Posten* og *Morgenposten.* Blandt provinsbladene skal fremhæves de 6 stiftstidender, som blev grundlagt i årene 1767 til 1806 i stiftsbyerne Ålborg, Odense, Viborg, Ribe, Århus og Maribo (senere flyttet til Nykøbing Falster) i den nævnte rækkefølge. De var alle stadig i live i 1945; men siden har de tre måttet give op, medens de tiloversblevne tre hører til landets mest velfunderede aviser. De andre byer, som i 1849 blev betjent af regelmæssige aviser, der først på dette tidspunkt var i færd med at gå over til daglig udkommelse, var Haderslev, Helsingør, Hillerød, Holbæk, Horsens, Maribo, Næstved, Randers, Ringkøbing, Roskilde, Rønne, Slagelse, Svendborg, Thisted og Vejle.

Når det siges, at den danske dagspresse resten af århundredet var præget af en frodig vækst, gjaldt det knapt så meget de første år mellem de slesvigske krige. Glæden over det nyerhvervede folkestyre gjorde sig gældende mere i samling end splittelse på det politiske plan, og mulighederne, der lå i en årvågen presse uden stadige myndighedsindgreb, var endnu ikke gået op for befolkningen. Men en begyndelse til en landsomfattende dækning med dagblade blev dog gjort med oprettelsen af 7 venstre-aviser og 10 højre-aviser. Størsteparten af disse blade fik i øvrigt gennemgående en krank skæbne efter anden verdenskrig, og i dag udkommer kun tre af dem selvstændigt.

De nationalliberale måtte bære hovedansvaret for katastrofen i 1864 og blev derefter splittet i to grupper, hvoraf den ene søgte hjemsted hos Højre, medens den anden inden for det nye store Venstre-parti kom til at danne kimen til det senere radikale Venstre. Den grundlovsrevision, der blev gennemført i 1866 som en følge af afståelsen af Sønderjylland, fik et udpræget tryk bagud i reaktionær retning. Indflydelsen på den politiske udvikling kom i de kommende år i urimelig grad til at hvile hos godsejerne og det velstående borgerskab. Regeringsmagten håndteredes frem til 1901 af en uafbrudt række højre-ministerier, hvis parlamentariske grundlag i befolk-

ningen blev stadig svagere. Denne uholdbare situation gav sig udtryk i landsdækkende folkelige rejsninger inden for både bonde- og arbejderstanden, som i første række så deres mulighed for at komme til orde og sikre støtte til deres meninger gennem oprettelse af lokale dagblade.

Fra 1865 og frem til 1892 blev venstrepressen i hovedsagen grundlagt, og der var næppe et af disse 28 år, hvor der ikke blev startet mindst en ny avis. I alt så 48 nye dagblade på venstrefløjen dagens lys i løbet af denne korte årrække. De støttede sig alle til folkelig tilslutning på hjemegnen og fik derved en varig position på det danske avislandkort, hvorfor bladdøden først på et relativt sent tidspunkt begyndte at hærge i denne gruppe. Højrekræfterne fulgte udfordringen op og oprettede tilsvarende bastioner, hvor de ikke i forvejen var repræsenteret; men det er typisk for disse sent grundlagte konservative aviser, at de aldrig opnåede lokal udbredelse af betydning. Kun *Jyllands-Posten* i Århus, der lagde ud i 1877, evnede at tilkæmpe sig en afgørende plads i pressedebatten og har indtil i dag været i stand til at forsvare sin stilling som Danmarks største provinsavis.

Imidlertid opstod der i løbet af forfatningskampen stridigheder om midlerne til at få gennemført parlamentarismen som knæsat princip for regeringens sammensætning. Da Venstre allerede i 1872 havde erobret flertallet i folketinget, forekom dette krav ikke urimeligt, men blev dog først opnået efter 30 års opslidende kamp, da det første venstreministerium blev udnævnt i 1901. I løbet af striden blev Venstre opdelt i flere indbyrdes uenige grupper; men stærkest fremtræder den radikale fløj, som ønskede en ubetinget sejr over Højre, der nødigt gav regeringsmagten fra sig, og den moderate fløj, som gik ind for en mere forsonlig forhandlingspolitik. Disse modsætningsforhold skærpedes i den grad, at de forskellige Venstre-kandidater under valgkampene ofte koncentrerede sig mere om at bekrige hinanden end at nedkæmpe den fælles fjende fra Højre. Det er da naturligt, at denne indbyrdes rivalisering forplantede sig til venstrepressen, som tilsvarende delte sig efter en skillelinie mellem moderate og radikale standpunkter, og det forekom endda, at der i flere byer såsom Nykøbing Falster, Odense, Ringsted og Roskilde forekom to venstreblade af forskellig observans.

Inspireret af kommunardopstanden i Paris ved den fransk-tyske krigs afslutning i 1871 begyndte arbejderbevægelsen at organisere sig og udsendte ugebladet *Socialisten,* der allerede næste år blev dagblad og i 1874 skiftede navn til *Social-Demokraten* (det nuværende *Aktuelt*). Avisen havde sine store vanskeligheder i de første år dels som følge af organisatorisk splid, dels på grund af stadig skiftende redaktører, men først og fremmest på grund af de uforsonlige angreb i arbejderstandens navn på sociale misbrug, som medførte talrige injuriedomme. Men i begyndelsen af 80'erne var bladet stabiliseret, og en grundlæggelse af lokale socialdemokratiske blade spredt ud over landet tog sin begyndelse med *Demokraten* i Århus i 1884.

FIGUR 1

Antallet af hovedblade og aflæggere fordelt på landsdele i årene 1928, 1945 og 1970

	1928	1945	1970
Sjælland	31 + 37	27 + 35	8 + 11
Lolland-Falster	8 + 8	7 + 10	3 + 3
Bornholm	3 + 0	3 + 0	2 + 0
Fyen	24 + 10	20 + 10	6 + 6
Jylland	75 + 75	64 + 77	30 + 47
Provinsen ialt	141 + 130	121 + 132	49 + 67

Til forskel fra venstreaviserne, der nok stod enigt bag partilinien, men hver især udviklede et selvstændigt særpræg, var de socialdemokratiske aviser fra starten samlet i en snævert organiseret blok, som på en gang blev arbejderpressens styrke og svaghed. Styrke i den forstand, at de mere driftige bidrog til de svagere, så at man kunne opnå at bevare sit talerør i alle landsdele. Svagheden lå i, at denne indsats hæmmede de enkelte blades rationalisering og fornyelse af maskinparken, ligesom det enhedspræg, som uundgåeligt måtte følge med, hindrede den nødvendige tilpasning til lokale problemer og særegenheder. Omkring århundredskiftet var størsteparten af landsdækningen med socialdemokratiske aviser gennemført muligvis under indtryk af Septemberforligets resultater, og de resterende blev grundlagt i perioden frem til første verdenskrig. Foruden Social-Demokraten i København fandtes der i 1914 3 hovedblade på Sjælland, 3 på Fyen, 2 på Lolland-Falster, 1 på Bornholm og 14 i Jylland med lokale aflæggere, hvortil efter genforeningen knyttede sig et nyoprettet dagblad i Sønderjylland.

Det vil sige, at der ved århundredskiftet fandtes tre danske partipresser, som kunne komme til orde og henvende sig til deres tilhængere i praktisk talt alle købstadssamfund inden for landets grænser. Da samarbejdet mellem de to stridende grupper inden for Venstre brast i 1905, og det radikale Venstre udskilte sig som selvstændigt parti, opstod straks behovet for at opbygge en fjerde partipresse, der skulle udbrede de radikale standpunkter. Kun 14 af de existerende venstreblade fulgte med det radikale Venstre, og der begyndte i de følgende år en ilsom opbygning af 12 nye aviser i de områder, som man var uden kontakt med. Det vil da også ses, at de radikale blade ikke har nået at dække landkortet så tæt som de tre ældre partier, og beklageligvis må det noteres, at af de senest stiftede er kun *Holbæk Amts Venstreblad* i funktion i dag.

Her står vi ved en af de forunderligste kendsgerninger i dansk bladhistorie. Et lille land af ubetydelig udstrækning med knapt en million hus-

FIGUR 2

Fordelingen af sjællandske dagblade på partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere)

	1928	1945	1970
Socialdemokratiske	3 + 12	3 + 12	0 + 3
Radikale	8 + 7	7 + 6	3 + 0
Konservative	9 + 10	8 + 11	0 + 0
Venstre	9 + 7	9 + 6	5 + 8
Upolitiske	2 + 1	0 + 0	0 + 0
Total	31 + 37	27 + 35	8 + 11

stande viste sig i 1914 ved den første verdenskrigs udbrud i stand til at mønstre fire aviser repræsenterende hver sin partiafskygning i selv de mindste bysamfund ud til rigets fjerneste afkroge. Og denne dybtgående forgrening af virkeligt demokratisk sindelag lod sig gennemføre i løbet af godt 65 år med udgangspunkt i et sparsomt antal tilbagestående og underkuede blade, som fandtes ved grundlovens undertegnelse. Det tyder på, at trykkefrihedsforordningens ufrugtbare periode på 50 år opsparede og grundlagde en stor reserve af meddelelsestrang og frihedsvilje, som overvintrede til det øjeblik, den politiske situation krævede det, og et gunstigere arbejdsklima forelå. Man vil undres endnu mere, når man betænker, at der på det tidspunkt kun fandtes tre købstæder med mere end 10.000 husstande, som var i stand til for alvor at brødføde et enkelt lokalt dagblad, end mindre fire, hvoraf mindst to af de øvrige måtte skønnes at leve på den absolutte sultegrænse. Det giver et begreb om den indsats, man var villig til

FIGUR 3

Fordelingen af dagblade på Lolland-Falster og Bornholm på partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere)

	1928		1945		1970	
	Lolland-Falster	Bornholm	Lolland-Falster	Bornholm	Lolland-Falster	Bornholm
Socialdemokratiske	2 + 4	1 + 0	1 + 5	1 + 0	1 + 1	1 + 0
Radikale	1 + 4	0 + 0	1 + 4	0 + 0	0 + 0	0 + 0
Konservative	3 + 0	1 + 0	3 + 1	1 + 0	0 + 0	0 + 0
Venstre	2 + 0	1 + 0	2 + 0	1 + 0	2 + 2	1 + 0
Upolitiske	0 + 0	0 + 0	0 + 0	0 + 0	0 + 0	0 + 0
Total	8 + 8	3 + 0	7 + 10	3 + 0	3 + 3	2 + 0

FIGUR 4

Fordelingen af fyenske dagblade og partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere)

	1928	1945	1970
Socialdemokratiske	3 + 4	3 + 4	0 + 1
Radikale	3 + 3	3 + 3	1 + 0
Konservative	7 + 0	5 + 0	2 + 0
Venstre	9 + 3	8 + 3	2 + 5
Upolitiske	2 + 0	1 + 0	1 + 0
Total	24 + 10	20 + 10	6 + 6

at yde for at bringe det frie ord ud til de flest mulige hjem. Den dristige og alsidige grundlæggelse af nye aviser opfyldte det ufattelige mål, at enhver borger inden for sin egen hjemegn kunne få begivenhederne beskrevet og kommenteret ud fra det synspunkt, der stod hans hjærte nærmest. Samtidig bød systemet på den fordel, at man i en tid, hvor de fire partisynspunkter stod skarpt over for hinanden, ikke alene var henvist til sit eget partiorgan, men hos naboer og venner havde let adgang til en afvigende version af de samme spørgsmål.

Dette firepressesystem, hvis opståen i sig selv var et mirakel, viste sig ikke at være nogen luftboble, var kommet for at blive og beherskede indtrykket af den danske dagspresses ansigtstræk igennem næsten 50 år. Imidlertid må man ikke glemme, at etablering af en avis i hine dage nok var en bekostelig affære forbundet med betydelig risiko, men at startmulighederne ikke var så håbløse som i efterkrigsperioden. De eneste forsøg på at rejse nye

FIGUR 5

Fordelingen af jydske dagblade på partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere)

	1928	1945	1970
Socialdemokratiske	15 + 18	15 + 19	4 + 19
Radikale	8 + 24	7 + 23	1 + 0
Konservative	20 + 12	16 + 15	6 + 8
Venstre	26 + 21	22 + 19	17 + 20
Upolitiske	6 + 0	4 + 1	2 + 0
Total	75 + 75	64 + 77	30 + 47

FIGUR 6

Den samlede fordeling af danske provinsdagblade på partisynspunkter i årene 1928, 1945 og 1970 (splittet op på hovedblade og aflæggere

	1928	1945	1970
Socialdemokratiske	24 + 38	23 + 40	6 + 24
Radikale	20 + 38	18 + 36	5 + 0
Konservative	40 + 22	33 + 27	8 + 8
Venstre	47 + 31	42 + 28	27 + 35
Upolitiske	10 + 1	5 + 1	3 + 0
Total	141 + 130	121 + 132	49 + 67

blade er foregået i hovedstaden, hvor endda et nyt dagblad i nær fremtid vil lægge ud på den farefulde færd.

Selv om det knagede svagt hist og her i den omfangsrige firepressesstruktur i mellemkrigsårene, er det dog først efter anden verdenskrig, de virkelige problemer dukker op, som i løbet af få år får systemet til at smuldre hen, hvorefter det går helt i opløsning og nu må siges at have ophørt at existere. Bladdød og koncentration har medført en indskrænkning af det danske bladantal, som ikke er mindre brat og heftig end den stejle stigning, der kunne iagttages i anden halvdel af det nittende århundrede.

I en række tabeller er det søgt at skabe en oversigt over bladantallets udvikling siden firepressesystemets kulmination. Som udgangspunkt er valgt 1928, der ikke alene er et typisk mellemkrigsår, hvor systemet havde nået sit højdepunkt, idet der stadig blev stiftet nye blade i løbet af 20'rne, men også byder på den fordel, at der forefindes en udmærket og pålidelig bladfortegnelse fra dette år i *Max Kjær-Hansen:* »Den danske Presse«. På grundlag af første udgave af *Danmarks Bog- og Bladverden* (Politikens Forlag) fra 1948 er pressesituationen i 1945 ved krigens ophør rekonstrueret, hvortil udviklingens foreløbige endestation i 1970 er føjet. Det samlede antal hovedblade og aflæggere er illustreret i figur 1, medens partipressernes omfang i de enkelte landsdele fremgår af figurerne 2–5 og for hele landets vedkommende af figur 6. Der har her rejst sig problemet, hvorledes man skulle placere de aviser, som erklærer sig uafhængige af partiets officielle politik, og man har almindeligvis valgt at anbringe dem sammen med upolitiske og tværpolitiske aviser. Imidlertid forekommer det mig utilfredsstillende at placere så forskelligartede aviser som *Jyllands-Posten, Helsingør Dagblad* og *Skagens Avis* under samme etiket, hvorfor det er blevet valgt at sætte dem hver især i bås med de partitro organer, hvis overbevisning de i alt væsentligt deler. Stort besvær har placeringen af *Øst-*

sjællands Folkeblad vakt, fordi denne avis har stået midtvejs mellem Venstre og det radikale Venstre. Da den for få år siden er indgået i en koncentration med to andre venstreblade, er det blevet besluttet at betragte den som tilhørende Venstres bladgruppe gennem hele perioden.

Endelig illustrerer figur 7, hvorledes de enkelte bysamfund er forsynet med hovedblade og aflæggere. Århus, Odense og Ålborg ligger forståeligt i en særlig gruppe med mere end 4 blade i 1928, en overdådig forsyning, som ikke kunne holde i 1945. Hvis vi regner dem med, vil det sige, at der i 1928 fandtes 10 købstæder med fuldkomment firepressesystem, dvs. i besiddelse af udelukkende hovedblade, der repræsenterede alle fire standpunkter, og dette antal udgør 9 og er således næsten uforandret i 1945. Men dertil kommer i 1928 27 andre bysamfund, som ligeledes har adgang til de fire forskellige synspunkter, selv om de i større eller mindre omfang betjenes af blade, som trykkes i andre byer. Omfanget af denne kategori er faldet til 22 i 1945, og i sammenhæng med det faktum, at antallet af byer ude-

FIGUR 7

Antallet af danske bysamfund forsynet med selvstændige aviser eller aflæggere i årene 1928, 1945 og 1970

Bysamfund med	1928	1945	1970
6 hovedblade + 1 aflægger	1	–	–
5 hovedblade	2	–	–
4 hovedblade + 1 aflægger	–	2	–
4 hovedblade	7	7	–
3 hovedblade + 1 aflægger	12	9	–
3 hovedblade	7	5	3
2 hovedblade + 4 aflæggere	1	1	–
2 hovedblade + 3 aflæggere	1	–	–
2 hovedblade + 2 aflæggere	2	2	–
2 hovedblade + 1 aflægger	5	6	2
2 hovedblade	2	3	2
1 hovedblad + 4 aflæggere	1	1	–
1 hovedblad + 3 aflæggere	3	4	–
1 hovedblad + 2 aflæggere	6	5	4
1 hovedblad + 1 aflægger	4	4	17
1 hovedblad	4	5	11
0 hovedblade + 4 aflæggere	7	9	–
0 hovedblade + 3 aflæggere	4	3	4
0 hovedblade + 2 aflæggere	11	8	2
0 hovedblade + 1 aflægger	12	16	24
Bysamfund med lokal presse	92	90	69
Heraf købstæder	70	70	59
Købstæder uden lokal presse	10	10	22

FIGUR 8

Antallet af hovedblade i provinsen, som i efterkrigsperioden har været udsat for bladdød eller koncentration

1945	1	1950	3	1955	2	1960	10	1965	5
1946	2	1951	2	1956	2	1961	2	1966	–
1947	–	1952	6	1957	5	1962	12	1967	–
1948	1	1953	2	1958	5	1963	3	1968	3
1949	–	1954	3	1959	6	1964	3	1969	–
	4		16		20		30		8

lukkende forsynet med aflæggerblade er stigende, får man indtrykket af en vis, omend endnu svagt formuleret tendens til koncentration og bladdød.

Koncentrationen ytrer sig jo enten ved, at mindre blade opsuges af større blade i nabolaget, eller at to eller flere jævnbyrdige blade sammensluttes med det formål at opnå de resultater ved forenede kræfter, som det ikke var muligt selvstændigt. Bladdøden består derimod i, at et dagblad ophører og dermed slettes af landkortet eller overgår til anden virksomhed som for eksempel distriktsblad eller politisk månedsblad. Man vil af figur 6 se, at såvel Socialdemokratiet som det Radikale Venstre og Konservative Folkeparti i 1928 gennem deres presse er i forbindelse med omkring 60 af de 92 bysamfund, som dækkes med nyhedsorganer, medens Venstre er i den endnu gunstigere situation at have kontakt med 78 provinsbyer. For de socialdemokratiske og radikale aviser er der kun sket små ændringer mellem 1928 og 1945, medens det ses, at et vist antal konservative hovedblade i mellemtiden er blevet aflæggere. Samtidig er venstrepressens kontaktmuligheder faldet til 70. Der er i øvrigt den tydelige forskel at iagttage, at den socialdemokratiske og radikale presse i begge år er præget af et væsentligt større antal aflæggere, hvorimod hovedbladene er i tydelig overvægt hos Venstre og de konservative. Det gør til et vist punkt den socialdemokratiske og radikale kommunikation mindre sårbar, fordi der er færre selvstændige blade at holde i live, og aflæggernes fremstilling i de fleste tilfælde kun består i at trykke et lokalt hoved uden på det samme indhold, som bringes i udgiverbyen. Fragangen ses af figur 1 at have været størst i Jylland, hvor 11 hovedblade enten er gået ind eller blevet ændret til aflæggere, medens der mistes 4 hovedblade både på Sjælland og Fyen og 1 på Lolland-Falster.

Tre betydningsfulde koncentrationer, som er værd at ofre særlig omtale, finder sted i løbet af mellemkrigsperioden. To af disse begivenheder finder allerede sted i 1918. På Lolland-Falster slutter fem radikale blade sig sammen til *Lolland-Falsters Venstreblad* med hjemsted i Nykøbing Falster, og denne avis bliver for øvrigt i 1960 opslugt af venstrebladet *Lollands Tidende* i Nakskov. Samme år forener tre små venstreblade i Ribe amt kræfterne

under det nye navn *Vestkysten,* der fra Esbjerg i de følgende 50 år udvidede sin aktionsradius til at spænde fra Ringkøbing i nord til Tønder mod syd, og nu med et oplag i underkanten af 50.000 må betragtes som et af de mest levedygtige avisforetagender i provinsen. I 1929 skete der det, at *Berlingske Tidende* i overensstemmelse med et ønske om at styrke den konservative presse, der på det tidspunkt stod svagt i Sønderjylland, opkøbte både *Haderslev Stiftstidende* og to konservative aviser i Kolding og Fredericia, der daterede sig tilbage til den første grundlovs dage. Under navnet *Jydske Tidende* blev hermed grundlagt et morgenblad, som fra Kolding på en gang dækkede det sydlige Østjylland og hele Sønderjylland. I årene, som er gået, har det udviklet sig til det dominerende i Sønderjylland på bekostning af de gamle venstreblade fra forrige århundrede, hvorimod det ikke har evnet at gøre sig særlig stærkt gældende nord for Kongeåen. Det viste sig således, at to nyskabte koncentrationer fra mellemkrigstiden har tilført bladstrukturen helt nye facetter, idet de fra hver sin side – næsten som ved en knibtangsmanøvre – har trængt Venstres og Socialdemokratiets sønderjydske dagblade i defensiven, og begge fungerer nu som magtfulde regionalblade, der strækker sig langt ud over det oprindelige lokalområde.

Som allerede berørt byder tiden efter 1945 på et langt hårdere klima end nogensinde tidligere. Den voldsomme tekniske udvikling, der fandt sted inden for det grafiske erhverv, medførte krav om betydelige investeringer for bladhusene, hvoraf de mindste kørte med særlig forældet materiel. Der havde ingen reelle muligheder været for at modernisere under krigen, og et antal provinstrykkerier var blevet alvorligt lemlæstet af schalburgtage, som var blevet tyskernes og deres håndlangeres foretrukne straffemiddel i gengældelsespolitikken under besættelsestidens sidste desperate måneder. Samtidig begynder lønningerne at gå stærkt i vejret, ligesom papirpriserne blev en betydningsfuld faktor på regnskabet. Som en omstændighed til belysning af papirprisernes tyngende vægt kan fremdrages, at 2/3 af bruttoindtægten ved *Berlingeske Tidendes* søndagssalg sluges af papirudgifter. At hele omkostningsniveauet tog en heftig drejning opad, ses alene af den kendsgerning, at en københavnsk avis, som før krigen kostede 10 øre, nu forhandles for 1,10 kr. Navnlig de prisstigninger, som fulgte med Koreakrigen og slog igennem herhjemme i 1951, blev skæbnesvangre for de danske aviser, hvis samlede oplag i løbet af et halvår gik mere end 100.000 tilbage. Dette tab blev hurtigt indvundet for de store aviser, ligesom det i løbet af en lidt længere periode lykkedes for de mellemstore dagblade at nå op på den tidligere omsætning. For de små aviser derimod, som udgjorde halvdelen af den danske bladbestand og kun kunne mønstre oplag under 5000, blev situationen katastrofal og lod sig aldrig genoprette.

Det er tidligere blevet fremført, hvor værdifuldt firepressesystemet var som en ideal gennemførelse af en alsidig nyhedsspredning over hele landet.

Man bør imidlertid ikke dølge, at der var store praktiske svagheder ved den avisrigdom, som Danmark var blevet velsignet med. Konkurrencen om læserne i de enkelte lokale områder blev i høj grad skærpet af den herskende modsætning mellem de fire partier, som forfatningskampen fremkaldte. Polemikken blev derfor unødvendigt skarp, til tider direkte perfid, idet behandling af politiske problemer og referater af vælgermøder prægedes af fortielser og forvanskninger. Dertil kom, at mange blades økonomi var så svagt funderet og deres bemanding så beskeden, at der ingen mulighed fandtes for at gennemføre den alsidige og personligt engagerede journalistiske indsats, der nødvendigvis må betragtes som afgørende for et dagblads eksistensberettigelse og overlevelsesevne. Derfor blev de politiske nyhedsbureauer i altfor mange tilfælde den væsentligste nyhedskilde for flertallet af små blade, som man uden at overdrive kunne karakterisere som i højere grad skrevne med saksen end med pennen. Der vil uvægerligt komme det tidspunkt, da de bidragydere, som tilsyneladende hælder penge i et bundløst kar for at holde en lille avis i live med ringe lokal udbredelse og praktisk talt ingen indflydelse på meningsdannelsen, overvejer, om der ikke er en anden og bedre anvendelse for midlerne, hvis man ønsker at fremføre sit politiske standpunkt.

Derfor tiltog dødsfaldene inden for den danske bladverden i stigende tempo gennem 50'erne og 60'erne. Frafaldet er stilnet af i de seneste år, uden at man derfor skal fatte lid til, at bladdøden har krævet sit sidste offer inden for provinspressen. I figur 8 er givet en statistisk fremstilling af det antal tidligere selvstændige aviser, som i løbet af de 25 år enten er indgået i en regional koncentration eller afgået ved døden. I alt er antallet af hovedblade i provinsen mellem 1945 og 1970 faldet til et godt stykke under halvdelen – nemlig fra 121 til 49.

Først og fremmest har bladdøden hærget den konservative og radikale provinspresse, som iblandt repræsentanterne talte et uforholdsmæssigt stort antal aviser med ubetydelige oplag. I første omgang gik Venstres aviser og den socialdemokratiske provinspresse af forskellige grunde ram forbi. Venstrebladene lå næsten alle i et sikkert leje fra underkanten af 10.000 og opad, medens socialdemokratiets dagblade sikredes den fortsatte existens gennem det snævre organisationssamarbejde og fagforbundenes betydningsfulde bidrag.

De radikale aviser blev med en enkelt markant undtagelse udryddet i Jylland, og på øerne har kun de mest modstandsdygtige evnet at overleve. Medens der i 1928 udkom 20 radikale blade med 38 aflæggere, findes der kun 5 hovedblade i 1970. Af disse bevæger de tre sig med raske skridt op mod 15.000 i dagligt oplag, medens de to sidste, som støtter sig til en trofast, lokal læserkreds, ligger på 5–6000.

Den konservative presse var i et forbløffende antal repræsenteret i næsten

samtlige købstæder på Sjælland; men til gengæld var intet af disse blade toneangivende på hjemegnen. Det sidste konservative dagblad øst for Storebælt ophørte i 1962, og udviklingen i Jylland har været præget af, at *Herning Avis,* der selv kun opretholdt en beskeden position, opkøbte en lang række dødsdømte meningsfæller. Disse manøvrer var ikke på nogen måde i stand til at øge de konservative synspunkters udbredelse i de pågældende byer, fordi der ingen overensstemmelse var mellem den lokale titel og avisens indhold, der i alt væsentligt kun havde interesse for borgere i Herning. Således er antallet af konservative aviser skrumpet ind mellem 1928 og 1970 fra 40 til 8. Der er stadig to små blade, der dominerer et lokalt område, medens den største af de øvrige sælger 80.000 og det mindste 26.000 daglige eksemplarer i gennemsnit. Dette viser, hvor forskelligt skæbnen kan forme sig for blade, som støtter samme parti.

Den socialdemokratiske presse, der aldrig har evnet at opnå oplagstal, som står i forhold til den store vælgertilslutning ved folketingsvalgene, blev naturligvis ikke i det lange løb upåvirket af de vanskelige forhold, som prægede vilkårene for provinspressen. Man startede i begyndelsen af 1960'erne med at koncentrere bladdriften på Sjælland og Fyn om et enkelt hovedblad med filialer i hvert af de to områder, og i 1961 sendte man en prøveballon op ved at gøre *Vestjyden* til aflægger af *Aktuelt* i København. I løbet af kort tid steg oplaget i Esbjerg, der gennem en længere årrække havde været vigende, med 25 pct., og i de følgende år blev et stort antal jydske blade tillige med den fyenske og sjællandske avis inkorporeret i *Aktuelt,* således at der kun er 6 socialdemokratiske blade med selvstændigt navn tilbage af de 24, der udkom i 1928. For øvrigt skal det nævnes, at man allerede kort efter krigens afslutning gik i gang med at omdøbe de socialdemokratiske blade, så at de fik et mere neutralt navn; men denne formodentlig fejlagtige indsats, som kulminerede med, at kun bladet i Horsens bar sin socialdemokratiske overbevisning til skue gennem navnet, gav ingen mærkbare resultater. Desværre har det vist sig, at den positive tendens, som har gjort sig gældende lokalt umiddelbart efter koncentrationens gennemførelse, kun i særskilte tilfælde har kunnet opretholdes i det lange løb. En håndgribelig fordel har rationaliseringen af den socialdemokratiske bladdrift dog medført, nemlig den fordobling, der på ganske få år har fundet sted med hensyn til udbredelsen af Aktuelts søndagsudgave i provinsen. De endnu selvstændige aviser i Jylland klarer sig ikke så opmuntrende vel nok i nogen grad påvirket af moderbladets øgede udbredelse i andre jydske distrikter, og de to aviser på Bornholm og Lolland-Falster, som hidtil har stået sig tilfredsstillende, er begyndt at stagnere.

Som det vil ses af tabellerne, har venstrepressen bevaret skindet på næsen i forhold til de andre partiorganer og kun oplevet en 40 pct.s reaktion af bladantallet, som dog normalt måtte anses for alvorligt nok. Her har udvik-

lingen navnlig i 60'erne været præget af stærke koncentrationer både i det sydøstlige hjørne af Fyen og i Sjællands-området, hvad der giver sig til kende i den omstændighed, at aflæggernes antal er steget mellem 1945 og 1970. Imidlertid er de relativt velstillede venstreblade også begyndt at komme inden for farezonen og blive malet af bladdødens kværnstene. Et par blade af rimelig udbredelse har måtte forlade arenaen i de senere år, og fem venstreavisers oplagsudvikling har i en længere periode været så negativ, at situationen tegner sig overmåde barsk.

Ikke alene beslaglægger venstrebladene langt det overvejende antal af provinsaviserne – flere end de øvrige tilsammen; men de er også i besiddelse af lidt mere end 51 pct. af det samlede oplag. De konservative blade sælger næsten 32 pct. af de exemplarer, som dagligt afsættes i provinsen, medens Socialdemokratiets andel udgør 11½ pct. og Det radikale Venstres 5 pct. Den sidste halve procent er overladt to upolitiske blade i Nørrejylland.

Vi har hidtil beskæftiget os uhyre lidt med hovedstadsbladene, idet Storkøbenhavn egentlig falder uden for en bedømmelse af firepressesystemets udbredelse. Den lokalt betonede politiske stillingtagen kan ikke have den samme vægt som i provinsen, og den afpolitisering og midtsamling, der i stigende omfang har gjort sig gældende for de fire klassiske partier, har tidligst markeret sig i den københavnske presse. Det kommer navnlig til syne i den omstændighed, at de to toneangivende organer *Berlingske Tidende* og *Politiken* besidder et så stort kontingent af socialdemokratiske læsere, at det ubevidst hindrer en altfor stærk understregning af det oprindelige politiske tilhørsforhold. Dette gælder i endnu højere grad de to formiddagsblade *Ekstra Bladet* og *BT*, som tilhører hvert sit af de to store bladhuse, og hvis standpunkter kommer til orde i endnu mere beherskede nuancer dikteret af den store læserkreds's alsidige sammensætning. Firepressesystemet har også kun haft gyldighed i korte perioder, fordi et moderat venstreblad trods gentagne forsøg har haft svært ved at gøre sig gældende siden århundredskiftet.

Til gengæld har man her som det eneste sted i landet haft en kommunistisk avis. *Arbejderbladet* udkom før krigen indtil den forsmædelige tilslutning til antikominternpagten i 1941 og det deraf følgende forbud mod kommunistisk virksomhed. Ved befrielsen gik *Land og Folk* ligesom det tværpolitiske *Information* og Dansk Samlings *Morgenbladet* (sidstnævnte fungerede dog kun som dagblad i to år) over jorden efter en fremragende indsats som modstandsorgan under besættelsen; men i lighed med moderpartiets repræsentation i folketinget holdt tilslutningen til bladet, som fra starten var betydelig og kulminerede under typografstrejken i 1947, ikke, og oplaget er jævnt og stilfærdigt faldet til et yderst beskedent omfang.

Også den københavnske presse har oplevet bladdød. Bortset fra *Morgenbladets* korte tilværelse lykkedes det kun i tre år at holde liv i venstrebladet

København, som blev åbnet i 1946 i tillid til venstrevælgernes forøgede antal i hovedstaden. Endvidere havde *Aftenbladet* ikke held med at tilpasse sig den nye situation under *BT*s stærke fremrykning i slutningen af 50'erne, og helt dødbringende blev det åbenbart, da man gik over til *BT*s tabloidformat, som tilsyneladende udviskede bladets særpræg. I hvert fald kan man konstatere, at *BT*s oplag ved overtagelsen af *Aftenbladet*s maskinel og journalistiske stab i forbindelse med dets ophør blev forøget med netop de 20.000 læsere, som havde holdt *Aftenbladet.* Et par år senere måtte *Dagens Nyheder* give op efter adskillige års underskud, som var blevet dækket ind af Arbejdsgiverforeningen og Industrirådet, men som nu besluttede at lukke for pengekassen. Hermed forsvandt et markant meningsblad, som længe havde fungeret som tumleplads og udklækningsanstalt for talentfulde journalister, der imidlertid uvægerligt, når de var flyvefærdige, blev indfanget af mere kapitalstærke bladforetagender. Et tilsvarende forhold har gjort sig gældende for *Information,* som i mange tilfælde har set sine bedste penne forsvinde til andre aviser. Dette blad, som med en besættelsesfortid som fortrinlig ballast har gjort sig gældende som en stærkt dokumenterende opinionsavis, har igennem hele sin existens haft store kvaler med at holde sit oplag over de 20.000 og har endda lidt den tort, at det to gange under strejkesituationer har brudt arbejderpressens meningsmonopol ved at udsende nødavis, men øjeblikkelig ved de normale tilstandes indtræden har mistet mere end den tilgang af læsere, som den offervillige indsats berettiget indbragte. Men avisen udkommer stadig.

Man har gennem hele perioden kunnet se den københavnske presse tabe terræn over for provinspressen, som nu beslaglægger omkring 1 million af de 1.750.000 exemplarer, som sælges hver dag over hele landet. Der er samtidig sket en reduktion af husstandsdækningen, som i de første år efter krigen udgjorde 120 pr. 100 husstande, til mindre end 100 pct. Dette frafald af læsere, der mere skyldtes fremkomsten af nye konkurrencedygtige langvarige goder end fjernsynets opdukken som massekommunikationsmiddel, har ramt hovedstadspressen hårdest. Man kan med tørre tal konstatere, at mange provinslæsere har opgivet hovedstadsbladet som det supplerende organ, specielt efter at de lokale dagblade har lagt an på en bredere dækning af det landsdækkende stof. Denne udvikling har dog ændret sig igen i de senere år, da formiddagsaviserne *BT* og *Ekstra Bladet* har erobret nye læserkredse uden for København og i øvrigt nu tilsammen har et større samlet oplag end alle de øvrige hovedstadsaviser.

Her er det vanskeligt at tilbageholde et hjærtesuk, når man betænker, at disse to blade har opnået efterkrigstidens største oplagsstigninger (*Ekstra Bladet* fra 66.204 i 1. halvår 1945 til 197.076 i 2. halvår 1969 og *BT* i løbet af samme periode fra 32.644 til 190.045), fordi de i højere grad har lagt vægt på at behage en stigende læserkreds end at optage den nær-

liggende opgave at skole de pågældende mennesker i en mere nuanceret og fordomsfri bedømmelse af kendsgerningerne i det omgivende samfund. Det skyldes ikke nogen letkøbt forargelse over, at anretningen i et formiddagsblad nødvendigvis må være præget af en mere uhøjtidelig tone, hvad der er helt i orden. Men der følger både ansvar og pædagogiske muligheder med adgangen til en så stor kontaktflade, som i forbløffende omfang synes overset. Det er nemt at iagttage, at *Ekstra Bladet* har tilstræbt en mere stilfærdig og knapt så udfordrende toneføring, når *BT* har ført an, og at *BT* omvendt, som det sker for øjeblikket, når tilslutningen til *Ekstra Bladet* stiger stejlest, søger at forme den redaktionelle linie så kækt og dristigt, som det lader sig gøre inden for det valgte, mere hensynsfulde stilmønster. Med et grundlag i henholdsvis konservativ og radikal herkomst bliver en populær fremstilling af nyhederne bragt til torvs, og begge er fanger af den medfølgende succes. *BT* har lagt an på at give samtlige læsere indtryk af at tilhøre landets elite ved at lade ligesindede repræsentanter udtale sig om døgnets brændende spørgsmål, hvorved alle får fornemmelsen af at deltage i at bestyre statens affærer ud fra nemme og letfattelige præmisser. *Ekstra Bladet* fører et ædelt korstog mod snæversynede fordomme, der nok overvintrer, men i et væsentligt mere beskedent omfang, end angrebenes voldsomhed lader formode. Der tales ofte om dobbeltmoral, og hvis man ikke skulle kende betydningen af dette ord, står det helt klart, når man bemærker, at kritik af kongehuset på midtersiderne afbalanceres af reportager på bagsiden, som med hensyn til kongerøgelse ikke giver det mest forhærdede royalistiske organ noget efter. Således får alle læsergrupper tilsyneladende, hvad de ønsker.

Hvordan har nu koncentrationerne ude over landet formet sig? Er de blevet kronet med held, eller er de forventede resultater udeblevet? Yderst forskelligt er det gået og i de fleste tilfælde i nær og logisk sammenhæng med de betingelser, hvorunder de blev indgået. Vi vil først vende blikket mod Sønderjylland, hvor de to venstreblade *Dannevirke* og *Hejmdal* indgik et kompagniskab i 1956 under indtryk af den truende vækst hos regionalaviserne *Vestkysten* i vest og *Jydske Tidende* i øst. Til sammenligning kan tjene, at et af nabobladene, *Kolding Folkeblad,* i 1956 havde 15.000 læsere, akkurat samme antal, som *Dannevirke* og *Hejmdal* havde i fællesskab, da de gik sammen. Nu 14 år efter har *Kolding Folkeblad* tæt ved 20.000, medens *Dannevirke-Hejmdal* knapt nok kan holde sig i overkanten af 10.000. Her lykkedes det altså ikke at ændre den nedadgående kurve ved en sammenslutning af kræfterne.

Anderledes formede det sig med *Svendborg Avis's* (nu *Fyns Amts Avis*) målbevidste indsats for at opbygge et lokalt imperium, der strakte sig over Sydfyn fra Fåborg til Nyborg. Gradvis overtoges selvstændige blade i Rudkøbing, Fåborg, Marstal og Nyborg, som havde en pæn, omend svagt vi-

gende lokal position og ved sammenslutningen opnåede smukke forøgelser, fordi de tidligere læsere fik et bedre og større blad, hvis lokale orientering ikke hindrede den ønskede tilslutning. Dette exempel viser, at en større avis med fordel kan udvide sit markedsområde ved opsugning af tilgrænsende blade, hvis standard er af en rimelig højde.

Tidende for Lolland og Falster (dengang *Lollands Tidende*) i Nakskov ønskede på samme tidspunkt at opnå fodfæste i Nykøbing F og opkøbte det radikale *Lolland-Falsters Venstreblad,* der imidlertid længe havde været for nedadgående og også fortsatte tilbagegangen efter kompagniskabets indgåelse. Årsagen til den uheldige udvikling er her indlysende, idet et andet venstreblad, *Lolland-Falsters Folketidende,* besad en absolut dominerende stilling i Nykøbing Falster, og derfor gradvis overtog mere og mere af den tidligere radikale avis's læserkreds i stedet for at tillade Nakskovavisen at gå på strandhugst i sit område.

Normalt efterlader de afdøde småblade ingen nævneværdig læserkreds at overtage for de overlevende blade på stedet, fordi deres nyhedstjeneste har været for tynd til at finde anvendelse som eneste avis. En enlig undtagelse herfra danner *Lolland-Falsters Stiftstidende,* som efter en kortvarig koncentration af samtlige konservative kræfter på sydhavsøerne ophørte i 1960 og efterlod sig 3000 hjemløse læsere. I løbet af det næste år kunne man konstatere, at de tre tiloversblevne blade sammenlagt havde forøget deres oplag med det tilsvarende antal. Og dette gjaldt ikke blot de to venstreblade, men også i et vist omfang det socialdemokratiske *Ny Dag.* Det eneste tilsvarende exempel, jeg erindrer fra provinsen, drejer sig om *Venstres Folkeblad* i Ringsted, som overlod *Folketidende* 1000 læsere ved sin lukning i 1958 som en formodentlig ufrivillig barmhjærtighedsgerning efter 67 års indbyrdes rivalisering. Selv da *Dagens Nyheder* gik ind, lykkedes det ikke *Berlingske Aftenavis,* som måtte formodes at være den nærmeste arvtager, at udvide bladsalget væsentligt.

Særlige betragtninger har gjort sig gældende på Sjælland, hvor man omkring 1960 fik den fornemmelse, at man kun med et oplag over det magiske tal 25.000 kunne se fremtiden i møde med nogen tryghed. Først blev de tre socialdemokratiske organer sluttet sammen – dog uden at resultaterne kom til at svare til forventningerne, og to år senere blev to andre betydningsfulde koncentrationer indgået. Først blev *Folketidende,* Ringsted, *Østsjællands Folkeblad,* Køge og *Roskilde Dagblad* sluttet sammen under fællestitlen *Dagbladet* i erkendelse af, at de rationaliseringer, som de hver for sig ønskede at gennemføre, bedst lod sig magte i fællesskab. Her er i den forløbne tid blevet erhvervet en stigning på 5000, der i første række er kommet det svageste led i kæden, *Roskilde Dagblad* til gode trods en lokal konkurrence med et langt stærkere radikalt blad, *Roskilde Tidende.* Også *Østsjællands Folkeblad* har haft en fordelagtig udvikling, hvorimod *Folke-*

tidendes vækst har været mere stilfærdig. Det hænger sammen med udflytningen fra København til forstæderne og de nærmest beliggende købstæder, en udvikling, som endnu ikke er nået til Ringsted. Det er samme fænomen, som gør sig gældende i forbindelse med *Frederiksborg Amts Avis*'s betydelige fremgang, idet det mærkelige indtræffer, at de københavnere, som flytter uden for byen, i forbløffende stort omfang synes at blive lokalpatrioter i de nye omgivelser, hvad angår holdningen over for den stedlige presse.

Helt så godt er det ikke gået for sammenslutningen af *Sorø Amtstidende* og *Holbæk Amtstidende* under fællesnavnet *Sjællands Tidende,* idet avisen i Slagelse har stagneret samtidig med, at Holbæk-bladet med det samme måtte aflevere 1000 læsere til den lokale radikale konkurrent, *Holbæk Amts Venstreblad,* som tilsyneladende har sikret sig herredømmet over hele befolkningstilvæxten, fordi dets lokale tilhørsforhold virker mere indlysende end hos en avis, som i realiteten udgår fra Slagelse. Vi har altså to stik modsatte udviklingskurver for Holbæk og Roskilde, selvom situationen forekom parallel fra starten kun med den forskel, at det moderate venstreblad havde en solidere position i Holbæk, hvad der altså ikke har hjulpet. Men forklaringen må være den større forøgelse i Roskilde af husstandstallet fra en kreds af tilflyttere, som ikke er præget af nogen forhåndsmening om de to bladmulighеders større eller mindre lokale tilknytning.

Den egentlige bladdød efterlader som allerede påpeget sjældent store arveparter til de dagblade, som fortsat opererer i de samme områder. Til gengæld har de mange små lokale avisers dødelige afgang givet vind i sejlene for distriktsbladene, der i et begrænset omfang bringer lokal reportage, men i hovedsagen koncentrerer sig om at varetage den lokale avertering. De har den fordel frem for dagbladene, at de en gang om ugen udsendes gratis til samtlige husstande i et bestemt afgrænset område. Ganske vist har de heller ikke megen annoncering at overtage fra de små aviser, som indstiller driften; men der opstår trods alt et lokalt tomrum, der skal udfyldes, og de seneste år har været vidne til en flittig grundlæggelse af distriktsblade i de fleste danske købstæder, hvor et lokalt annonceringsblad tidligere var en sjældenhed. De tiloversblevne dagblade har mærket konkurrencen, som de har imødegået ved dels at opkøbe bestående distriktsblade, dels ved at oprette nye, hvorved et kærkomment supplement til annonceindtægterne kan erhverves. Dette fænomen kunne man vistnok iagttage første gang i Ålborg, hvor *Aalborg Amtstidende,* der som venstreblad havde større kontakt med landbefolkningen i oplandet, søgte at opnå en forbindelse med byens annoncører ved at udsende *Aalborg-Bladet* til samtlige husstande i Ålborg. Det gik endda så vidt, at distriktsbladet i en kort periode blev lanceret som dagblad, hvorved det imidlertid knækkede halsen. I alle henseender bortset fra den ubetingede dækning var det svært at måle sig med det konservative *Aalborg Stiftstidende.* For så vidt kan man ærgre sig over,

at det første experiment herhjemme med et dagligt udkommende distriktsblad blev gennemført under så umulige betingelser som i Ålborg.

Det er dog ikke alene bladdød og koncentration, som bringer nye udviklinger i sit kølvand. Også på de lokale markeder, hvor konkurrencen føres imellem blade af forskelligt anlæg og varierende politiske anskuelser, kan bemærkes spændende aspekter. Rivaliseringen i første plan er som regel foregået mellem to såkaldt borgerlige blade af henholdsvis konservativ og venstre-indstilling, medens den socialdemokratiske avis som hovedregel har befundet sig i tredje position. Da det konservative blad almindeligvis er anlagt for byboerne, medens venstre-avisen først og fremmest henvender sig til læserne i oplandet, har vandringen til byerne som følge af landbrugets affolkning i de fleste tilfælde begunstiget det konservative blad. Det synes at forme sig således, at selv inkarnerede venstrefolk, der forlægger deres bopæl til en købstad, overtager byboens synspunkter og går over til at holde en konservativ avis, om en sådan findes. Imidlertid er denne regel ikke uden undtagelse, og det synes, som om den opnåede position ved tilvandringens begyndelse også kan spille en rolle. Og da har det ringe betydning, hvilken ærværdig ælde en avis er i besiddelse af, eller hvilke bedrifter den har udført i fortiden. Hvis den journalistiske kvalitet ikke er tilstrækkelig, og avisen ikke støtter sig til en sund og gennemtænkt økonomi, nytter regelen om landmandens hamskifte ved indflytning i byen ikke stort.

Da kun de største købstæder har interesse i denne forbindelse, skal vi udelukkende samle søgelyset om dem. For Esbjergs, Horsens' og Vejles vedkommende har den konservative avis på et tidligt tidspunkt tabt terræn i forhold til venstrebladet og har endt med at strække våben. I Esbjerg var begge af samme alder, hvorfor udfaldet næppe kunne forudsiges, og her blev sammenslutningen med to naboblade af afgørende betydning, hvorefter *Vestkysten* red langt foran den konservative rival. I Horsens og Vejle hjalp det ikke, at de konservative dagblade var langt ældre. Talentet og den langsigtede planlægning syntes størst hos de respektive venstreblade. Derimod er Århus, Ålborg, Randers og Odense fuldgyldige exempler på det konservative dagblads evne til at expandere i et købstadssamfund på venstrebladets bekostning.

I Århus var situationen egentlig allerede klarlagt i 1928, da Stiftstidende havde 18.000 læsere og Amtstidende 12.000; men i de følgende år skulle den beskedne gradsforskel udvikle sig til en regulær niveauforskel, idet *Aarhus Amtstidende,* da det i 1965 ophørte efter en kortvarig tilknytning til *Grenaa Folketidende,* var faldet til 9000 læsere, medens *Aarhuus Stiftstidende* på det tidspunkt passerede de 60.000.

Derimod er der sket en ombytning af førerskabet af en temmelig grel karakter i de tre andre købstæder. *Randers Dagblad* (venstre) besad en føring i 1928 på 10.000 mod den konservative Amtsavis's 8000. Ved krigens

slutning var *Amtsavisen* i færd med at gå forbi, da de begge lå omkring 11.000, og i dag har Amtsavisen 26.000, medens Randers Dagblad er faldet ned på 9000. Her synes det også at spille ind, at *Amtsavisen* på et tidligt tidspunkt havde blikket henvendt på det fjernere opland og opkøbte den lille konservative Grenåavis *Djursland,* som i 1950 leverede 800 læsere og på det tidspunkt havde langt lavere tilslutning end *Grenaa Folketidende* med angivelig 4000 i oplag. Imidlertid er *Djursland* siden steget til over 7000 og dermed bidraget klækkeligt til *Amtsavisens* fremgang. I samme takt har *Grenaa Folketidende* tabt terræn, så at bladet ved sammenslutningen med *Randers Dagblad* i slutningen af 1965 kun rådede over 1600 læsere, der yderligere er skrumpet ind siden. Hvis *Randers Dagblad,* der i forvejen var klemt inde af andre, mere expansive venstreblade, havde gennemført opkøbet på et tidligere tidspunkt, kunne forløbet af konkurrencen meget vel have formet sig helt anderledes både i Randers og Grenå.

Også i Ålborg var venstreavisens position gunstigere end det konservative blads i 1928: 18.000 mod 13.500. Her var *Aalborg Stiftstidende* allerede ved krigens slutning efter en fordobling nået op på 28.000, medens *Aalborg Amtstidende,* som dog havde forøget sit oplag med en tredjedel, kun nåede op til 25.000. Men siden har udviklingen formet sig ulige gunstigere for Stiftstidende, som med mere end 56.000 i dag (en ny fordobling) har et sted mellem tre og fire gange så mange læsere som Amtstidende, der er faldet ned til 16.000. Ikke alene har *Aalborg Stiftstidende* befæstet sin stilling i selve byen, men er også løbet fra *Aalborg Amtstidende* ude i oplandet.

Et andet interessant begivenhedsforløb, som viser, hvilke skjulte reserver der findes på søndagsmarkedet, har også fundet sted i Ålborg-området, hvor *Vendsyssel Tidende* begyndte sin søndagsudgave i 1953 på et tidspunkt, hvor det socialdemokratiske *Ny Tid* udvidede operationsfeltet for sit søndagssalg ud over hele Vendsyssel. Ikke desto mindre lykkedes det begge med det samme at nå over hverdagssalget, og samtidig havde også *Aalborg Stiftstidende* held til at øge oplaget i samme halvår. *Aalborg Amtstidende* gik ganske vist midlertidigt tilbage, men vandt allerede det tabte ind næste år.

I Odense har konkurrencen mellem *Fyns Tidende* og *Fyens Stiftstidende* formet sig endnu mere brat og overraskende, fordi *Fyns Tidende* helt frem til 1959 bevarede den afstand til *Fyens Stiftstidende* på 5000, som gjaldt ved krigens slutning. I 1928 var føringen endda så stor som 25.000 mod 14.000. Der må imidlertid være tale om en langvarig og metodisk forberedelse, der både skyldtes forbedring af reportagen og modernisering af anlægget. Da det fra 1960 begyndte at rulle for Stiftstidende, går bladet hurtigt i spidsen og har i løbet af ti år ændret fordelingen fra 31.000 mod 36.000 til 54.000 mod 27.000. Dette er i sig selv imponerende; men i

samme periode lykkedes det at indhente *Fyns Tidendes* forspring om søndagen, hvor oplaget var dobbelt så højt ved krigens slutning som *Fyens Stiftstidende* (53.000 mod 27.000) og endnu i 1960 lå næsten 30.000 foran (67.000 mod 39.000): men i 1966 går *Fyens Stiftstidende* også forbi her i overkanten af 57.000, og inden den fælles søndagsudgave, *Morgenposten,* oprettes i 1969, bestod Stiftstidendes forspring i 66.000 over 46.000. Medvirkende til dette resultat har naturligvis også været *Svendborg Avis*'s indhug om hverdagen i *Fyns Tidendes* sydflanke.

Ellers vil det være rimeligt at omtale *Silkeborg Avis,* som har udvidet antallet af aflæggere helt ud til Ikast, hvor man så småt begynder at anfægte *Herning Folkeblads* oplagsområde. I løbet af de sidste 6 år har *Silkeborg Avis* oplevet at se sit oplag stige med 6000 fra 17.000 til 23.000, en af de mere tilfredsstillende stigningstakter, perioden kan opvise. Her viser det sig også, at flair parret med metodisk fornuft bærer ansvaret for en glimrende udvikling.

Jeg vil lige pege på, at rivalisering ude i frynserne af oplandet ofte forekommer, hvor flere dagblades interesseområder støder sammen. Hobro er et skoleeksempel blandt flere på denne situation, idet interesserne for 6 forskellige aviser krydses her, hvor der ikke har været udgivet et selvstændigt dagblad, siden *Aalborg Amtstidende* overtog *Himmerland* i 1945. Det drejer sig om *Aalborg Amtstidende, Aalborg Stiftstidende,* det socialdemokratiske *Folkebladet* fra Randers samt *Amtsavisen* og *Randers Dagblad* foruden sluttelig *Viborg Stifts Folkeblad.*

De små aviser har kun evnet at holde sig i live, hvor de fuldtud uden anfægtelse behersker et lokalt område, det være sig nok så lille. Dette gælder særlig påfaldende *Kjerteminde Avis,* som kun har lidt over 800 holdere, og som andre kan fremdrages *Fjerritslev Avis, Frederikshavns Avis, Helsingør Dagblad, Løgstør Avis, Middelfart Venstreblad* og *Skagens Avis.*

De fleste af de 49 provinsblade, der stadig udkommer, har imidlertid ikke hovedsagelig overlevet på grund af gunstige naturbetingelser, der præger egnen, men fordi de har evnet at udnytte den journalistiske reportage i en mere tilfredsstillende anretning og i overensstemmelse hermed opbygget en sund og stabil økonomi. Her må også en gunstig udvikling af annonceportefeuillen drages ind i billedet. Bladet med den tiltrækkende dækning, hvadenten det drejer sig om en opgave i større national sammenhæng eller på lokal basis, vil altid være godt stillet. Ligeledes vil en tillid til den journalistiske linies lødighed og bladets hele anseelse smitte af på annonceringens omfang, og der vil ofte være en betydelig overensstemmelse mellem oplag og annoncering, der hjælper hinanden op eller trækker hinanden ned, fordi bladet med det højeste oplag alt andet lige almindeligvis vil tilbyde den fornuftigste kontaktpris, og avisen med et stort udvalg annoncer vil drage flere læsere til. Foranstaltninger med lotteri og pengeuddelinger, som

har været prøvet i København, er en farlig fremgangsmåde, fordi det let kan blive skruen uden ende, når karusellen er sat i gang. I virkeligheden er der ingen mening i at anvende dette middel uden at kombinere det med en klar forbedring af den redaktionelle linie. *Dagens Nyheder* opnåede en vis forbedring af det svigtende oplag i sine sidste år ad denne vej. Det hævdes blandt andet, at en af de mere velkendte af gadens nådige søstre hver aften investerede i op til et dusin eksemplarer for at øge sine gevinstchancer. Ganske vist bliver der teoretisk bedre muligheder for at finde en nål i en høstak, jo flere nåle der er gemt; men i praxis tæller forøgelsen ikke stort, og det er at vente, at den udmærkede dame indskrænkede sine avisindkøb betydeligt ved udtrækningens ophør.

Man har ved flere lejligheder påpeget de store farer for demokratiet, der vil true, når de lokale meningsmonopoler nu er opstået næsten overalt i landet i hælene på bladdøden. For det første må det gentages, at debatten under firepressesystemet ikke var præget af overdreven sarthed, selvom berigtigelsesmulighederne muligvis var ved at blive sat lige om hjørnet, hvor den nærmeste konkurrent havde til huse. Ejendommeligt nok betyder det stedlige monopol, at man uvilkårligt, hvadenten man kan lide det eller ej, vil stikke linien ud efter den mere alsidigt sammensatte læserkreds, man nu forventer at skulle betjene i de øvrige blades fravær. Det ses allerede af den omstændighed, at politiske kvartetter og tværgående debatter med deltagelse af et bredt udsnit af forskellige anskuelser lades inden for uden hensyn til avisens egne anskuelser. Det er et oplagt gode, at angsten for at blive konfronteret med anderledes tænkendes meninger i de redaktionelle spalter er aftagende. Man kan også glæde sig over, at meget få blade savner en rubrik med citater fra andre redaktørers ledere. Det er jo heller ikke helt umuligt, at visse bladmænd har sandet den gyldne kommunikationsregel, at det er langt vanskeligere at omvende til en ny mening end at bekræfte læserne i den opfattelse, som allerede er erhvervet. Heller ikke mulighederne for storannoncørens pression på det lokale plan, som er temmelig uigennemførlig i en avis som *Berlingske Tidende,* hvis annoncemængde forbyder dominansen af en enkelt annoncør, er længere så store, når der ikke er andre steder at gå hen, hvis man skal opnå de rette kontakter. Men selvfølgelig er ansvarsfølelsen hos redaktøren og hans medarbejdere af større vigtighed end nogensinde.

DEN INTERNATIONALE ØKONOMISKE SITUATION

ENGLAND I 1969

1. I oversigten over den økonomiske situation i udlandet i Økonomi og Politik nr. 4 1968 belystes en række af de på daværende tidspunkt registrerbare effekter af den engelske devaluering i 1967.

Det fremhævedes, at den økonomiske politik i hovedsagen sigtede mod tre mål, nemlig 1) reallokering af ressourcerne på en sådan måde, at man kunne bedre den eksterne situation samtidig med en forøgelse i de hjemlige investeringer, 2) en begrænsning af stigningen i den samlede efterspørgsel, selv under forudsætning af en forbedret betalingsbalance, så denne ikke oversteg kapacitetsvækstraten og 3) en begrænsning i omkostningsstigningerne, så sådanne stigninger ikke ville eliminere de fordele, man forventede som en følge af devalueringen.

Resultaterne i 1968 var, som fremhævet i den tidligere oversigt, ret skuffende. Underskuddet på såvel de løbende poster som på »basisbalancen« forblev omtrent på 1967 niveauet. Ganske vist steg eksporten betydeligt, men det samme gjorde sig gældende for importen. Som dengang anført kunne spores en gunstig »trend« bevægelse over året, men de samlede løbende og langsigtede kapitalbevægelser udviste dog fortsat underskud i anden halvdel af 1968. Den reallokering af ressourcerne, man ventede ville følge i devalueringens og dens ledsageforanstaltningers kølvand, blev betydelig mindre end forventet, mens den hjemlige efterspørgsel forøgedes mere end påregnet.

Året 1969 har medført en betydelig ændring i den engelske økonomiske situation, i særdeleshed en ændring i den engelske betalingsbalancesituation. Det er denne udvikling i 1969, denne oversigtsartikel beskæftiger sig med.

2. Den samlede vækst i output i 1969 var forholdsvis beskeden. I særdeleshed var tilvæksten i årets første kvartal meget lille, hvilket overvejende skyldes de restriktive foranstaltninger, der gennemførtes i november måned 1968 jfr. senere.

TABEL 1

Væksten i efterspørgslens komponenter og deres bidrag til væksten i output

	Vækstrate i pct.			Bidrag til vækst i GDP (ændring i pct. af GDP i basisperioden		
	1968/ 1969	1968 2. halvår/ 1969 2. halvår	1968 IV/ 1969 IV	1968/ 1969	1968 2. halvår/ 1969 2. halvår	1968 IV/ 1969 IV
Eksport af goder og tjenester	7,98	8,34	8,01	1,66	1,77	1,69
Import af goder og tjenester	2,17	1,37	0,26	÷0,47	÷0,29	÷0,06
Brutto »fixed« kapitaldannelse ..	÷0,1	0,71	0,06	÷0,02	0,14	0,01
Det offentliges løbende udg.	0,57	2,19	3,21	0,09	0,34	0,49
Konsumenternes udg.	0,28	0,75	0,51	0,18	0,48	0,32
Lagerdannelse				0,31	÷0,76	÷1,05
GDP i markedspriser	1,79	1,71	1,49	1,79	1,71	1,49

Kilde: National Institute Economic Review, februar 1970.

I tabel 1 fremstilles dels vækstraterne i de forskellige efterspørgselskomponenter og dels disse komponenters bidrag til væksten i output. Det væsentligste at bemærke i tabellens første del er, at vækstraten i eksporten ligger betragteligt over vækstraten i GDP, mens vækstraten i konsumtionen ligger væsentligt under. Derimod synes de øvrige elementers vækstrater at være yderst sensitive over for valget af sammenligningsperiode, men det synes på trods heraf tydeligt, at der er sket en afdæmpning af investeringsaktiviteten, ligesom vækstraten i importen er betydelig mindre end tidligere kendt.

Tabellens anden del illustrerer, at uanset hvilken sammenligningsperiode, der lægges til grund, har ændringen i nettostillingen over for udlandet været den altafgørende vækstfaktor. Tabellen viser yderligere, at den reallokering af ressourcerne, der ligger bag dette fænomen, er blevet understøttet af en reduktion i lagerdannelsen i andet halvår af 1969. Stigningen i forbruget har været så ringe, at denne stigning, på trods af forbrugets store andel af GDP, kun i ringe grad har påvirket væksten i output.

Det samlede vækstmønster viser, at væksten har været eksportinduceret og været af begrænset omfang.

Lad os efter denne mere generelle beskrivelse af udviklingsforløbet se på de enkelte efterspørgselskomponenters udvikling i 1969.

De samlede investeringer udviste ikke større ændringer, idet vækstraterne på 12,9 og 5,2 pct. i fremstillingsvirksomhed og andre private industriinvesteringer modsvaredes af en reduktion på 8,4 pct. i boliginvesteringer og 5,9 pct. i offentlige investeringer excl. boligbyggeri. Det betydeligste fald i boliginvesteringerne er indtrådt i den private sektor, hvor man har registreret det laveste investeringsniveau siden 1963. Dette er givetvis sammenhængende med en stram pengepolitik. Fra investeringssiden udgik den

kraftigste ekspansive effekt fra de private investeringer i ikke-bolig området, hvor den i 1968 forventede stigning som følge af devalueringen i realiteten først slog igennem i 1969.

Det eksporterede volumen af goder og tjenesteydelser voksede med ca. 8 pct. Væksten var særlig markant i de sidste tre kvartaler, idet den i første kvartal hæmmedes af de amerikanske havnestrejker. Denne stigning i eksporten må overvejende ses i sammenhæng med den kraftige stigning i verdenshandlen i året 1969. Der synes at have været en svag tendens til, at UKs andel af verdenseksporten har været aftagende, men reduktionen har været den mindste England endnu har registreret i en periode med stigende verdenshandel. I særdeleshed synes eksportstigningen til Japan, Frankrig og EFTA landene at have været stærk, mens væksten i eksporten til USA har været negativ formentlig som følge af de amerikanske havnestrejker.

Som man vil erindre var der anledning til undren over de fortsat høje vækstrater for importen i 1968, mens man i 1969 kan konstatere en betydelig afsvækkelse i denne vækst. Mens volumen for importen i 1968 steg med næsten 7 pct. var den tilsvarende stigning i 1969 kun 2¼ pct. På kvartalsbasis var reduktionen særdeles kraftig i de tre første måneder overvejende som følge af de amerikanske havnestrejker, hvilket spores i den kraftige stigning i andet kvartal. Derefter indtræder en betydelig reduktion i væksten, hvilket kan hænge sammen med forventninger om, at de i den tidligere omtalte oversigt diskuterede importdeponeringsordninger ville blive afskaffet henimod slutningen af 1969 eller i begyndelsen af 1970, hvilket de faktisk ikke blev. I februar måned 1970 finder det engelske konjunkturforskningsinstitut det stadig vanskeligt at vurdere, hvorvidt det er virkningerne af devalueringen, der er begyndt at slå significant igennem. Det er således meget vel muligt at forklare afsvækkelsen af importstigningen med den afsvækkede vækst i »final demand« samt med den kraftige nedgang i lagerdannelsen i andet halvår af 1969.

Af tabellen fremgår, at hvis man sammenligner de løbende offentlige udgifter med 1968, er der tale om en meget moderat stigning, mens sammenligninger med såvel andet halvår som fjerde kvartal af 1968 er lidt misvisende, fordi de offentlige udgifter i denne periode som følge af den restriktive finanspolitik var meget små.

På årsbasis er der sket en betydelig reduktion i lagerdannelsen. Kun i første kvartal er der lagerstigninger, hvilket må ses i sammenhæng med den kraftige reduktion i output. Muligvis er denne lagerreduktion sammenhængende med den skærpede monetære situation, men det er en noget usikker effekt. En mere plausibel forklaring skal formentlig søges i, at outputvæksten har været meget ringe i årets sidste halvdel, mens lagrene stammende fra årets første halvdel har været forholdsvis store, hvorfor man har valgt at reducere disse lagre.

Konsumudgifternes vækst har været meget ringe, hvilket ikke mindst er sammenhængende med stigende priser som følge af forøgelser i den indirekte beskatning. På kvartalsbasis faldt konsumentudgifterne i første kvartal overvejende som følge af indgrebene i november 1968. I andet og tredje kvartal er der forholdsvis stabil udvikling, mens de foreløbige opgørelser tyder på en lidt stærkere stigning i årets sidste kvartal. Realindkomsterne var omtrent uændrede over året, da en stigning i de disponible indkomster med ca. 5 pct. modsvaredes af tilsvarende prisstigninger. Da lånemarkedet har været stramt må den ringe stigning i forbrugsudgifterne formentlig modsvares af en tilsvarende ringe ændring i opsparingen.

3. På arbejdsmarkedet har arbejdsløsheden vurderet ud fra det traditionelle niveau været forholdsvis høj de senere år, idet den har fluktueret omkring 2,5 pct., mens man i de første år af 60'erne havde et arbejdsløshedsniveau på omkring 1 pct. Der er imidlertid rejst tvivl om sammenligneligheden med hensyn til de tidligere år, dels fordi virksomhederne som følge af de højere arbejdsomkostninger har været mere selektive i deres ansættelsespolitik, dels fordi arbejderne som følge af en højere arbejdsløshedsunderstøttelse har givet sig bedre tid til at træffe valg om nye beskæftigelsesmuligheder. Alt i alt har det stive engelske arbejdsmarked udviklet sig mod det mere fleksible i de seneste år.

Den »dishoarding« af arbejdskraft, der har kunnet påvises siden midten af 1966, har forårsaget en stigning i output pr. beskæftiget i modsætning til erfaringerne fra tidligere recessive perioder. Efter et kort tilbageslag i første halvår af 1969, da væksten i output var forholdsvis lille, er den gunstige udvikling i produktiviteten fortsat i andet halvår. Denne stærke produktivitetsstigning må nok i nogen grad ses som en engangsforeteelse, idet den i høj grad skyldes indførelsen af den selektive beskæftigelsesskat og forøgede socialforsikringsbidrag, der medførte en forøgelse af omkostningerne ved at beskæftige arbejdskraft. Samtidig må man imidlertid være opmærksom på, at der nok har været nogen tendens til over de senere år, at større virksomheder med højere produktivitet har taget en større andel i tilvæksten til output. Er denne forklaring rigtig, vil der formentlig i nogen tid endnu kunne opnås betydelige produktivitetsforøgelser.

4. Lønudviklingen har været meget behersket i 1969, når bortses fra fjerde kvartal, hvor der spores stærkere stigning i lønindexet, jfr. tabel 2. De indgåede overenskomster har generelt givet større lønstigninger end svarende til det loft på $3^1/_2$ pct. der officielt har været gældende, men på trods heraf forekommer det givet, at regeringens indkomstpolitik og dertil knyttede foranstaltninger har dæmpet lønudviklingen i hele perioden efter devalueringen. Lønstigningerne frem til fjerde kvartal af 1969 har gennem-

TABEL 2

Index for »basic hourly wage rates« gældende for hele industrien og service-sektoren (1956=100)

	Januar	Februar	Marts	April	Maj	Juni
Mænd	192,8	193,3	193,7	193,8	194,1	194,7
Kvinder	197,0	197,4	197,7	197,7	198,0	198,6
I alt	194,2	194,7	195,1	195,2	195,5	196,1

	Juli	August	September	Oktober	November	December
Mænd	195,3	195,9	197,3	197,5	199,3	203,5
Kvinder	200,5	200,7	201,7	202,0	202,9	204,0
I alt	197,0	197,5	198,8	199,0	200,7	204,8

Kilde: Monthly Digest of Statistics, februar 1970.

gående ligget på mellem 4 og 4 1/4 pct. Når dette er blevet accepteret fra regeringens side hænger det sammen med, at stigningen ud over de 3 1/2 pct. dels er begrundet med produktivitetsforøgelser og dels skyldes specielle lønstigninger til de lavtlønnede.

Regeringen har kun i ringe udstrækning gjort brug af sine beføjelser i medfør af lovgivningen om priser og indkomster. Således har det kun været i ganske få og ubetydelige tilfælde, man i 1969's anden halvdel har benyttet sig af muligheden for at udsætte virkningen af indgåede overenskomster.

Under hensyn til de forholdsvis moderate lønstigninger og den kraftige stigning i produktiviteten har Englands relative position m. h. t. enhedsarbejdsomkostningerne forbedret sig betydeligt i den senere tid jfr. tabel 3.

I forbindelse med forelæggelsen af det nye offentlige budget for 1969/70 erklærede regeringen, at den ikke ville søge ny lovgivning om lønkontrol gennemført, når de ekstraordinære regler udløb i slutningen af 1969. I stedet har man tilkendegivet at ville benytte sig af anden del af pris- og indkomstlovgivningen fra 1966, der bygger på en ret til for regeringen at kræve, at den på et tidligt tidspunkt informeres om fremtidigt planlagte stigninger i priser og indkomster, og videre giver regeringen en ret til at udsætte disse stigningers ikrafttrædelse i tre måneder, mens konsekvenser og begrundelser diskuteres i rådet for priser og indkomster.

5. Den væsentligste ændring i den engelske økonomi er givetvis knyttet til udviklingen på betalingsbalancen. Basisbalancen har udvist et betydeligt underskud i praktisk talt alle år i 60'erne. Den synlige eksport har på ver-

TABEL 3

Enhedsarbejdsomkostningerne i den forarbejdende industri. Procentvise ændringer i forhold til foregående år

	Industrialiserede OECD lande	England
1963	2,7	÷ 0,8
1964	2,1	0,4
1965	2,2	6,0
1966	3,5	5,0
1967	2,7	0,3
1968	0,1	÷ 9,3[1])
1969	2,5	2,9
Gns. de sidste 5 år	2,2	1,0

1) Bortset fra devalueringseffekten steg arbejdsomk. 2,1 pct. i 1967 og 1,5 pct. i 1968.
Kilde: OECD, Economic Surveys, United Kingdom, december 1969.

densmarkedet udgjort en stadig aftagende markedsandel. Valutareserverne har været små og de stadig tilbagevendende betalingsbalanceproblemer har nødvendiggjort en betydelig udenlandsk låntagning.

Som allerede fremhævet var reaktionerne på devalueringen i 1968 af mindre omfang. Såvel den løbende balance som basisbalancen udviste et betydeligt underskud i den første halvdel af 1968, mens man, som fremhævet i oversigten i Økonomi og Politik 1968 nr. 4, i sidste halvdel af 1968 kunne ane tendenser til en bedring i betalingsbalancesituationen. Denne begyndende trendbevægelse er fortsat og blevet stadig mere markant. Eksporten er øget betydeligt og nettoindtjeningen på de usynlige poster er øget væsentligt. Videre er underskuddet på de langsigtede kapitalbevægelser blevet betydeligt reduceret. Af tabel 4 ses, at den løbende balance har udvist et stadigt voksende overskud over de tre første kvartaler af 1969.

Under afsnit 2 er diskuteret udviklingen i den synlige eksport og import. Underskuddet på denne balance er, som det fremgår af tabel 4, stadig aftagende fra 2 kvartal af 1968 for i 3 kvartal af 1969 at udvise et beskedent overskud på 10 mill. £. Nettoindtjeningen på de usynlige poster har udvist en gunstig udvikling siden gennemførelsen af devalueringen. Overskuddet på denne balance synes at have været større i 1969 end i noget foregående år. De offentlige udenlandske nettoudgifter, der overvejende har været af militær karakter, har været uændrede siden 1966, dvs. en reduktion, når man regner i reelle termer. I 1968 var der en betydelig stigning i indtægterne fra skibsfart, men denne effekt vil formentlig aftage med tiden, da fragtraterne synes underkastet en faldende trend. Turistindtægterne forekommer tydelig influeret af devalueringen, så flere turister besøger England og afholder større udgifter pr. besøg end tidligere.

TABEL 4

Den engelske betalingsbalance

	Løbende poster							Langsigtede kapitalbevægelser					Balance på løbende og langsigtede kapitalbevægelser
				Usynlige poster					Private investeringer (Netto)				
	Eksport (f.o.b.)	Import (f.o.b.)	Balance på synlige poster	Kredit	Debet	Balance på usynlige poster	Løbende balance	Officiel kapital (netto)	Udenlandsk	I.U.K.	Total	Balance på langsigtet kapital	
1963	4.282	4.362	÷ 80	2.482	2.288	+194	+114	÷105	÷320	+276	÷ 44	÷149	÷ 35
1964	4.486	5.005	÷519	2.654	2.516	+138	÷381	÷116	÷399	+152	÷247	÷363	÷744
1965	4.817	5.054	÷237	2.874	2.687	+187	÷ 50	÷ 85	÷354	+237	÷117	÷202	÷252
1966	5.168	5.252	÷ 84	2.929	2.781	+148	+ 64	÷ 80	÷304	+272	÷ 32	÷112	÷ 48
1967	5.106	5.672	÷566	3.173	2.890	+283	÷283	÷ 57	÷457	+380	÷ 77	÷134	÷417
1968	6.233	6.910	÷677	3.697	3.285	+412	÷265	+ 21	÷736	+573	÷163	÷142	÷407
Sæsonmæssigt udjævnet:													
1967:													
1. kvartal	1.368	1.402	÷ 34	755	680	+ 75	+ 41	÷ 17	÷ 81	+108	+ 27	+ 10	+ 51
2. kvartal	1.296	1.421	÷125	751	713	+ 38	÷ 87	÷ 6	÷107	+ 95	÷ 12	÷ 18	÷105
3. kvartal	1.290	1.367	÷ 77	805	710	+ 95	+ 18	÷ 20	÷ 86	+ 65	÷ 21	÷ 41	÷ 23
4. kvartal	1.152	1.482	÷330	862	787	+ 75	÷255	÷ 14	÷183	+112	÷ 71	÷ 85	÷340
1968													
1. kvartal	1.523	1.694	÷171	896	816	+ 80	÷ 91	÷ 11	÷193	+ 79	÷114	÷125	÷216
2. kvartal	1.467	1.700	÷233	928	796	+132	÷101	+ 28	÷173	+108	÷ 65	÷ 37	÷138
3. kvartal	1.600	1.755	÷155	954	806	+148	÷ 7	+ 15	÷140	+261	+121	+136	+129
4. kvartal	1.643	1.761	÷118	919	867	+ 52	÷ 66	÷ 11	÷230	+125	÷105	÷116	÷182
1969:													
1. kvartal	1.636	1.771	÷135	998	837	+161	+ 26	÷ 44	÷174	+131	÷ 43	÷ 87	÷ 61
2. kvartal	1.716	1.795	÷ 79	1.010	866	+144	+ 65	÷ 27	÷162	+196	+ 34	+ 7	+ 72
3. kvartal	1.799	1.789	+ 10	1.017	886	+131	+141	+ 12	÷ 96	+157	+ 61	+ 73	+214

Kilde: Monthly Digest of Statistics, februar 1970.

6. Hvilken art af økonomisk politik har man nu anvendt for at realisere den i afsnit 1 omtalte målsætning? Først og fremmest har man i hele perioden anvendt en restriktiv finanspolitik til regulering af den samlede efterspørgsel, hvorimod en stramning af pengepolitikken først på et senere tidspunkt er blevet gennemført. Hertil kommer naturligvis de i tidligere oversigter drøftede indkomstpolitiske foranstaltninger.

De finanspolitiske foranstaltninger startedes med den betydelige forøgelse af beskatningen, der gennemførtes med budgettet i april 1968. Dertil kom foranstaltningerne fra november 1968, der hang sammen med nye informationer, der viste, at det private forbrug tenderede at stige med mere end påregnet. Man øgede derfor beskatningen yderligere. Denne stramme linje fortsattes med budgettet fra april 1969, der også intenderede at øge beskatningen. Sideløbende med disse midler til reduktion i de disponible indkomster, reduceredes de offentlige udgifter betydeligt. Den samlede virkning har været, at de offentlige budgetter fra at udvise underskud i finansåret 1967/68 ændres til at operere med et overskud for finansåret 1969/70. Aprilbudgettet i 1969 omfattede stigning i såvel den indirekte beskatning, den selektive beskæftigelsesskat, selskabsbeskatningen, samt afgifterne på vin og benzin. Denne linje fulgtes op med de i engelsk finanspolitik hyppigt anvendte »letters of intent« i juni måned 1969, hvor finansministeren erklærede det som et mål for perioden 1969/70 at opnå et overskud på betalingsbalancen på 300 mill. £. Samtidigt påpegedes, at de reelle offentlige udgifter ikke måtte stige mere end 1 pct. over det planlagte niveau for 1968/69, ligesom man understregede, at den hjemlige kreditekspansion ikke måtte overstige 400 mill. £. Den eneste lettelse i den restriktive finanspolitik, der endnu har set dagens lys, er ophævelsen af den meget upopulære grænse på 50 £ til rejseformål. Denne ophævedes i januar i år.

Foranstaltningerne umiddelbart efter devalueringen, før de finanspolitiske foranstaltninger fra april 1968 kunne virke, var baseret på anvendelse af kreditpolitikken. For at standse de spekulative udstrømninger af kort kapital og reducere væksten i den interne efterspørgsel forøgedes udlånsrenten til 8 pct., reglerne for afbetalingshandlen strammedes, og der indførtes lofter over bankudlån til den private sektor.

Under hensyn til den tendens investorerne, som følge af inflationsforventninger, havde til at anbringe kapital i aktier og reale aktiver, og under hensyn til ønsket om at opretholde et »normalt« fungerende kapitalmarked, følte de pengepolitiske myndigheder nødvendigheden af at understøtte udviklingen på markedet for lange papirer, så man hindrede for voldsomme rentestigninger.

Importdeponeringsordningen, der gennemførtes i november, bidrog sammen med restriktionerne på bankudlånene til at reducere bankernes og virksomhedernes likviditet. Det er interessant at bemærke, at påvirkningen

af den private sektor overvejende gennemførtes gennem kontrol med bankudlånene og i mindre grad gennem rentevariationer.

På trods af disse foranstaltninger forblev bankkreditten til den private sektor forholdsvis høj, hvilket viser, at det er problematisk at anvende kreditkontrol, der kun retter sig mod en del af bankernes aktiver og en del af det samlede kredit og kapitalmarked, som restriktivt middel.

I 1969 strammedes den monetære politik yderligere. Dette var en følge af finansministerens erklæring fra juni 1969, hvor man udtalte ønske om at begrænse den hjemlige kreditudvidelse til 400 mill. £. Dette er en ny anvendelse af begrebet den hjemlige kreditudvidelse, der går ud på, at man vil kontrollere udviklingen i betalingsmiddelmængden under hensyn til udviklingen på betalingsbalancen. Det nye element ligger ikke så meget i ideen om at regulere betalingsmiddelmængden i forhold til betalingsbalanceudviklingen, men i ideen om overhovedet at gøre betalingsmiddelmængden til en central økonomisk-politisk variabel. Man har derfor kunnet registrere betydelige rentestigninger i 1969.

J. H. P.
23/4-1970

DEN DANSKE ØKONOMISKE SITUATION

Væksten i den samlede produktion blev rekordstor i 1969, hvor udsigten til »skattefri« indtjening forøgede udbuddet af arbejdskraft i et meget betydeligt omfang. Den følgende stærke stigning i indkomsterne gav imidlertid også et sådant efterspørgselspres, at 1969 blev til året med det rekordstore underskud på betalingsbalancen over for udlandet.

Danmarks Statistik har foreløbigt opgjort bruttonationalproduktet til 114,4 mia kr. i 1969, hvilket er en stigning i forhold til 1968 på 13,0 pct. Opgjort i faste priser har stigningen i nationalproduktet været på 7,0 pct.

Det samlede rådighedsbeløb udgjorde imidlertid 116,7 mia kr. Heraf anvendtes 33,1 mia kr. til investeringer svarende til en stigning på 20 pct. i forhold til 1968. Til kollektivt og privat konsum anvendtes i alt 83,6 mia kr. Opgangen i det private forbrug var i årets priser på 11,0 pct., medens det i faste priser er beregnet til 7,5 pct. Det kollektive konsum på 18,7 mia kr. betegner en vækst på 13,5 pct. i løbende og knap 8 pct. i faste priser.

Udviklingen i den danske økonomi i 1969 og udsigterne for indeværende år blev i marts måned belyst i Økonomisk Årsoversigt og i Nationalbankens årsberetning.

UDENRIGSHANDELEN

Efterspørgslen fra udlandet var af en betydelig styrke i 1969 og resulterede i en forøgelse af den samlede eksport af varer og tjenester med 16 pct. eller ca. 3,4 mia. kr. Såvel eksporten af industrivarer som landbrugsvarer og tjenesteydelser bidrog til denne opgang.

Den indenlandske efterspørgsel til forbrug og investering var ligeledes meget kraftig, og væksten i importen under ét blev på knap 18 pct. Alene til byerhvervene gik importen op med over 20 pct. eller omkring 19 pct. i faste priser. Underskuddet på handelsbalancen voksede herved med godt 1500 mill. kr. til 6,3 mia. kr.

Efter nogle år med fald i værdien af den samlede *animalske landbrugs-*

Handelsbalancen

	Indførsel		Udførsel		Merindførsel	
	1968	1969	1968	1969	1968	1969
	Mill. kr.					
Januar	1855	2160	1415	1665	440	495
Februar	1922	2058	1519	1754	403	304
Marts	2024	2358	1791	1870	233	488
April	2117	2416	1600	1907	517	509
Maj	2113	2202	1585	1645	528	557
Juni	1702	2591	1494	2023	208	568
Juli	1969	2202	1486	1600	484	602
August	1786	2126	1546	1607	240	519
September	1978	2610	1740	2022	238	588
Oktober	2187	2483	1739	2010	448	473
November	1983	2410	1693	1934	290	476
December	2544	2886	1773	2145	771	741
I alt	24192	28501	19379	22182	4813	6319

eksport incl. konserves steg denne fra 1968 til 1969 med 236 mill. kr. til i alt 6,3 mia. kr. Af dette beløb udgjorde eksporten af svin, flæsk og kødkonserves 3,3 mill. kr. Specielt for denne gruppe af landbrugsvarer har efterspørgselsstigningen været kraftig i 1969 og har givet sig udslag i mærkbart forbedrede priser, idet produktionen stort set har været uændret. For konserveseksporten har der dog også været tale om en mængdemæssig stigning i 1969, selv om denne har været hæmmet af kvoteringsordningen for råvaretilførsler, der har været gældende hele året.

Eksporten af kvæg og kød voksede fra 870 til 905 mill. kr. i 1969. Fællesmarkedets prisniveau for disse produkter har i 1969 været noget højere end året før, og da orienteringspriserne har været uforandrede opnåedes en betydelig prisgevinst for de udenlandske eksportører. Hertil kommer specielt for de danske eksportører den begunstigelse, der ligger i afgiftsfri eksport af forarbejdningskøer i perioden 1. februar til 15. august, når markedsprisen er højere end orienteringsprisen. Eksportstigningen har alene vedrørt levende kreaturer, medens eksporten af oksekød på linie med udviklingen i de senere år er faldet godt 60 mill. kr. som følge af importafgifterne i Fællesmarkedet.

Den samlede eksport af mejeriprodukter faldt i 1969 til 1315 mill. kr. eller med ca. 40 mill. kr. i forhold til året før. Faldet vedrører i det store og hele smøreksporten, hvis værdi i 1969 ligger ca. 7 pct. under værdien af eksporten i 1968. Såvel mængder som priser har været nedadgående for året som helhed. Værdien af osteeksporten faldt i 1969 med 2 pct. til 380

mill. kr., hvorimod eksporten af fjerkrækød og æg er øget ca. 30. mill. kr.

Den store høst i både 1968 og 1969 medførte, at vor traditionelle kornimport, i 1967 og 1968 af størrelsesordenen 235 og 165 mill. kr., blev vendt til en nettoeksport på 35 mill. kr. i 1969.

Med hensyn til udsigterne for de forskellige dele af landbrugseksporten i 1970 forventer Økonomisk Årsoversigt en fortsat stigning i eksportværdien af svin og flæsk trods udsigten til noget vigende priser på det engelske marked. Ekspansionen af produktionen skulle samtidig give basis for større tilførsler til konservesindustrien og dermed for en stigning i eksporten af kødkonserves. For eksporten af kød og kvæg gør modsat rettede tendenser sig gældende i Fællesmarkedet, men man anser et uændret prisniveau i forhold til 1969 for realistisk i 1970. Værdien af eksporten af mejeriprodukter forventes fortsat at falde, omend i et svagt tempo. Den samlede animalske eksport incl. konserves forventes at gå i vejret i 1970, men i et mindsket tempo og med hovedvægten på gunstige prisforhold i første halvår og forøgede eksportmængder i andet halvår.

I årets to første måneder lå eksporten af svin, bacon og kødkonserves på et betydeligt højere niveau end i de tilsvarende måneder året før.

Det høje vækstempo i *industrieksporten* i 1968 på 22 pct. blev til 20 pct. i 1969. Når der tages hensyn til prisstigningerne andrager væksten i begge år ca. 17 pct. I 1969 var industrieksporten på 12,7 mia. kr. Økonomisk Årsoversigt konstaterer, at stigningen i den danske eksport typisk har været kraftigere end væksten i købslandenes import igennem 1960'erne, men at denne tendens, der blandt andet skyldes en heldig varesammensætning i eksporten, var mindre iøjnefaldende i 1969 end i de fleste tidligere år. Hertil kommer som et andet karakteristisk træk ved industrieksporten i 1969, at stigningstempoet var aftagende igennem året, hvilket i hvert fald for visse brancher afspejler en mere og mere anspændt arbejdskraft- og kapacitetssituation i løbet af året tilligemed virkningen af en meget kraftig efterspørgselsstigning på hjemmemarkedet.

Industrieksportens fordeling på lande undergik en del ændringer i 1969 væsentligst som følge af forskellig udvikling for enkelte produkter med en betydende placering i den samlede eksport. En særlig kraftig vækst i afsætningen af danske industrivarer til udviklingslandene afspejler de begyndende virkninger af statslånene i u-landshjælpen, der er betinget af indkøb i Danmark.

Af den samlede industrieksport i 1969 på 12,7 mia. kr. vedrører 4,8 mia. kr. gruppen maskiner og instrumenter. Eksporten heraf androg i 1968 3,9 mia. kr. Det meget betydelige vækstempo kan især henføres til en række elektriske artikler. Blandt de øvrige grupper af industrivarer var eksportstigningen betydelig inden for den kemiske sektor og visse dele af tekstil- og beklædningsindustrien.

Kvantumindeks og indeks for enhedsværdier i udenrigshandelen

	Kvantumindeks				Indeks for enhedsværdier			
	Indførsel		Udførsel		Indførsel		Udførsel	
	1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969
	1965 = 100							
1. kvartal ..	108	126	116	124	108	107	101	108
2. kvartal ..	111	135	116	131	107	108	103	107
3. kvartal ..	110	131	117	125	107	109	104	108
4. kvartal ..	128	146	126	137	108	111	107	112
Hele året ..	114	134	119	129	107	109	104	108

Anm.: Ekskl. skibe og fly.

Med det aftagende vækstempo igennem 1969 in mente antages en vækst i industrieksporten på 15 pct. eller 1,8 mia. kr. at være opnåelig i 1970, dersom den indenlandske efterspørgsel ikke bliver for kraftig. I de to første måneder af året androg værdien af industrieksporten (excl. skibe) knap 2,1 mia. kr. mod godt og vel 1,7 mia. kr. i de tilsvarende måneder året før.

Eksporten af *skibe* beløb sig i 1969 til 655 mill. kr., en stigning på 220 mill. kr. i forhold til 1968. I 1970 skulle de planlagte afleveringer til udlandet betinge en yderligere eksportstigning af størrelsesordenen 350 mill. kr. Også nettoeksporten af *tjenesteydelser* var præget af en betydelig vækst i 1969, der i 1970 må antages at blive dæmpet noget. Nettofragtindtægterne skønnes at være gået i vejret med omkring 15 pct., og omslaget i turistbalancen i retning af voksende overskud blev yderligere forstærket. Også denne tendens forventes fortsat i 1970 blandt andet på grund af revalueringen af den tyske mark.

Den betydelige indenlandske efterspørgsel i 1969 har medført en kraftig opgang i *importen,* der i alt har beløbet sig til 28,5 mia. kr. mod 24,2 i 1968 svarende til en stigning på 17,8 pct. mod 10,6 pct. året før. Stigningstakten i importværdien har holdt sig i januar og februar 1970, i hvilken periode merimporten har andraget 1360 mill. kr. mod 800 mill. kr. i de samme måneder af 1969.

Når bortses fra importen af brændsel, der har været præget af prisfald, og importen af råvarer til landbruget, har der været betydelige stigninger inden for alle varegrupper. Importværdien af råvarer og halvfabrikata til byerhvervene steg med omkring 24 pct. og indførslen af færdigvarer og motorkøretøjer med henholdsvis 25 pct. og knap 30 pct. i forhold til året før. Økonomisk Årsoversigt påpeger, at der i en længere årrække har været en tendens til, at importen til byerhvervene gik hurtigere i vejret end pro-

duktionen. I år med særlig kraftig produktionsstigning, f. eks. 1969, er importen steget næsten dobbelt så hurtigt som produktionen, hvorimod man i perioder med mindre stærk produktionsstigning finder stigningstakter i importen på halvanden gang produktionen. Til forklaring heraf peges blandt andet på, at efterspørgselsfremgangen i et sådant konjunkturforløb er særlig stærk for varegrupper, hvor importindholdet er stort, f. eks. maskininvesteringer og biler, hvortil kommer at leveringsfrister i den indenlandske poduktion kan give sig udslag i omlægning til import, ligesom lagertilpasning til voksende produktion virker i retning af en forøget importtilvækst.

Medens der for 1969-importen under ét kun var tale om prisstigninger på 1–2 pct. forventes de stigende råvarepriser i sidste halvdel af 1969 at slå fuldt igennem i 1970-importen, hvor der som helhed må regnes med en stigning på 3–4 pct. i forhold til 1969. Sammen med de voksende rentebetalinger og gaveydelser til udlandet skulle prisforholdene medføre en stigning i importen af størrelsesordenen 1 mia. kr. i 1970. En aftagende stigningstakt i specielt den indenlandske efterspørgsel skulle med de specielle forhold i 1969 i erindring pege i retning af en moderat opgang i importen i 1970, der specielt i andet halvår ventes stærkt dæmpet. På baggrund af en forventet stigning i de samlede eksportindtægter af størrelsesordenen 2,5 mia. kr. skulle der således være udsigt til »nedadgående tendens i underskuddet på de løbende poster.«

BETALINGSBALANCEN

Et af de mest karakteristiske træk i den danske økonomi i 1969 var det rekordhøje betalingsbalanceunderskud på 3,1 mia. kr., svarende til knap 13 pct. af den løbende valutaindtjening i samme år. Året før var underskuddet på 1,8 mia. kr. Problemerne omkring underskuddet på betalingsbalancen har derfor ganske naturligt fået en dominerende placering i såvel

Indeks for bytteforholdet i udenrigshandelen
1965 = 100

	1968	1969
1. kvartal	94	101
2. kvartal	96	99
3. kvartal	97	99
4. kvartal	99	100
Hele året	97	99

Anm.: Ekskl. skibe og fly.

Den løbende betalingsbalance i 1960'erne

Mill. kr.	Handels-balance	Tjeneste-balance	Andre løbende betalinger, netto			I alt løbende balance
			Renter og udbytter	Gave-ydelser	Andet[1]	
1960	÷2269	1831	33	÷ 20	18	÷ 407
1961	÷2437	1731	÷ 35	÷ 23	9	÷ 755
1962	÷3350	1743	÷ 17	÷ 33	–	÷1657
1963	÷1698	1959	÷ 58	÷ 38	–	165
1964	÷3632	2377	÷ 65	÷ 43	–	÷1363
1965	÷3721	2647	÷ 89	÷ 55	–	÷1218
1966	÷4065	2829	÷122	÷ 95	–	÷1453
1967	÷4603	2857	÷166	÷125	33	÷2004
1968	÷4813	3134	÷240	÷146	227	÷1838
1969	÷6319	3694	÷325	÷212	15	÷3147

1) I 1960 og 1961 visse erstatningsbeløb. I 1967–69 kursfortjeneste på valutaterminsforretninger.

Nationalbankens årsberetning som Økonomisk Årsoversigt, som indeholder et særligt kapitel, der belyser betalingsbalanceudviklingen i 1960'erne jfr. tabellen, der er gengivet fra årsoversigten.

Den samlede valutalikviditet udgjorde ved udgangen af 1969 3,1 mia. kr., hvilket er 0,6 mia. kr. mindre end på samme tidspunkt året før. Den resterende del af betalingsbalanceunderskuddet blev dækket gennem nettokapitalimporten, der således udgjorde 2,5 mia. kr. Mulighederne herfor må naturligvis bero på udviklingen og lånevilkårene på de internationale kapitalmarkeder. Som det fremgår af tabellen over betalingsbalancen i 1968 og 1969 var underskuddet i første halvår af 1969 dobbelt så stort som året før. Der blev endvidere ikke i årets første kvartal optaget offentlige lån på det internationale kapitalmarked, hvilke sammen med direkte investeringer her i landet har dækket omkring to trediedele af finansieringsbehovet. Valutauroen i denne del af året forstærkede opgangen i det internationale renteniveau, og dette gav anledning til en betydelig omlægning af de kommercielle kreditter fra udenlandsk til indenlandsk finansiering, hvor forholdene tilmed var gunstige som følge af god likviditet i banksystemet. Ved udgangen af marts forhøjedes diskontoen fra 6 til 7 pct. og den 12. marts til 9 pct., samtidig med at Nationalbanken traf en række andre foranstaltninger med henblik på en styrkelse af valutalikviditeten. Det følgende omsving i den private kapitalimport blev særlig udtalt efter DM-revalueringen i den sidste del af året, og i 4. kvartal skete der en forbedring af den internationale likviditet med 690 mill. kr.

Betalingsbalanceunderskuddet er udtryk for, at den indenlandske opsparing er for lille til at finansiere investeringerne, og at man derfor gennem kapitalimport må låne af udlandets opsparing. Dette har i 60'erne

Betalingsbalancen i 1968 og 1969

Mill. kr.	1968				1969			
	1. kvt.	2. kvt.	3. kvt.	4. kvt.	1. kvt.	2. kvt.	3. kvt.	4. kvt.
Løbende balance	÷250	÷610	÷215	÷760	÷590	÷985	÷815	÷760
Langfristet nettokapitalimport	105	185	625	335	35	725	140	375
I alt	÷145	÷425	410	÷425	÷555	÷260	÷675	÷385
Danske virksomheders kommercielle kreditter i udenlandske banker	÷45	115	÷ 60	÷145	÷205	÷185	÷ 55	480
Andre kortfristede kapitalbevægelser, fejl, udeladelser, netto	95	÷ 65	190	425	55	÷ 55	655	595
Forøgelse af international likviditet, netto	÷95	÷375	540	÷145	÷705	÷500	÷ 75	690

muliggjort den betydelige strukturtilpasning fra landbrug til industri. Denne udvikling er imidlertid nu ført så langt, at problemet må anskues fra en lidt anden synsvinkel. I Økonomisk Årsoversigt hedder det således: »Med den industrielle udvikling, der er sket i Danmark i 60'erne, og med industriens dominerende plads i valutaindtægterne, er strukturproblemerne i udenrigshandelen nu af aftagende betydning. Man må formentlig nu først og fremmest fæste opmærksomheden ved nødvendigheden af at tilvejebringe en varig stigning i den samlede private og offentlige opsparing i forhold til nationalproduktet«.

I Nationalbankens årsberetning hedder det: »Den omfattende frigørelse, der efterhånden er sket af det internationale betalingssamkvem sammenholdt med Danmarks meget betydelige kortfristede udenlandske gæld, medfører, at tillid til kronens paritet og bedre ligevægt på betalingsbalancen må tilkendes en væsentlig højere placering i den politiske målsætning, end det har været tilfældet i 1960'erne. Dette er en forudsætning for, at vi kan opretholde det frie handels- og betalingssamkvem med omverdenen, som er nødvendig for den reelle økonomiske fremgang.«

»Underskuddet på betalingsbalancen er imidlertid så stort, at det vil kræve flere års målbevidst indsats at få det elimineret. Denne indsats er nødvendig, hvis vi skal undgå pludselig at blive konfronteret med krav udefra om en så hurtig forbedring, at der bliver væsentlig risiko for en betydelig stigning i ledigheden.

I denne periode må det være klart, at den pengepolitiske bevægelsesfrihed er yderst begrænset. Det vil ikke være muligt at foretage væsentlige lempelser i pengepolitikken, og det vil være nødvendigt at opretholde et renteniveau, der er mærkbart højere end i de fleste andre industrilande.«

PENGE- OG KREDITFORHOLDENE

De første måneder af 1969 var præget af en lempelig penge- og kreditpolitik, men året endte med en relativ stram politik. Denne omvurdering indtraf i marts og forstærkedes i maj måned. I 1968 ophævedes obligationsrationeringen, og Nationalbanken foretog i årets første måneder støttekøb med henblik på en rolig afvikling af rationeringsordningen. Obligationskøbene medførte imidlertid en betydelig likviditetsudvidelse, som blandt andet gav plads for den tidligere nævnte omlægning af udenrigshandelens kreditfinansiering fra udlandet til danske banker. I den resterende del af året forholdt Nationalbanken sig neutral på obligationsmarkedet. Endvidere forhøjedes diskontoen i to tempi til de nuværende 9 pct., ligesom det ved forhandlinger mellem de private banker og Nationalbanken blev besluttet at forhøje deponeringssatsen for indlånsstigninger fra 10 til 30 pct. for indlånsstigninger efter 30. april 1969. Nationalbanken henstil-

Nettotilgang af børsnoterede obligationer

	1968	1969	1970
Januar	357	949	485
Februar	605	1208	886
Marts	596	1540	917
April	495	1101	
Maj	693	864	
Juni	548	873	
Juli	623	817	
August	885	769	
September	911	918	
Oktober	1247	855	
November	1200	1047	
December	1105	835	
Hele året	9265	11776	

lede samtidig at bankerne var tilbageholdende med udlån specielt til bygge- og anlægssektoren. Bankernes udlån voksede dog fortsat kraftigt igennem sommeren. Fra 26 mia. kr. i udlån ultimo marts til 28 mia. kr. ultimo juni, og Nationalbanken indskærpede derfor igen i juli og september måned aftalen om at holde igen. De private bankers kreditgivning i form af byggelån androg i 1969 knap 20 pct. af deres samlede udlån og har udgjort en hastigt voksende andel siden midten af 60'erne. Ved udgangen af december måned var bankernes udlån 29,7 mia. kr., og i de første tre måneder af 1970 er niveauet stort set uændret. Da indlånene samtidig har været en smule vigende har likviditetsforholdene i banksystemet i årets første kvartal været præget af stramhed. Samtidig har usikkerheden omkring de likviditetsmæssige virkninger af overgangen til kildeskattesystemet formentlig manet til forsigtighed. I perioden april 1969–marts 1970 er de private bankers udlån vokset med 14,7 pct. eller 3,8 mia. kr. I samme periode er sparekassernes udlån vokset med 1,4 mia. kr. Ultimo 1969 var der i henhold til deponeringsaftalerne bundet 2,9 mia. kr. for banker og sparekasser under ét. Heraf vedrørte 0,9 mia. kr. sparekassernes bindinger. De samlede indlån i banker og sparekasser udgjorde ultimo 1969 knap 43 mia. kr. fordelt med 13,3 mia. kr. på sparekasser og 29,7 mia. kr. i de private banker.

Nettotilgangen af børsnoterede obligationer steg i 1969 med 11,8 mia. kr., hvilket er 2,5 mia. kr. mere end tilvæksten i 1968. Ultimo 1969 udgjorde den cirkulerende mængde af børsnoterede obligationer herefter 73,9 mia. kr. I de tre første måneder af indeværende år har nettotilgangen været på ca. 2300 mill. kr. mod 3700 mill. kr. i de samme måneder året før, der imidlertid var stærkt præget af obligationsrationeringens afvikling.

DE OFFENTLIGE FINANSER

Vurderingen af de offentlige budgetter er blevet vanskeliggjort i betydelig grad af de seneste års omfattende reformer på såvel indtægts- som udgiftssiden.

Merværdiafgiften, der indførtes fra 3. juli 1967 og forhøjedes fra 10 til 12½ pct. fra april 1968, har således for første gang vist sig i sit fulde omfang på statsregnskabet for 1969–70, i hvilket år også landbruget afregnede moms for første gang vedrørende et helt år. På grund af kreditfristerne er der således forskel på de beløb, skatteyderne betaler og de beløb, der føres til indtægt hos staten. Momsprovenuet blev i 1969–70 6,8 mia. kr. og skønnes at vokse til 7,0 mia. kr. i 1970–71.

Tilsvarende forhold vil gøre sig gældende med overgangen til kildeskat, der har påvirket de offentlige budgetter i både 1969–70 og 1970–71, men hvis fulde virkning først vil vise sig i 1971–72, hvor der for første gang indgår restskat til det offentlige i fuldt omfang.

Betragtes statens og kommunernes udgifter hver for sig, vil virkningerne af byrdefordelingsreformen fra 1. april 1970 have påvirket fordelingen af udgifterne mellem staten og kommunerne til de forskellige formål. En mindre del af denne reforms virkninger vil imidlertid også først vise sig i 1971–72.

Det offentliges indtægter ved *personbeskatningen* steg i 1967–68 med 12 pct. og i de følgende år med henholdsvis 23 og 13 pct. (1969–70). I 1970–71 er stigningen anslået til 35 pct. Baggrunden herfor er blandt andet en forskel på omkring 30 pct. mellem den forventede slutskat for 1970 og de pålignede beløb for 1969–70. Ved overgangen til kildeskat sker der således en fremrykning af indkomstgrundlaget, der dog modificeres af den ændrede hustrubeskatning og forhøjede personfradrag ved beregningen af den kommunale skatteudskrivning. Provenuet vokser tillige som følge af ophævelsen af de særlige nedslagsregler for folkepensionister. Til gengæld forhøjes pensionsudgiften.

Ved vurderingen af udviklingen i det offentliges indtægter gennem personbeskatning må der tages hensyn til, at overgangen til opkrævning af kildeskat samtidig har medført ændringer i den måde, hvorpå skatterne indtægtsføres. Under det hidtidige opkrævningssystem forestod kommunerne opkrævningen, og disse afregnede de pålignede skatter kvartalsvis med staten i midten af månederne september, december, marts og juni. Københavns kommune foretog dog løbende afregning af de faktisk indbetalte statsskatter. Under kildeskattesystemet, hvor indbetalingerne af hele personskattebeløbet foregår til kildeskattedirektoratet, indtægtsføres såvel stats- som kommuneskatter på statsregnskabet. Udbetalingen af den kommunale skatteandel finder sted i tolvtedelsrater på grundlag af kommunernes udskrivning for det pågældende regnskabsår. Der vil imidlertid

være forskel på de til staten faktisk indbetalte kommuneskattebeløb og de af kommunerne budgetterede, hvorfor der i november i det følgende år skal ske en efterregulering. Kommunernes regnskaber vil indeholde såvel de udbetalte tolvtedelsrater som efterreguleringen og vil derfor afvige fra de i tabellen anførte skatteindtægter. Når bortses fra specielle problemer omkrig afviklingen af restancer og Københavns kommunes særlige afregning vil statsregnskabets provenu for finansåret 1969–70 stort set være sammensat af et kvartals skat vedrørende skatteåret 1968–69, to kvartaler vedrørende 1969–70 og et kvartals kildeskatteprovenu med fradrag af tre måneders forskudsudbetaling af kommunale personskatter. Det ene kildeskattekvartals indbetalinger vil være sammensat af tre rater B-skat, der indbetales løbende i ti rater med juli og december som skattefri måneder, og to måneders indbetalinger af A-skatter, som arbejdsgiverne indbetaler i måneden efter skattetrækket hos lønmodtagerne. Lønmodtagernes disponible indkomster vil således være reduceret med en måneds mere skat end statsregnregnskabet vil udvise. Statens skattetræk hos offentligt ansatte og pensionister vil fremstå som en ekstraordinær indtægt på kapitalregnskabet.

Som en følge af det forskellige opkrævningsmønster under det gamle opkrævningssystem og under kildeskattesystemet har overgangen også betydet ændrede likviditetsforhold i kommunerne. Kommunernes opkrævning af statsskatter, som først afregnedes med staten hvert kvartal, og hyppigt på et tidspunkt, hvor kommunerne allerede havde påbegyndt opkrævningen for det følgende kvartal, gav disse en driftskapital. Da der kun skulle opkræves statsskatter for første halvår af skatteåret 1969–70 standsede indbetalingerne i de hurtigst opkrævende kommuner allerede i oktober måned 1969 samtidig med at den sidste afregning af skatten til staten skulle finde sted den 15. december. For at hjælpe kommunerne over dette likviditetstab blev der mod sædvanlig rentetillæg givet henstand med afregningen af en trediedel af statsskatten til 15. marts 1970. Som permanent ordning fik kommunerne fra 1. januar udbetalt 100 pct. refusion på udgifterne til børnetilskud og denne udbetales kvartalsvis forud. Under kildeskattesystemet vil kommunerne endvidere få fordel af, at staten kommer til at bære byrden ved skatterestancer også for den kommunale skatteandels vedkommende.

Både kildeskattesystemet og byrdefordelingsreformen medfører, at likviditetsmønstret for statens ind- og udbetalinger får et noget andet udseende i 1970–71, hvortil kommer virkningen af specielle likviditetsarrangementer mellem staten og kommunerne i dette år på grund af overgangsproblemer i forbindelse med de to reformer.

Provenuet af *andre forbrugsafgifter og told* er i 1969–70 vokset med ca. 1 mia. kr., hvoraf ca. 700 mill. kr. skønnes en følge af omsætningsfremgangen på de afgiftsbelagte varer. Godt 300 mill. kr. er virkningen af den forhøjede tillægsafgift på benzin fra slutningen af maj måned, forhøjelsen af

De offentlige finanser

Mill. kr.	1968-69	1969-70	1970-71
Oms og moms	5300	6800	7000
Andre forbrugsafgifter og told	8425	9440	9900
Personskatter, folkepensionsbidrag og arveafgift	15740	17795	24085
Selskabsskatter	940	985	1035
Ejendomsskatter	1675	1740	2240
Kontingenter og arbejdsgiverbidrag	1755	1910	2075
Diverse indtægter	795	525	715
I alt indtægter	34630	39195	47050
Folke-, invalide- og enkepension	5560	6330	7395
Børne- og persontilskud	1330	1235	1490
Arbejdsløshed og arbejdsanvisning	705	680	655
Andre sociale udgifter	6840	7930	8465
Landbrugsordninger	990	1050	1130
Undervisning m. v.	5030	5850	6260
Civile driftsudgifter i øvrigt	5305	5935	6180
Vejanlæg og vejvæsen m. v.	1995	2210	2315
Civile anlægsudgifter, ekskl. veje	3310	4160	4500
Forsvar og civilforsvar	2415	2595	2730
Reserve til merudgifter ved pris- og lønstigninger	–	–	2950
Bevillingsreserver på statsbudgettet	–	–	110
Nye udlån fra staten	610	700	800
Kapitalbetalinger til udlandet	100	155	170
I alt udgifter	34190	38830	45150
Overskud	440	365	1900
Heraf:			
Staten	600	705	2525
Kommunerne	÷725	÷1010	÷1215
De sociale sikringsordninger	565	670	590

Anm.: Udgifterne i 1970-71 er anført i det i april 1969 gældende løn- og prisniveau, der typisk er 2 à 3 pct. lavere end det gennemsnitlige for 1969-70.

vægtafgiften og ændringerne i omsætningsafgiften af visse motorkøretøjer. Fuldtårsvirkningen heraf anslås til ca. 600 mill. kr. og vil fremkomme i 1970-71. Herudover er der kun regnet med en minimal opgang i afgiftsprovenuet i indeværende finansår i forhold til 1969-70.

På grund af det relativt store lønindhold i de offentlige udgifter er væksten i disse i høj grad præget af lønudviklingen og dermed af antallet af udløste pristalsportioner i de enkelte finansår. Af de samlede offentlige udgifter i 1970-71 på 45,2 mia. kr. anslås Økonomisk Årsoversigt, at 13,2 mia. kr. vedrører gruppen større indkomstoverførsler, og ca. 0,5 mia. kr. gaver og

lån til udlandet, medens resten, 31,3 mia. kr., er udgifter til løn og varekøb. Udgiften hertil voksede i 1969–70 med ca. 14 pct. Blandt andet som en følge af, at der i dette år kun udløstes én portion dyrtidstillæg og at tjenestemandsreformen får fuld lønmæssig virkning i sidste halvdel af 1970–71, antages væksttempoet at gå noget i vejret. Den reale stigning i det offentliges udgifter til løn og varekøb har på linie med udviklingen i de foregående år andraget 6–7 pct. i 1969–70.

I modsætning til staten har kommunerne traditionelt et underskud på drifts- og anlægsregnskabet, og det kommunale investeringsomfang bliver herved en funktion af forholdene på kapitalmarkedet. Herudover består det kommunale finansieringsbehov af udgifter til køb af fast ejendom. I 1969–70 voksede de kommunale vejudgifter med 17 pct., og i 1970–71 forudser årsoversigten en stigning af tilsvarende størrelsesorden svarende til godt 1 mia. kr., men med anførelse af en betydelig usikkerhed på grund af kommunalreformens indkøring og den ved byrdefordelingsreformen nedsatte automatiske vejrefusion. Statens egne udgifter til vejanlæg (dvs. fraset udgifter til refusion af kommunernes udgifter) har været af stort set samme omfang siden 1967–68.

De øvrige kommunale investeringer voksede i 1969–70 med mere end 30 pct. På dette område antages væksttempoet at tage betydeligt af i 1970–71 som følge af overgangsproblemer i forbindelse med kommunalreformen og begrænsningerne i den kommunale låntagning. Med virkning fra 1. april 1970 har indenrigsministeriet fastsat betydelige indskrænkninger i den kommunale låntagning, ligesom der sker en afkortning af løbetiden for kommunale lån med det sigte at nå frem til en forøgelse af kommunernes selvfinansiering.

Blandt andet på baggrund af et ventet lavere investeringsomfang i kommunerne ventes det, at den reale vækst i det offentliges efterspørgsel efter varer og arbejdskraft vil falde fra 8–9 pct. i 1969 til ca. 6 pct. i indeværende år.

INDKOMSTER, PRISER, FORBRUG OG INVESTERING

De samlede *pengeindkomster* skønnes at være vokset med godt og vel 12 pct. fra 1968 til 1969. Timefortjenesten for arbejdere i byerhvervene har været godt 11 pct. højere i 1969, men ugefortjenesten ca. 1 pct. mindre som følge af arbejdstidsforkortelsen fra 1. juni 1968. For tjenestemænd og andre offentligt ansatte har indkomststigningen været en hel del mindre. Når der tillige tages hensyn til udviklingen i den samlede beskæftigelse, skønnes de samlede lønindkomster at være vokset med 13 pct. i 1969. De større transfereringer fra det offentlige steg i 1969–70 til knap 11 mia. kr. eller med 1 mia. kr. Stigningen i den dominerende af posterne, de sociale

pensioner, gik i vejret med næsten 14 pct. til 6,2 mia. kr., hvorimod landbrugsstøtten var af stort set uændret omfang.

På basis af udviklingen i priser, omkostninger og omsætning antages pengelønstigningen for de selvstændige i byerhvervene at have været af stort set samme størrelse som lønmodtagernes, men med stærke variationer fra branche til branche. Efter fald og stagnation i de foregående år har de selvstændige landbrugeres indkomststigning i 1969 været ikke mindre end 25 pct. Stigningen i kontantindtjeningen anslås til 20 pct. Den markante ændring er en følge af to års god høst og en betydelig forbedring i salgsindtægterne på hjemmemarkedet. Således forhøjedes hjemmemarkedspriserne i marts og oktober, efter at aftalen med regeringen om fastfrysning af priserne til udgangen af februar 1969 var blevet ophævet. Fra samme tidspunkt bortfaldt kompensationen på 125 mill. kr. for denne fastfrysning af hjemmemarkedspriserne i et år.

I 1970 anslås de samlede pengeindkomststigninger til 11,5 mia. kr. svarende til en stigning på en halv snes procent. Timelønningerne til arbejdere i byerhvervene skønnes at gå op med ca. 9 pct. under forudsætning af udløsning af en reguleringsportion efter såvel januar- som juli-pristallet. Blandt andet som følge af, at tjenestemandsreformen får fuld lønmæssig virkning i 1970, skulle indkomststigningen for offentligt ansatte blive på ca. 10 pct. Indkomstoverførslerne fra det offentlige er budgetteret at skulle stige med ca. 20 pct. først og fremmest på grund af, at pensionisterne har fået kompensation gennem forhøjede pensioner for beskatningen af en større del af deres indtægter efter overgangen til kildeskat. Indkomsterne for såvel byerhvervenes som landbrugets selvstændige må ventes at blive væsentlig svagere i 1970.

Fra 1968 til 1969 steg de *disponible indkomster* med 11–12 pct. efter en forøgelse af de direkte skatter på omkring 15 pct. Stigningen var dermed dobbelt så stor som i 1968. Den *disponible realindkomst* anslås at være vokset med omkring 8 pct. i 1969 mod 0 året før. Opgangen i det *private forbrug* målt i faste priser var af samme størrelsesorden. Trods en del usikkerhed omkring virkningerne af kildeskatten vil der i 1970 blive tale om en betydelig opgang i den direkte beskatning. Stigningen i pengeindkomsterne på 11,5 mia. kr. vil således blive reduceret med omkring 6 eller 8 mia. kr. alt efter, om man betragter den løbende skatteindbetaling eller slutskatten for 1970. På baggrund af forventede prisstigninger på det private forbrug af størrelsesordenen 2,5 mia. kr. svarende til ca. 4 pct. konstaterer årsoversigten, at spillerummet for en udvidelse af det private konsum i 1970 vil være begrænset. Det anses dog for sandsynligt, at den dæmpede stigningstakt først gradvis vil slå igennem i løbet af året. Den reale forbrugsstigning skønnes reduceret til omkring 2 pct.

Reguleringspristallet for januar blev 137,6, hvilket er en stigning på 2,5

Indeks for detailomsætningen
1961 = 100

	Januar–februar	Marts–april	Maj–juni	Juli–august	September–oktober	November–december
1968	163	175	181	187	180	223
1969	178	189	201	206	206	247
Stigning i pct. .	9	8	11	10	14	11

points i forhold til oktober 1969. Udløsningen af en dyrtidsportion var sikret ved 135,5. Af stigningen i reguleringspristallet hidrører 0,6 points fra den halvårlige indregning af boligposten, medens den resterende stigning for halvdelens vedkommende, 0,8 points, skyldes stigende fødevarepriser. Denne prisopgang er fortsat i månedsindeksene frem til og med marts. Februarindekset steg 1,0 points, og fra februar til marts var stigningen på 0,8 points.

Råvareprisindekset, der belyser prisudviklingen for importerede råvarer, og som har importværdierne i 1969 som vægte, er med 1969 gnstl. = 100 beregnet til 107 i januar og februar. Prisstigningerne har især været betydelige for rå kaffe, koks og de fleste metaller.

På trods af »skattehullet« i årest sidste måneder steg detailomsætningen kun med 11 pct. i november–december, imod en stigning på 14 pct. i den foregående to-måneders periode. Også indregistreringen af personbiler aftog i styrke i den sidste del af året, og i de første tre måneder af 1970 er antallet af nyregistrerede personbiler godt 2000 mindre end i de samme måneder i 1969.

Den kraftige forbrugs- og eksportstigning i 1969 har sammen med de lempelige kreditvilkår i slutningen af 1968 og begyndelsen af 1969 været medvirkende til væksten i *de samlede bruttoinvesteringer* i 1969 på ca. 13 pct. i faste priser. Industriens faste investeringer synes at være steget med 15 pct. og landbrugets samlede investeringer med godt 10 pct. i forhold til 1968. De offentlige investeringer viser opgang på 15 pct. Afhængig af tidspunktet for dæmpningen i det private forbrug ventes investeringstempoet at blive afløst af en vigende tendens i løbet af 1970.

Investeringerne i boligbyggeri forventes at blive af stort set samme omfang i 1970 som i 1969, hvor niveauet var meget højt. Ved indgangen til 1970 var der ca. 62.000 lejligheder under opførelse eller godt 5000 flere end på samme tidspunkt året før. Der påbegyndtes i 1969 ca. 9000 flere lejligheder, samtidig med at det gennemsnitlige areal pr. bolig steg meget stærkt. Sammenholdes dette, når man til en stigning i investeringerne i boligbyggeri målt i faste priser på ikke mindre end 30 pct. Væksten har været

speciel kraftig for parcelhusbyggeriet, der voksede med knap 12.000 huse til ca. 32.000 huse i 1969.

PRODUKTION OG BESKÆFTIGELSE

Væksten i den samlede produktion blev i 1969 7 pct. eller dobbelt så stor som året før. Forudsætningen herfor har først og fremmest været den ekstraordinær store tilgang til arbejdsstyrken. Muligheden for »skattefri« indtjening har været hovedårsagen til, at tilgangen til arbejdsstyrken blev dobbelt så stor i 1969 som normalt. Stigningen i den beskæftigede arbejdsstyrke har været omkring 40.000 personer og nettotilgangen til arbejdsstyrken 33.000, idet antallet af ledige personer er reduceret med ca. 7000 til 28.000.

Væksten i industriproduktionen anslås til godt 11 pct. i 1969 med særlig kraftig stigning inden for jern- og metalindustri og kemisk industri. Industriens beskæftigelse øgedes med godt 16.000 personer. Ved udgangen af november måned 1969 var antallet af ansatte i industrien 385.000, hvilket var 5 pct. mere end i samme måned året før. I byggesektoren var produktionsstigningen af stort set samme størrelse som i industrien, og i de tjenesteydende erhverv antages den at have udgjort 7–8 pct.

Virkningerne på udbuddet af arbejdskraft af overgangen til kildeskat er vanskelige at forudsige med nogenlunde sikkerhed, da modsat rettede tendenser kan tænkes at gøre sig gældende. Interessen for ekstraarbejde kan falde, men systemet gør det på den anden side nemmere at overskue de skattemæssige følger heraf og ikke mindst at afvikle disse. Ændringerne i hustrubeskatningen kan tænkes at virke stimulerende, men chancen for at komme ud af arbejdsmarkedet uden et skattemæssigt efterslæb kan i hvert fald i den første tid tænkes at virke i modsat retning. Der er dog næppe tvivl om, at tilgangen til arbejdsstyrken i 1970 vil blive væsentlig mindre end i 1969, og årsoversigten antager, at mulighederne for produktionsforøgelse i indeværende år er begrænset til en produktivitetsforøgelse, der antages at være af størrelsesordenen 3–4 pct. af nationalproduktet.

Den betydelige nedgang i antallet af arbejdsløse i 1969 er fortsat i de første tre måneder af 1970. På trods af forholdsvis streng og lang vinter har ledighedsprocenten ved så godt som alle ugeopgørelser ligget under niveauet for 1969.

Konjunkturbarometret for industrien viser, at forventningerne til årets første kvartal ikke er blevet helt opfyldte. Produktionen er kun steget meget svagt, hvorimod beskæftigelsen er gået en del i vejret, og 50 pct. af virksomhederne har givet udtryk for, at de havde mangel på arbejdskraft. Manglen synes at gælde såvel faglært som ikke-faglært arbejdskraft. Svarende til forventningerne blev indgangen af ordrer fra hjemmemarkedet

De enkelte ugeopgørelser over ledigheden

Dato for opgørelsen		Antal ledige						Samlet ledighedsprocent	
		Arbejdsmænd		Byggefag		I alt			
1969	1970	1969	1970	1969	1970	1969	1970	1969	1970
		Antal personer						Pct.	
8/1	7/1	37.565	30.711	6.314	4.656	64.625	50.352	8,2	6,2
15/1	14/1	36.520	29.256	5.239	3.675	61.240	46.556	7,8	5,7
22/1	21/1	36.369	29.089	5.169	3.866	60.530	46.378	7,7	5,7
29/1	28/1	35.176	29.996	5.617	3.694	59.185	46.270	7,5	5,7
5/2	4/2	31.401	30.586	4.191	3.826	53.709	46.918	6,8	5,8
12/2	11/2	35.982	30.434	5.707	3.989	59.554	46.911	7,5	5,8
19/2	18/2	38.855	33.277	5.867	4.788	62.905	50.350	8,0	6,2
26/2	25/2	41.153	34.127	6.540	5.339	65.773	52.557	8,3	6,5
5/3	4/3	35.960	31.653	4.924	3.866	58.396	47.992	7,4	5,9
12/3	11/3	31.563	30.411	3.608	3.523	52.074	45.216	6,6	5,6
19/3	18/3	32.654	28.459	4.041	3.118	53.545	42.481	6,8	5,2
26/3	25/3	24.743	27.414	2.558	3.056	42.949	43.318	5,4	5,3

Konjunkturbarometer – Hele industrien

	Faktisk forløb i januar kvartal 1970 i forhold til oktober kvartal 1969			Forventet forløb i april kvartal 1970 i forhold til januar kvartal 1970		
	Mindre	Omtrent uændret	Større	Mindre	Omtrent uændret	Større
	Pct.					
Produktion	25 (10)	48 (60)	27 (30)	5	57	38
Antal beskæftigede arbejdere, ultimo kvartalet ..	9 (7)	69 (75)	22 (18)	4	76	20
Ordreindgang fra hjemmemarked	30 (24)	45 (56)	25 (20)	9	62	29
Ordreindgang fra eksportmarked	19 (17)	50 (53)	31 (30)	9	56	35
Færdigvarelagre, ultimo kvartalet	19 (14)	47 (61)	34 (25)	27	59	14
Råvarelagre, ultimo kvartalet	21 (23)	56 (64)	23 (13)	22	67	11
Samlede løbende investeringer	13 (7)	71 (72)	16 (21)	10	70	20
Investeringsplaner, ændret i kvartalet	4	85	11	.	.	.

Anm.: Tallene i parantes angiver forventningerne for januar kvartal, således som de fremgik af forrige konjunkturbarometerundersøgelse.

lavere i januar kvartal, men dog også lavere end skønnet, hvorimod indgangen af eksportvarer var noget større end ventet. Lagrene af færdigvarer er vokset mere end planlagt. De samlede løbende investeringer er steget med noget mindre end forventet.

Forventningerne til april kvartal synes at være ret optimistiske på baggrund af forløbet i januar kvartal. Der ventes at blive særlig kraftig stigning i produktionen og i indgangen af ordrer fra eksportmarkederne, men også til ordreindgangen fra hjemmemarkedet og til beskæftigelsen er forventningerne store.

P. M.
25/4 1970

POLITISK KRONIK

UDLANDET

Januar 1970

1. – Arbejdsminister Viljo Virtanen (soc. dem.) udtræder af den finske regering ved sin udnævnelse til landshøvding. Hans efterfølger er den socialdemokratiske rigsdagsgruppes formand Veikko Helle, der på denne post afløses af professor L. A. Puntila.

Ved omdannelse af den irakiske regering under præsident Ahmed Hassan al-Bakr, der tillige er premierminister, bliver en af lederne af Iraks kommunistparti, Aziz Sharif, justitsminister.

5. – Generalsekretærerne for de tidligere koalitionspartier i den italienske centrumvenstre regering (se 4/7 1969) Arnaldo Farlani, de kristelige demokrater, Francesco de Martino, socialisterne, Mauro Ferri, socialdemokraterne, og Ugo la Malfa, republikanerne, indleder drøftelser om muligheden for at genoprette koalitionen.

10. – I Tripoli offentliggøres navnene på Libyens revolutionsråd (se 1/9 1969). Det består af 12 officerer med oberst Moamar al Kadhafi i spidsen, nr. 2 er kaptajn Abdul Salam Jallud, af de resterende 10 er 8 kaptajner og 2 løjtnanter.– 16. afløser Kadhafi Mahmoud Soliman al Maghrabi som premierminister, og 4 andre medlemmer af revolutionsrådet overtager ministerposter, deriblandt Abdul Salam Jallud, der bliver vicepremierminister og indenrigsminister; Kadhafi overtager selv forsvarsministeriet. Kun 3 civile forbliver i regeringen, deriblandt udenrigsminister Salah Bousseir. I en ny forfatning offentliggjort 11/12 1969 beskrives Libyen som en fri demokratisk republik. Revolutionsrådet har den højeste myndighed, udnævner, ministerrådet, underskriver traktater og erklærer krig. Forfatningen indeholder intet om nogen form for valgt repræsentation.

11. – I Lagos meddeles officielt, at nigerianske forbundstropper har erobret Owerri, hovedstaden i Biafra. General Ojukwu flyver fra Uli lufthavn med ukendt bestemmelsessted for at undersøge fredsmuligheder og vil snart vende tilbage. Nigerias statschef, general Gowon opfordrer oprørstropperne til at nedlægge våbnene og søge beskyttelse hos forbundstropperne. – 12. Forbundstropperne erobrer Uli lufthavn, der er Biafras eneste forbindelse med omverdenen. Generalmajor Philip Effiong, der af general Ojukwu er indsat som fungerende leder i Biafra, giver sine tropper ordre til at standse kampen og udnævner en 5 mands delegation til at forhandle om fred med forbundsregeringen. – 13. Effiong appellerer til general Gowon om at standse forbundstroppernes fortsatte fremrykning, der skaber frygt og lidelser i befolkningen. – 14. Forbundstropperne beordres til at standse kampen. – 15. Generalmajor Effiong skriver i Lagos under på Biafras betingelsesløse kapitulation. Han erklærer, at Biafra er ophørt at eksistere og tilsiger loyalitet fra befolkningen i østregionen. General Gowon lover befolkningen i det tidligere Bi-

afra almindelig amnesti og stiller den under forbundsregeringens beskyttelse. I en radioudsendelse opfordres den nigerianske befolkning til udsoning med de hidtidige fjender, og det siges, at der aldrig vil være borgere af anden klasse i Nigeria. – 18.–19. Under et besøg i Lagos giver FN's generalsekretær U Thant udtryk for sin overbevisning om, at forsoningsprocessen i Nigeria er begyndt. – 29. General Gowon forkynder almindelig amnesti for alle modstandere i den 31 måneder lange borgerkrig.

11.–13. – På et møde i Cairo træffes aftale mellem Den forenede arabiske Republik, Sudan og Libyen om nedsættelse af en række ministerielle kommissioner, som skal koordinere de tre landes politik på en række felter: udenrigspolitik, kommunikationer, transport, undervisning, industri, landbrug og landvinding. Kommissionernes forslag skal forelægges de tre statschefer: præsident Nasser, general Nemeiry og oberst Kadhafi. Det meddeles også, at tre landes militære ledere vil mødes for at studere koordinering af strategien mod Israel.

12. – I Malaysia dannes et råd, som skal fremme harmoni mellem de forskellige racer og foreslå retningslinier for genindførelse af et demokratisk styre. Rådet består af 65 medlemmer under ledelse af vicepremierminister Tun Abdul Razak, lederen af National Operations Council, der i maj 1969 (se 10/5 1969) fik til opgave at bekæmpe raceuroligheder. Rådet boycottes af det ledende oppositionsparti, Det demokratiske aktionsparti, der til medlem af rådet har udpeget en af sine ledere, Lim Kit Siang, der siden urolighederne i maj 1969 har været holdt fængslet af regeringen uden at blive stillet for en domstol.

14. – Forbundskansler Willy Brandt besvarer i forbundsdagen præsident Walter Ulbrichts forslag til traktatudkast mellem Forbundsrepublikken og DDR af 17/12 1969 som grundlag for forhandlinger mellem de to regeringer. Willy Brandt tilbyder udveksling af erklæringer om, at de to stater afstår fra magtanvendelse, og siger, at forhandlingerne skal føres på grundlag af ligeberettigelse og uden diskrimination. Bonn vil imidlertid afvise alle forsøg fra østtysk side på at fremstille deres eget traktatudkast som eneste grundlag for forhandlinger, og Brandt nævner 6 principper, som må danne grundlag for meningsudvekslinger. – 22. Forbundskansler Willy Brandt foreslår i et brev til ministerpræsident Willi Stoph, DDR, at der indledes forhandlinger om udveksling af erklæringer om afkald på magtanvendelse og tilføjer, at forbundsregeringen er parat til at begynde forhandlinger når som helst.

I Japan (se 27/12 1969) danner premierminister Eisaku Sato ny regering. Blandt de ministre, der beholder deres poster i Satos foregående regering, er udenrigsminister Kiichi Aichi og finansminister Takeo Fukuda. Den nye forsvarsminister Yasuhiro Nakasone er kendt som tilhænger af en styrkelse af forsvaret, så Japan bliver i stand til at klare sig uden USA's hjælp.

20. – Efter 2 års pause genoptages samtalerne mellem den amerikanske og den kinesiske ambassadør i Warszawa, som har stået på siden august 1958.

21. – Den franske forsvarsminister Michel Debré oplyser i nationalforsamlingens forsvarsudvalg, at den franske regering er gået med til levering af 100 militære Mirage-fly til Libyen i perioden 1970–74. Fra Washington meldes, at udenrigsminister Rogers har givet udtryk for dyb bekymring for, at flyleverancerne til Libyen skal forrykke våbenbalancen i Mellemøsten. – 27. Premierminister Chaban-Delmas forsvarer i en TV-udsendelse salget af militærfly til Libyen, idet han erklærer, at der ikke er gyldig grund til at tro, at flyene vil blive brugt mod Israel. – Den kendsgerning, at Frankrig leverer militære forsyninger til Libyen, medens embargoen på våben til Israel opretholdes, endog for Mirage-fly, som Israel allerede har betalt, kritiseres stærkt af alle franske

oppositionspartier med undtagelse af kommunisterne, samt af mange medlemmer af gaullistpartiet.

27. – I Lesotho, indtil oktober 1966 britisk protektorat under navnet Basutoland, afholdes de første parlamentsvalg siden landet blev uafhængigt. Overfor premierminister Leabua Jonathans nationale parti, der erkender nødvendigheden af samarbejde med Sydafrika, hvor henved 1/5 af Lesothos 1 mill. indbyggere har deres arbejde, står først og fremmest det mere radikale kongresparti, der ledes af Ntsu Mokhehle, som ønsker at formindske afhængigheden af Sydafrika, som de frygter kan føre til politisk kontrol. 30/1 erklærer Mokhehle, at hans parti har vundet valget, idet det har fået 33 af i alt 60 mandater mod 23 til det nationale parti, medens 4 resultater endnu ikke er opgjort. – 30. Premierminister Jonathan erklærer landet i undtagelsestilstand, suspenderer forfatningen og arresterer kongrespartiets leder Mokhehle og dets formand G. Auda Khasu m. fl. Der fremkommer senere meddelelse om, at to sydafrikanske jurister, der er knyttet til premierminister Jonathans regering, har frarådet ham at suspendere forfatningen, og at den sydafrikanske regering i et budskab til ham har udtrykt misbilligelse af hans planer. – 31. Premierminister Jonathan indrømmer på en pressekonference, at han havde tabt valget, men forsvarer sig med, at kongrespartiet havde taget tilflugt til vold, mord, trusler og tyveri af stemmebokse. Han oplyser, at alle med tillidsposter i kongrespartiet og mange af dets kandidater er blevet arresteret, og at flere arrestationer vil følge. Om kong Moeshoeshoe II, Lesothos nominelle hersker, der er i husarrest, siger han, at han automatisk har abdiceret ved at blande sig i politik og støtte oppositionen.

28. – I Czekoslovakiet sker en ny udrensning (se 28/9 1969) af de liberale elementer i partiledelse og regering. Alexander Dubcek, der 15/12 1969 blev udnævnt til ambassadør i Tyrkiet, fjernes fra kommunistpartiets centralkomité og mister dermed sit sidste officielle hverv i partiet. Samtidig afløses Oldrich Cernik som ministerpræsident i forbundsregeringen af Lubomir Strougal, der i sin tid var indenrigsminister under præsident Novotny, og som i juni 1969 blev vicesekretær i det czekoslovakiske kommunistparti. Cernik forbliver i regeringen som formand for udvalget for teknisk udvikling. Foruden Cernik afgår en række andre ministre, deriblandt viceministerpræsident Josef Kempny. Cernik fjernes også fra politbureauet, det samme er tilfældet med fagforeningslederen Karel Polacek, som i denne egenskab afløses af Jan Piller, og Stefan Sadovsky, der også træder tilbage som førstesekretær for det slovakiske kommunistparti. De tre nye medlemmer af politbureauet er: Josef Korcak, der bliver viceministerpræsident efter Josef Kempny, Josef Lenart, tidligere ministerpræsident under præsident Novotny, der afløser Sadovsky som førstesekretær for det slovakiske kommunistparti, samt Antonin Kapek.

Februar 1970

1. – Ved præsidentvalget i Costa Rica er de to vigtigste kandidater José Figueres Ferrer, der repræsenterer Det nationale befrielsesparti, et demokratisk venstreparti, og Mario Echandi Jiménez, kandidat for Det nationale forenede parti, der er en koalition af forskellige grupper. Figueres får 295.000 stemmer mod Echandis 221.000 og efterfølger den nuværende præsident, José Joaquin Trejos, der valgtes i 1966 som kandidat for Det nationale forenede parti. Figueres var i 1948 leder af irregulære styr-

ker, der besejrede regulære tropper og kommunistiske kommandostyrker, der havde sluttet sig sammen for at hindre den lovlig valgte præsident i at overtage embedet, og præsiderede i 18 måneder over en junta, der gennemførte en række økonomiske og sociale reformer, inden Utilio Ulate overtog præsidentembedet. Senere var Figueres præsident 1954–58.

4. – I Lagos offentliggøres en rapport fra FN's udsending i Nigeria om situationen i de områder, der er hærget af borgerkrigen (se 11/1). Det siges, at livet i østregionen igen næsten er normaliseret, og at den nigerianske forbundsregering viser god vilje til at løse problemerne på tilfredsstillende måde. – 14. En gruppe af observatører fra Storbritannien, Canada, Polen og Sverige rapporterer, at de ikke har fundet noget bevis for folkemord i østregionen, og at forbundstropperne under og efter krigen har optrådt lige så godt som en hvilken som helst anden hær.

4.–8. – På det franske kommunistpartis 19. kongres i Nanterre minder organisationssekretær Georges Marchais, der i den syge generalsekretær Waldeck Rochets sted aflægger beretningen, om at partiet havde udtalt sin misbilligelse af den militære intervention i Czekoslovakiet, men senere havde vist forståelse for Sovjetunionens bestræbelser for en politisk løsning. Marchais angriber partiets tidligere »officielle filosof« Roger Garaudy, som har fordømt invasionen i Czekoslovakiet og krævet, at det franske kommunistparti skal revidere sin analyse af klassekampen og sin fortolkning af den demokratiske centralisme. Garuady bliver ikke genvalgt til centralkomiteen og præsidiet. Waldeck Rochet genvælges som partiets generalsekretær, og til en nyoprettet post som vicegeneralsekretær vælges Georges Marchais, der ligesom Rochet er kendt for sin troskab mod Moskva. – 14.–15. Det radikalsocialistiske parti vedtager på sin kongres i Paris et manifest udarbejdet af partiets nye generalsekretær Jean Jacques Servan-Schreiber, stifteren af det politiske ugeblad L'Express. Programmet indeholder omfattende sociale reformer, adskillelse af politisk og økonomisk magt, decentralisering af forvaltningen og samme uddannelsechance for alle. Kun én stemmer imod manifestet, den tidligere ministerpræsident Felix Gaillard, der bl. a. angriber forslag om at ophæve arveretten til produktionsmidlerne.

7. – Den italienske ministerpræsident Mariano Rumon indgiver den kristelig-demokratiske mindretalsregerings afskedsbegæring til præsident Saragat (se 5/1). – 12. Præsident Saragat overdrager til Mariano Rumor at danne ny regering.

10. – Indiens højesteret erklærer nationaliseringen af 14 banker (se 9/8 1969) for ulovlig, idet den finder, at regeringen ved ikke også at nationalisere mindre banker og udenlandske banker i Indien har overtrådt forfatningens bestemmelser om diskrimination.

11. – Der opstår en politisk krise i Tyrkiet, idet 41 af regeringspartiets parlamentsmedlemmers højre fløj går sammen med oppositionen og forkaster budgettet for 1970 – 14. Premierminister Suleyman Demirel indgiver regeringens afskedsbegæring til præsident Cevdet Sunay, der anmoder ham om at danne ny regering.

12. – I et svar til forbundskansler Willy Brandt (se 14/1) foreslår ministerpræsident Willi Stoph, DDR, forhandlinger i Berlin 19. eller 26. februar. – 18. Brandt modtager indbydelsen, men foreslår, at mødet af praktiske grunde finder sted i sidste halvdel af marts. I sit svar understreger Brandt, at han ikke vil gå med til nogen som helst form for betingelser for mødet. Han kommer ikke ind på Stophs krav om folkeretslig anerkendelse af DDR og præsident Ulbrichts forslag om en »statsaftale«. CDU meddeler, at oppositionen støtter forbundsregeringens beslutning om at indlede forhandlinger med DDR om alle spørgsmål vedrørende tyskernes sameksistens, herunder afkald på magtanvendelse.

14. – En ekstraordinær kongres besegler genforeningen af det splittede finske kommunistparti (se 5/4 1969). Oppositionen får 15 medlemmer i partiets centralkomité mod flertalsgruppens 20 og i politbureauet 6 mod 10. Som formand for partiet fortsætter Aarne Saarinen og som viceformand Erkko Salomaa, begge flertalsgruppen. Oppositionslederen Taisto Sinisalo bliver anden viceformand. Trods modstand fra flertalsgruppen indvælges partiets tidligere formand Aino Aaltonen i centralkomiteen.

19. – Laos premierminister Souvanna Phouma udtaler på en pressekonference, at nordvietnamesiske tropper og Pathet Lao styrker har påbegyndt en generaloffensiv for at erobre den strategisk vigtige Lerkrukkeslette. Under kampene får regeringstropperne hjælp fra amerikanske bombefly. – 25. Det meddeles, at luftbasen Muong Soui lidt vest for Lerkrukkesletten er erobret af de kommunistiske styrker, der hermed behersker hele sletten. – 28. Souvanna Phouma meddeler, at han vil anmode Storbritannien og Sovjetunionen om at indkalde til et møde af de 14 stater, som har underskrevet Genèveaftalerne af 1962 om Laos neutralitet.

22. – Guyana, tidligere Britisk Guiana, som blev uafhængigt i 1966, bliver republik inden for Commonwealth.

22. – Ved en folkeafstemning i Senegal godkendes med overvældende flertal en ny forfatning, enstemmigt vedtaget af nationalforsamlingen 8/12 1969. Ifølge den nye forfatning oprettes der en post som premierminister, og det bestemmes, at premierministeren udpeges af præsidenten og er ansvarlig over for nationalforsamlingen. En anden bestemmelse giver præsidenten ret til at udstede dekreter uden kontrasignatur af nogen kabinetsminister, når det gælder udenrigspolitik, forsvar og udnævnelse af dommere samt udøvelsen af særlige magtbeføjelser. – 26. Præsident Senghor udnævner Abdou Diouf til premierminister, landets første siden Mamadou Dias mislykkede kupforsøg i 1962. Diouf overtager desuden forsvarsministeriet, medens Amadou Karim Gaye fortsætter som udenrigsminister.

Marts 1970

1. – Ved parlamentsvalget i Østrig vinder det socialistiske parti under ledelse af fhv. udenrigsminister Bruno Kreisky en klar sejr over folkepartiet, der ved valget i 1966 opnåede absolut flertal i parlamentet og derefter dannede regering med Josef Klaus som kansler. Valgresultatet er: det socialistiske parti 81 (1966: 74) medlemmer, folkepartiet 79 (85) og frihedspartiet 5 (6). – 3. Præsident Jonas overdrager Bruno Kreisky at danne regering. – 17. Folkepartiet beslutter at sige ja til forhandlinger om dannelse af en koalitionsregering sammen med socialisterne. Kreisky har tilbudt folkepartiet posterne som vicekansler, udenrigsminister, indenrigsminister, handelsminister og undervisningsminister. Socialisterne ønsker selv foruden kanslerposten finansministeriet, forsvarsministeriet, socialministeriet, ministeriet for offentlige arbejder og trafikministeriet.

Ved præsidentvalget i Guatemala sejrer oberst Araña Osorio, der har vundet ry som leder af kampen mod Fidel Castro guerillaen, og som er kandidat for det yderliggående højreparti Den nationale befrielsesbevægelse, med ca. 235.000 stemmer. Hans nærmeste modkandidat, Mario Fuentes Pierruccini, det moderat-konservative Revolutionære parti, den nuværende

præsident Julio Cesar Mendez Montenegro's parti, får ca. 195.000 stemmer; Jorge Lucas Caballeros får ca. 117.000 stemmer. Den sidstnævnte repræsenterer de kristelige demokrater, et nyt parti dannet i 1968, som går ind for dybtgående økonomiske og sociale reformer, og Lucas Caballeros får støtte fra marxistiske og venstreorienterede kredse. Da ingen af kandidaterne har opnået absolut flertal, afgøres valget af kongressen, der 21/3 vælger Araña Osorio med 37 stemmer, medens 17 stemmer på Fuentes Pierruccini. Araña Osorio overtager præsidentembedet 1/7.

2. – Rhodesia proklameres republik (se 11/6 1969) med Clifford Dupont som fungerende præsident. Valg efter den nye republikanske forfatning vil finde sted 10/4.

3. – Præsident Saragat opfordrer Aldo Moro, udenrigsminister i den demissionerede kristelig-demokratiske italienske mindretalsregering (se 7/2) og et fremtrædende medlem af partiets venstre fløj, til at undersøge mulighederne for at danne en flertalsregering, efter at ministerpræsident Mariano Rumor 28/2 har opgivet forsøget. – 11. Aldo Moro opgiver, og hvervet går videre til senatets kristeligdemokratiske præsident Amintore Fanfani, der også må opgive, hvorefter Mariano Rumor 20/3 modtager præsident Saragats opfordring til at gøre et nyt forsøg. – 23. meddeles, at de 4 tidligere koalitionspartier, de kristelige demokrater, socialisterne, socialdemokraterne og republikanerne, er enedes om et kompromis, som kan danne grundlaget for en ny koalitionsregering. I spørgsmålet om adgang til skilsmisse, hvorom der ligger et lovforslag i parlamentet, går aftalen ud på, at der skal føres forhandlinger med Vatikanet, men at den endelige afgørelse skal overlades til parlamentet. Hvad angår holdningen til kommunisterne, åbnes der adgang for socialisterne til at samarbejde med kommunisterne på det kommunale plan, når der ikke eksisterer noget centrum-venstre alternativ. – 27. Mariano Rumor præsenterer en ny 4 parti-regering. Posten som vicepremierminister tilfalder det socialistiske partis generalsekretær Francesco de Martino, medens Aldo Moro fortsætter som udenrigsminister og Emilio Colombo som finansminister. Udenrigsministeren får ifølge aftalen sammen med justitsministeren, republikaneren Oronzo Reale, til opgave at forhandle med Vatikanet om skilsmissespørgsmålet.

6. – Tyrkiets premierminister Suleyman Demirel præsenterer et uændret ministerium for præsident Cevdet Sunay (se 11/2). – 15. Nationalforsamlingen vedtager med 232 stemmer mod 172 en tillidserklæring til Demirels regering; 34 rebellerende medlemmer af retspartiet er fraværende.

11. – Det meddeles, at forhandlinger mellem regeringen i Bagdad og de kurdiske oprørere i Irak, påbegyndt i januar, er resulteret i en overenskomst, som garanterer kurderne lokalt selvstyre i de nordlige områder, ligesom de skal have repræsentation i parlamentet og regeringen i Bagdad. Kurdernes leder, Mullah Mustafa Barzani, udtaler, at Kurdistans demokratiske parti i nær samarbejde med regeringen vil gennemføre overenskomsten efter dens ånd og bogstav. – 20. Ved en regeringsomdannelse i Bagdad får kurderne 5 repræsentanter i regeringen, alle medlemmer af Kurdistans demokratiske partis politbureau.

12. – Ved et suppleringsvalg i Bridgewater genvinder de konservative kredsen med stor fremgang i stemmetal og stærkt forøget majoritet over arbejderpartiet i forhold til valget i 1966. Et suppleringsvalg i South Ayrshire en uge senere er derimod særdeles opmuntrende for arbejderpartiet.

15.–16. – Ved valget til den finske rigsdag sker der store forskydninger i partiernes styrkeforhold til gunst for det konservative nationale samlingsparti og landsbygdpartiet, medens centerpartiet, folkedemo-

kraterne og det socialdemokratiske forbund lider svære mandattab, det sidste parti bliver ikke repræsenteret i den nye rigsdag. Også socialdemokratiet går noget tilbage. Disse forskydninger betyder, at de socialistiske partiers flertal (103 af rigsdagens 200 medlemmer) forvandles til et ikke-socialistisk flertal (112 af 200 medlemmer), og at koalitionsregeringen Koivisto's parlamentariske grundlag svækkes, idet de 5 regeringspartier (socialdemokratiet, centerpartiet, folkedemokraterne, socialdemokratisk forbund og det svenske folkeparti) i den nye rigsdag kun tæller 136 medlemmer mod 165 i den gamle. Valgdeltagelsen er lidt mindre end i 1966, nemlig 82.2 mod 84.9 pct.

De enkelte partiers resultater ved rigsdagsvalget er: Socialdemokraterne 23.4 (1966: 27.2) pct. af de afgivne stemmer og 52 (55) mandater, det nationale samlingsparti 18.0 (13.8) pct. og 37 (26) mandater, centerpartiet 17.1 (21.2) pct. og 36 (49) mandater, folkedemokraterne 16.6 (21.2) pct. og 36 (41) mandater, landsbygdpartiet 10.5 (1.0) pct. og 18 (1) mandater, det svenske folkeparti 5.7 (6.0) pct. og 12 (12) mandater, det liberale folkeparti 6.0 (6.5) pct. og 8 (9) mandater, socialdemokratisk forbund 1.4 (2.6) pct. og 0 (7) mandater, andre (det kristelige valgforbund) 1.2 (0.5) pct. og 1 (0) mandat. Kort efter valget i 1966 gik et medlem af det liberale folkeparti over til centerpartiet, således at centerpartiet i resten af valgperioden havde 50 og det liberale folkeparti kun 8 mandater. Desuden indtrådte i valgperioden en folkedemokratisk suppleant i stedet for et medlem af det socialdemokratiske forbunds gruppe, der afgik ved døden, hvorved folkedemokraternes mandattal forøgedes med 1 til 42 og det socialdemokratiske forbunds repræsentation formindskedes med 1 til 6.

Valget medfører en stærk personfornyelse i rigsdagen, idet ikke mindre end 87 af rigsdagens 200 medlemmer er nyvalgte. 3 medlemmer af regeringen, industriminister Väinö Leskinen (soc. dem.), finansminister Eino Raunio (soc. dem.) og forsvarsminister Sulo Suorttanen (centerpartiet) falder ved valget, det samme gælder formanden i den gamle rigsdag, fhv. statsminister V. J. Sukselainen (centerpartiet) og kommunistpartiets formand Aarne Saarinen samt gruppeformændene Tuure Salo, det liberale folkeparti, Olavi J. Laine, folkedemokraterne, og Tyyne Leiovo-Larsson, det soc. dem. forbund. En lang række medlemmer af den finske delegation til Nordisk Råd med formanden Eino Siren (soc. dem.) i spidsen opnår heller ikke genvalg.

Antallet af kvinder i rigsdagen stiger fra 33 til 43. Ved valget er styrkeforholdet mellem de nu forsonede grupper inden for den folkedemokratiske rigsdagsgruppe (se 14/2) forskudt til gunst for oppositionen, der har fået 12 mandater i den nye rigsdag mod 10 eller 11 i den gamle.

17. – Den amerikanske udenrigsminister William Rogers udtaler, at muligheden af amerikanske landtropper i Laos ikke kan udelukkes; der er dog ikke planer om det i øjeblikket (se 19/2). – 18. Cambodias statschef, fyrst Norodom Sihanouk afsættes ved et kup under ledelse af premierminister, general Lon Nol og fyrst Sirik Matak. Kuppet finder sted, medens Sihanouk opholder sig i Moskva for at søge sovjetrussisk støtte til at få Cambodia renset for 40.000 nordvietnamesiske og Vietcongtropper. Fra Washington meldes, at kuppet sandsynligvis vil få præsident Nixon til at udsætte eller formindske omfanget af den næste planmæssige tilbagetrækning af amerikanske tropper fra Sydvietnam. – 22. Cambodias regering under general Lon Nol opfordrer den internationale kontrolkommission til straks at vende tilbage til Cambodia for at hjælpe med til at få de vietnamesiske tropper ud af landet. Fra Peking meddeler Sihanouk, at han giver afkald på magten i Cambodia og agter at forblive i landflygtighed i Moskva og Peking. 23/3 meddeler Sihanouk imidlertid, at han vil danne eksilregering og organisere en befrielsesbevægelse i Cambodia. – 25. Både Nordvietnams og Den provisoriske revolutionsrege-

ring i Sydvietnams diplomatiske repræsentanter i Pnom Penh trækkes tilbage. – 26. Voldsomme demonstrationer for Sihanouks tilbagevenden finder sted i forskellige landsbyer. De kulminerer i en motoriseret demonstrationsmarch mod Pnom Penh, der standses ved hærens indgriben. Regeringen hævder, at demonstrationerne er organiseret af Vietcong. Demonstrationerne fortsætter de følgende dage. – 30. General Lon Nol meddeler, at han har anmodet FNs sikkerhedsråd om at sende et hold af observatører til Cambodia for at verificere tilstedeværelsen af Vietcong og nordvietnamesiske tropper og deltage i forhandlinger om deres tilbagetrækning.

19. – Det første møde mellem forbundskansler Willy Brandt og ministerpræsident Willi Stoph (se 12/2) finder sted i Erfurt, hvortil det er henlagt i stedet for Østberlin, fordi den østtyske regering ikke ville gå med til, at Brandt som vesttysk forbundskansler lagde vejen hjem over Vestberlin. Der aftales et nyt møde i Vesttyskland nær ved grænsen i maj.

22. – Medlem af det czekoslovakiske kommunistpartis præsidium Vasil Bilak meddeler, at Alexander Dubceks medlemskab af partiet er suspenderet, indtil der foreligger et resultat af undersøgelserne af hans forhold. Bilak udtaler, at medens forandringer i 1968 var nødvendige, var det en stor fejltagelse at vælge en svag mand til leder af partiet. Samtidig med suspensionen af Dubcek er nationalforsamlingens tidligere præsident Smerkovsky og 10 andre ekskluderet af partiet.

DANMARK

Januar 1970

2. – Den såkaldte B. & W.-rapport om byggeriet (se 18/9 1967) offentliggøres.

5. – Ledelsen af Sømændenes Forbund holder i 3 timer direktionskontoret i Danmarks Rederiforening »besat« for at gennemtvinge en lønforhøjelse på 200 kr. om måneden.

10. – Hanne Reintoft, der i 1966 indvalgtes i folketinget som repræsentant for SF, ved sprængningen af SF i 1967 gik over i VS og i august 1968 udtrådte af dette parti for sammen med Kai Moltke at danne »socialistisk arbejdsgruppe«, optages i Danmarks kommunistiske Parti, der herefter for første gang siden 1960 er repræsenteret i folketinget.

12. – Smede- og maskinarbejderforbundets forretningsudvalg udsender en erklæring, der afviser ca. 15.000 medlemmers krav om generelle lønforhandlinger, fordi regeringen ved sin politik udhuler reallønnen. Forretningsudvalget opfordrer til effektiv anvendelse af det bevægelige lønsystem.

13. – Markedsminister Nyboe Andersen fremsætter forslag til folketingsbeslutning om Danmarks godkendelse af Islands optagelse i EFTA og om ratifikation af den i forbindelse hermed den 12/12 1969 undertegnede aftale om en nordisk industrialiseringsfond for Island. Forslaget vedtages enstemmigt 23/1.

Handelsminister Knud Thomsen fremsætter forslag til lov om restaurations- og hotelvirksomhed m. v., der skal afløse den gældende beværterlov af 1958. Det gamle bevillingssystem afløses af almindeligt næringsbrev, til udskænkning af alkohol kræves dog fortsat bevilling, der udstedes af kommunalbestyrelsen og gælder for 8 år ad gangen. Adgangen til kommuneafstemning om alkoholbevilling afskaffes. I marketenderier må der ikke føres stærkere øl end almindelig pilsner, til gengæld gives der tilladelse til udskænkning af bordvine. Lovforslaget vedtages enstemmigt 20/3, efter at forbudet mod stærk øl i marketenderier er udgået.

Handelsministeren fremsætter endvidere forslag til lov om registrerede revisorer, hvorved der ved siden af de statsautoriserede revisorer skabes endnu en gruppe offentligt godkendte revisorer. Ordningens gennemførelse ventes at medføre en forbedring af særligt de mindre erhvervsvirksomheders muligheder for at få kvalificeret regnskabsmæssig bistand.

Endelig fremsætter handelsministeren forslag til lov om »Fondet til fremme af teknisk og industriel udvikling«, som skal afløse »Statens lånefond for erhvervsforskning«, oprettet ved lov 11/5 1966. Fondets midler tilvejebringes ved bevilling på de årlige finanslove og kan anvendes til bistand til forsknings- og udviklingsarbejde i danske erhvervsvirksomheder, til indgåelse af kontrakter om udvikling af nye produkter eller produktionsmetoder, til tegning af aktier i danske selskaber, hvis virksomhed er afhængig af udviklingsarbejde og til forskningsresultaters formidling til danske erhvervsvirksomheder. Fondets bistand ydes sædvanligvis som lån, men kan også ydes som tilskud helt eller delvis. Tilbagebetalte ydelser, modtagne licentindtægter, aktieudbytter og lign. indgår i fondet. Lovforslaget vedtages 12/3 med 131 stemmer mod 2 (vs.).

Landbrugsminister Peter Larsen fremsætter forslag til lov om finansiering af

grundforbedring og vandløbsregulering til afløsning af grundforbedringsloven af 8/6 1966 og loven om finansiering af vandløbsregulering m. v. (»landvindingsloven«) af samme dato. Der foreslås en indskrænkning af de områder, inden for hvilke der kan ydes statsstøtte, idet støtten begrænses til i hovedsagen at angå arealer, der hidtil har været udnyttet landbrugsmæssigt. Desuden foreslås, at statstilskud i alle tilfælde begrænses til 25 pct. af samtlige udgifter. Forslaget vedtages enstemmigt 20/3.

Justitsminister Thestrup fremsætter forslag til lov om det stedlige virksomhedsområde for foreninger til brandforsikring af bygninger. Baggrunden for forslaget er ophævelsen af sondringen mellem købstadkommuner og sognekommuner og indebærer, at de bygningsbrandforsikringsforeninger, der står under justitsministeriets tilsyn, fra 1/4 1970 kan tegne brandforsikring overalt i landet. Forslaget vedtages enstemmigt 30/1.

Poul Dam (s.f.) fremsætter 3 lovforslag og bebuder fremsættelse af yderligere 8 forslag til folketingsbeslutning som socialistisk folkepartis alternativ til regeringens oplæg om ligevægt i samfundsøkonomien (se 9/12 1969). Det drejer sig om forslag om ændring af lov om Danmarks Nationalbank, om midlertidige ændringer af lovgivningen om banker og sparekasser og om udstedelse af værdifaste statsobligationer. Det sidstnævnte forslag indeholder bemyndigelse for finansministeren til at udstede værdifaste, indeksregulerede statsobligationer til et samlet pålydende af 10 milliarder kr. i alt i finansårene 1970–71 og 1971–72. Forslaget om Nationalbanken tilsigter ved ændringer i repræsentantskabets sammensætning en mere systematisk integration af Nationalbanken i den økonomisk-politiske beslutningsproces, og forslaget om banker og sparekasser bestemmer, at der ved kgl. anordning kan foretages sådanne midlertidige ændringer i lovgivningen, som efter forhandling mellem den kgl. bankkommissær og Nationalbanken må anses for nødvendige for at regulere omfang og retning af den samlede långivning. 1. behandling 17/2.

Krogstrup-udvalget (se 17/6 1969) afgiver betænkning.

14. – Socialminister Nathalie Lind fremsætter forslag til lov om styrelse af sociale og visse sundhedsmæssige anliggender og i forbindelse hermed forslag om ændring af lov om børne- og ungdomsforsorg, af lov om revalidering og af lov om forsorgen for åndssvage og andre særlig svagtbegavede. Forslaget bygger i overvejende grad på socialreformkommissionens 1. betænkning om det sociale tryghedssystem og dagpenge, afgivet i oktober 1969. I forbindelse med fremsættelsen gør ministeren rede for regeringens almindelige målsætning for en reform af opgavefordelingen og kommer herunder også ind på, hvorledes man kunne tænke sig problemerne løst for fagområder under en række andre ministerier. Man ønsker for det første en koncentration af den lokale kompetence, således at de flest mulige opgaver af lokal karakter overtages af kommunerne og ikke af lokale statslige eller lignende organer. Et andet mål er en decentralisering af kompetence fra centraladministrationen, således at kommunalbestyrelserne inden for de forskellige forvaltningsområder tillægges størst mulig kompetence. Endvidere nævnes, at medens tyngdepunktet i det kommunale arbejde hidtil har ligget hos købstad- og sognekommunerne, vil de nye amtsråd, der omfatter såvel by som land, være naturlige organer, hvor opgaver kræver en fællesløsning for større områder end de enkelte typiske kommuner.

Socialministeren fremsætter endvidere forslag om ændring af lov om den offentlige sygeforsikring. Ved overgangen til fuld folkepension fra 1/4 1970 vil efter de gældende regler ikke blot som hidtil folkepensionister, der oppebærer folkepensionens mindstebeløb, men alle pensionister få adgang til at oppebære lønarbejderdagpenge i tilfælde af sygdom i indtil 312 dage inden for 2 år, såfremt de i de sidste 4 uger umiddelbart forud for

sygdommens indtræden har haft beskæftigelse i mindst 40 timer. Da regeringen har fundet dette urimeligt, foreslås det, at for pensionister, der oppbærer folkepension, invalidepension og enkepension, er dagpengeretten opbrugt ved udbetaling af dagpenge i 78 dage i løbet af 12 på hinanden følgende måneder og endeligt opbrugt ved udbetaling af dagpenge i 234 dage i løbet 36 på hinanden følgende måneder. Lovforslaget vedtages enstemmigt 19/3.

Boligminister Hastrup fremsætter forslag om ændring af byggelov for købstæderne og landet, hvis hovedindhold er, at loven udvides til også at gælde Frederiksberg kommune. Lovforslaget vedtages enstemmigt 10/4, efter at lovens titel er ændret til byggeloven.

Ved 1. behandling af venstresocialisternes forslag om rigsretstiltale mod justitsminister Thestrup (se 16/12) får forslaget kun støtte af Hanne Reintoft (kommunist).

15. – Undervisningsminister Helge Larsen fremsætter forslag til lov om opførelse af et lægevidenskabeligt institutkompleks (Panum-instituttet) ved Københavns universitet. Forslaget bemyndiger undervisningsministeren til indtil 1/4 1984 at anvende 525 mill. kr. til dette formål. Instituttet opføres på Blegdamshospitalets grund. Lovforslaget vedtages 10/4 med 128 stemmer mod 2 (v.s.).

Endvidere fremsætter undervisningsministeren forslag til lov om uddannelsesstøtte, der skal træde i kraft 1. august 1970; samtidig ophæves lov om »Ungdommens uddannelsesfond«s forvaltning og virksomhed. Lovforslaget, der i vidt omfang bygger på von Eyben-udvalgets betænkning af 1968 vedrørende økonomisk støtte til unge under uddannelse, har karakter af en rammelov. På bevillingslovene vil der blive søgt nybevillinger dels til det, som er nødvendigt for at opretholde den gældende støtteordning, dvs. regulering for ændringer i pristal og antal uddannelsessøgende, dels til den fortsatte udbygning af støtteordningen, for finansåret 1970–71 henholdsvis 29 og 21 mill. kr. Støtten kan ydes som stipendier og lån. Til elever under 18 år ydes støtten udelukkende i form af stipendier, til elever over 20 år samt studerende i form af stipendier og lån. Stipendierne kan ydes som trangsstipendier, der tildeles afhængig af ansøgerens og hans forældres (forsørgeres) indtægts- og formueforhold, og grundstipendier, der tildeles alene afhængig af ansøgerens økonomiske forhold. Lånene kan være rentefri i uddannelsestiden og forrentede efter uddannelsestidens afslutning (lån I) eller forrentede i uddannelsestiden og efter uddannelsestidens afslutning (lån II). Endvidere skal staten fortsat kunne yde garanti for uddannelsessøgendes studielån i banker og sparekasser.

16. – Finansminister Poul Møller fremsætter forslag om ændring af merværdiafgifts(moms)loven vedrørende offentlige institutioners afgiftsmæssige stilling (»kommunemomsen«). Forslaget vedtages enstemmigt 13/3.

Undervisningsminister Helge Larsen fremsætter forslag til love om universiteternes styrelse. Hovedpunkter i lovforslaget er: Professorer og øvrige heltidsbeskæftigede, fastansatte lærere ligestilles med hensyn til valgret og valgbarhed til de kollegiale organer. Rektor og prorektor skal altid være professorer. De studerende sikres medbestemmelsesret og medansvar for deres egen uddannelse gennem oprettelse af paritetisk sammensatte studienævn og ved retten til at besætte 1/3 af pladserne i konsistorium og fakultets- og fagråd. Den traditionelle fakultetsinddeling kan omlægges, således at fagene i løbet af de kommende 3 år samles i nye, mindre faggrupper.

Sigsgaard (vs.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om udgivelse af et folketingsblad. Omkostningerne ved bladets udgivelse og distribution anslås af forslagsstilleren til ca. 30 mill. kr. om året. Forslaget forkastes ved 2. (sidste) behandling 29/4 med 84 stemmer mod 2. 6 medlemmer undlader at stemme.

Folketinget vedtager enstemmigt forslag om ændring af lov om en statstidende (se 3/12 1969).

I en udtalelse fra LO's forretningsudvalg hedder det, at der ikke kan dokumenteres fald i reallønnen, og at der ikke er mulighed for at rejse generelle lønkrav, idet der ikke kan henvises til bristede forudsætninger for de sidst afsluttede overenskomster. Det siges videre, at uroen på arbejdspladserne er et resultat af regeringens økonomiske politik, og forretningsudvalget opfordrer til øget politisk aktivitet for at fremkalde et regeringsskifte.

18. – På socialdemokratiets ekstraordinære kongres, der først og fremmest er indkaldt for at foretage de nødvendige organisationsmæssige strukturændringer i anledning af den nye kommuneinddeling, og hvor der vedtages et kommunalpolitisk program, har hovedbestyrelsen indstillet, at beslutningen på den ordinære kongres i 1969 (se 15.–19/6 1969) om forbud imod, at et medlem samtidig er folketingsmedlem og borgmester, opretholdes, dog med den tilføjelse, at en borgmester skal kunne genvælges ved førstkommende kommunevalg, men derefter træde tilbage fra folketinget ved det første valg til dette. Kongressen vedtager imidlertid på forslag fra Gladsaxekredsen, hvis borgmester Erhard Jakobsen tillige er folketingsmand, med 268 stemmer mod 141, at beslutningen på kongressen i 1969 først skal have virkning fra 1/4 1970 og kun for fremtidige nye tilfælde. Til ny partisekretær i stedet for folketingsmand Niels Matthiasen vælger kongressen enstemmigt fhv. undervisningsminister K. B. Andersen, der 1/2 nedlægger sit folketingsmandat i overensstemmelse med kongresbeslutningen om, at intet medlem af partiet samtidig kan være fastlonnet partisekretær og medlem af folketinget. Til næstformand i den socialdemokratiske folketingsgruppe vælger gruppen senere i stedet for K. B. Andersen fhv. finansminister Henry Grünbaum.

I sin tale på kongressen retter partiets formand J. O. Krag et skarpt angreb på statsminister Hilmar Baunsgaard og udtaler, at det er forståeligt, at der er skuffelse på arbejdspladserne.

20. – Justitsminister Thestrup fremsætter forslag om ændring af retsplejeloven, hvorefter den beløbsgrænse, der er afgørende for, om en borgerlig sag i første instans skal behandles af underret eller landsret, forhøjes fra 6.000 til 10.000 kr. Forslaget vedtages enstemmigt 10/4.

Poul Dam (s.f.) fremsætter 3 forslag til folketingsbeslutning: om anbringelse af midlerne i visse selskaber m. m., om oprettelse af Danske Erhvervs Investeringsfond og om statslig kvalitetskontrol af industrieksport (se 13/1).

Kjær Rasmussen (vs.) fremsætter forslag til lov om støtte til uddannelse, hvorefter staten skal yde støtte til alle uddannelsessøgende, der er fyldt 15 år. Støtten fastsættes årligt som et ens beløb til alle støtteberettigede, og støttens størrelse beregnes ved indeksregulering med udgangspunkt i beløbet 13.000 kr. for basisåret 1967–68. Omkostningerne for staten ved ordningen er anslået til 5–6 milliarder kr. årligt. 1. behandling 27/1 sammen med regeringsforslaget om samme emne (se 16/1).

I en tale i Herning vender arbejdsminister Lauge Dahlgaard sig mod de lønkrav, der er fremsat fra visse sider i fagbevægelsen, og stempler uroen som delvis politisk inspireret under kommunistisk ledelse.

21. – Godt 3.000 arbejdere på B. & W.'s skibsværft på Refshaleøen nedlægger arbejdet, fordi værftsledelsen har afvist krav om generelle lønforhøjelser.

22. – Undervisningsminister Helge Larsen fremsætter forslag til lov om folkehøjskoler, landbrugsskoler, husholdningsskoler og efterskoler. De gældende bestemmelser om disse skoleformer findes i forskellige love, men på baggrund af den nye fælles tilskudslov af 1969 er det fundet ønskeligt og praktisk at samle også de øvrige regler i en fælles lov.

Ca. 2.000 strejkende B. & W.-arbejdere går i demonstrationstog til Jern- og Metal-

industriens Sammenslutning og Centralorganisationen af Metalarbejdere. Arbejderne på Svendborg skibsværft nedlægger arbejdet.

Smedeforbundets formand Hans Rasmussen opfordrer den socialdemokratiske folketingsgruppe til omgående i folketinget at fremsætte lovforslag om en generel lønforhøjelse. Både socialdemokratiets og socialistisk folkepartis folketingsgruppe samt LO afviser tanken om at gennemføre lønforhøjelser ad lovgivningsvejen.

23. – Forslaget om fremgangsmåden ved udpantning for skatter og afgifter m. v. samt forslaget om ændring af retsplejeloven (se 3/12 1969) vedtages enstemmigt.

B. & W.-arbejderne vedtager at fortsætte strejken, medens arbejderne på Svendborg skibsværft genoptager arbejdet, men nedlægger det igen senere på dagen.

Arbejdsgiverforeningens hovedbestyrelse giver sin fulde tilslutning til, at foreningen og dens medlemsorganisationer afviser ønsker om ændringer i de gældende overenskomster.

25. – Forbundsformand Anker Jørgensen, arbejdsmandsforbundet, foreslår, at 1 pct. af bankernes rentemarginal båndlægges i en statslig fond.

26. – B. & W.-arbejderne vedtager ved skriftlig afstemning med 1.091 stemmer mod 979 at gentoptage arbejdet. Også på Svendborg skibsværft genoptages arbejdet, men nedlægges senere på dagen for tredie gang. I enkelte andre virksomheder nedlægges arbejdet også i forbindelse med lønkrav.

Smede- og maskinarbejderforbundets hovedbestyrelse advarer indtrængende forbundets medlemmer mod at lade overenskomstmæssige lønkrav understøtte gennem uvarslede strejker.

27. – Øman (s.f.) fremsætter 3 forslag til folketingsbeslutning: om en finansieringsfond for boligbyggeri, om foranstaltninger til fremme af byggeriet og om en pensionsreform, og Poul Dam (s.f.) fremsætter 2 forslag til folketingsbeslutning: om foranstaltninger til imødegåelse af spekulationsbetonede dispositioner vedrørende fast ejendom og om kommunernes adgang til lånefinansering (se 13/1).

28. – Efter forhandlinger mellem B. & W.'s ledelse, repræsentanter for arbejderne, fagforbundene og jernindustriens sammenslutning udsendes et fællesreferat, hvorefter lønspørgsmål henvises til fornyet lokal forhandling. Centralorganisationen af Metalarbejdere opfordrer afdelingerne på B & W. til at opsige aftaler om bonusordninger og akkorder.

29. – I folketinget føres en langvarig debat fremkaldt af to forespørgsler, den ene fra socialdemokratiet, der ønsker at vide, hvad regeringen vil gøre for at modvirke de urimelige virkninger af regeringens økonomiske politik, den anden fra socialistisk folkeparti, der spørger om, hvad regeringen agter at gøre for at fjerne grundlaget for den uro, dens politik har vakt på arbejdspladserne. Socialdemokratiets ordfører Anker Jørgensen resumerer partiets forslag i den aktuelle situation således: Børnetilskuddene forhøjes væsentligt, folkepensionisterne får mulighed for at tjene indtil 2.000 kr. uden skattevirkning, de uheldige virkninger af de forskellige skatteprocenter i kommunerne søges afbødet, dagpengene under ledighed, sygdom og ulykke forhøjes fra 80 til 90 pct. af lønindtægten, boligsikringen forhøjes i overensstemmelse med løn- og prisudviklingen, regeringen bør give tilsagn om, at huslejen i den gamle boligmasse ikke sættes yderligere i vejret og må afstå fra foranstaltninger, der fordyrer boligbyggeriet, der må gøres nye forsøg på at bremse jordspekulationen, der må optages nye forhandlinger om en bedre byrdefordeling og udskrivningsprocenten for kildeskatten nedsættes. Desuden bør man se alvorligt på problemerne omkring rentemarginalen og prisstigningerne. Statsminister Baunsgaard skønner, at gennemførelsen af disse forslag vil forringe den statsfinansielle stilling med ca. 2 milliarder

kroner og erklærer, at regeringen ikke vil opgive den stramme finanspolitik. Regeringen erkender imidlertid, at de folkepensionister, der har mindre biindtægter ved siden af folkepensionen, ikke har fået fuld kompensation ved overgangen fra det gamle skattesystem til kildeskatten, og statsministeren meddeler, at finansministeren og socialministeren arbejder med en løsning af dette problem. Debatten slutter med, at folketinget enstemmig med 160 stemmer s., k.f., v., r.v., s.f. og kommunisten Hanne Reintoft), 2 vs. stemmer ikke, vedtager en dagsorden, hvorefter tinget beslutter straks at nedsætte et 21 mands udvalg til hurtig behandling af de i debatten fremsatte forslag og synspunkter. Med vedtagelsen af dette forslag bortfalder et af Sigsgaard (v.s.) fremsat dagsordenforslag, der opfordrer regeringen til at stille forslag om en lempelse af indkomstbeskatningen ved forhøjelse af personfradraget allerede for indeværende skatteår med 1.200 kr. til 6.200 kr.

På en konference af skibsværftsarbejdernes fællestillidsmænd besluttes det at opfordre samtlige landets værftsarbejdere til at nedlægge arbejdet i 24 timer mandag 2/2 kl. 6. Såvel smedeforbundet som LO's formand Thomas Nielsen advarer mod at følge tillidsmændenes opfordring.

30. – Morten Lange (s.f.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om en landbrugsreform. 1. behandling 13/3.

Folketinget vedtager enstemmigt forslaget om Danmarks Journalisthøjskole og Institut for Presseforskning se 8/10 1969). 6 medlemmer undlader at stemme.

Februar 1970

2. – Omkring 30.000 arbejdere nedlægger arbejdet i protest mod regeringens økonomiske politik (se 29/1).

3. – Justitsminister Thestrup fremsætter forslag om ændring af lov om udlændinges adgang til landet m. m. og af lov om rettens pleje. Efter lovforslagene bliver de almindelige regler om domstolskontrol med administrativ frihedsberøvelse gældende også for frihedsberøvelse af udlændige i medfør af udlændingeloven, dog således at frihedsberøvelsen skal vare ud over 3 dage, før sagen kan kræves bragt for retten.

Folketinget vedtager ved 3. behandling forslag til lov om styrelsen af kommunernes skolevæsen og af virksomhed efter lov om fritidsundervisning m. v. (se 8/10 1969). Vedtagelsen er enstemmig, idet dog 2 (v.s.) undlader at stemme.

4. – Minister for offentlige arbejder Guldberg fremsætter forslag til lov om projektering af en ny fast forbindelse over Storstrømmen med tilsluttende motorvejsanlæg. Med den valgte linieføring – Farølinien – er udgiften opgjort til 423.2 mill. kr.

Arbejdsminister Lauge Dahlgaard fremsætter 4 lovforslag: om arbejdsformidling og arbejdsløshedsforsikring, om ændring af lov om arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring, om ændring af lov om erhvervsmæssig uddannelse af ikke-faglærte arbejdere og om ændring af lov om iværksættelse af offentlige arbejder m. v. og beskæftigelse af arbejdsløse. De 3 sidstnævnte lovforslag, der omhandler arbejdsmarkedsnævnenes funktionsperiode og dagpengehjælpens varighed, kursusnævnet og overførelse af amtsarbejdsnævnenes opgaver i henhold til beskæftigelsesloven til arbejdsmarkedsnævnene, er konsekvenser af det førstnævnte, hovedforslaget. Efter dette nedsættes antallet af arbejdsmarkedsnævn fra 29 til 14, svarende til antallet af de nye amter, arbejdsformidlingskontorernes antal formindskes i samme forhold, og der oprettes et rådgivende landsarbejdsnævn. Hvad arbejdsløshedsfor-

sikringen angår, fastsættes maksimumssatsen for dagpenge ved ledighed til 90 pct. af den gnstl. timeløn for alle arbejdere inden for håndværk og industri, der åbnes adgang for deltidsbeskæftigede til at blive medlemmer af en arbejdsløshedskasse og oppebære understøttelse, når de bliver ledige, og der foreslås nye regler vedrørende retten til dagpenge for folke-, invalide- og enkepensionister (se 14/1). Forslagene med undtagelse af forslaget om ændring af lov om arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring, der tages tilbage, vedtages ved 3. behandling 19/3.

Arbejdsministeren fremsætter endvidere forslag til folketingsbeslutning vedrørende den af den internationale arbejdskonference i Genève i 1964 vedtagne konvention om beskæftigelsespolitik.

5. – Forhandlingerne i 21 mands udvalget (se 29/1) sprænges. I en beretning fra udvalget hedder det dog, at regeringen er villig til at medvirke til at fjerne skævheder i indkomsterne som følge af den stramme politik, og at der derfor vil blive fremsat forslag om de sociale pensioner og dagpengeydelserne. Endvidere vil regeringen tage initiativ til en overvejelse af en ændring af rentemarginalen med henblik på spændvidden mellem indlåns- og udlånsrenten.

Efter det negative resultat af forhandlingerne i udvalget fremsætter såvel s. som s.f. forslag til folketingsbeslutning. Det socialdemokratiske forslag, der fremsættes af Anker Jørgensen, omfatter flg. punkter: forhøjelse af lønmodtagerfradraget fra 1.500 til 2.500 kr., idet man dog også er villig til at forhandle om en skattelettelse i form af et lønmodtagertilskud; kompensation til folke- og invalidepensionister; forhøjelse af børnetilskuddet med 200 kr. pr. barn; forhøjelse af arbejdsløshedsdagpengenes maksimum fra de nuværende 80 til 90 pct., beregnet efter den individuelle fortjeneste; ajourføring af boligsikringen med pris- og indkomstudviklingen og 100 mill. kr. til fordeling blandt vanskeligt stillede kommuner. Til gengæld er s. villig til at forhandle om forhøjelse af formueskatten, idet den skattefri bundgrænse på 300.000 kr. bevares, skærpelse af kapitalvindingsskatten og formindskelse af rentemarginalen, så vidt muligt gennem en forhøjelse af indlånsrenten.

Socialistisk folkeparti foreslår bl. a. et lønmodtagertilskud på 500 kr. for indkomster mellem 10.000 og 30.000 kr. og på 250 kr. for indkomster mellem 30.000 og 40.000 kr.

Ved forslagenes 1. behandling 20/2 forkastes et dagsordensforslag af Anker Jørgensen med 85 stemmer mod 68. Forslaget indeholder en opfordring til regeringen om at fremsætte lovforslag, der på afgørende punkter imødekommer de beslutningsforslag, oppositionen har stillet til afhjælpning af de sociale skævheder i regeringens økonomiske politik. Derefter vedtages en af Morten Lange (s.f.) foreslået dagsorden, hvorefter folketinget konstaterer, at der ikke er mulighed for forlig om de af oppositionen stillede forslag. Vedtagelsen sker enstemmigt med 68 stemmer (s. og s.f.) medens 86 – regeringspartierne og kommunisten – undlader at stemme.

Minister for offentlige arbejder Guldberg fremsætter forslag om forlængelse af statsgaranti i forbindelse med Danmarks deltagelse i det skandinaviske luftfartssamarbejde, idet garantibeløbet samtidig foreslås forhøjet fra højst 6.75 mill. kr. årlig til højst 14.5 mill. kr.

Skibsværfterne har sendt de tillidsmænd, der deltog i opfordringen til 24 timers strejken, et brev, hvori det henstilles til dem, at de trækker sig tilbage som tillidsmænd.

6. – Ved 1. behandling af det socialdemokratiske forslag til lov om revision af de kommunale forhold i hovedstadsområdet (se 17/12 1969) oplyser indenrigsminister H. C. Toft, at regeringen har besluttet at nedsætte et særligt hovedstadsreformudvalg, som skal overveje, hvilke ændringer i de bestående kommunale forhold i hovedstadsområdet der må anses for ønskelige for at tilvejebringe et hensigtsmæssigt administrativt grundlag for den fremtidige varetagelse af de kommunale og

amtskommunale samt andre fælles opgaver inden for området. Udvalget får 17 medlemmer, hvoraf 5 skal vælges af folketingets partier og 5 af hovedstadsområdets tre amtsråd samt København og Frederiksberg, hvortil kommer repræsentanter for de kommunale organisationer og embedsmænd. Departementschef Zeuthen, indenrigsministeriet, bliver udvalgets formand.

Handelsminister Knud Thomsen fremsætter forslag til lov om mønstre. Forslaget vedtages enstemmigt 30/4.

Omkring 11.000 mand går i strejke efter værfternes henstilling til tillidsmændene. LO-formanden Thomas Nielsen giver kommunisterne skylden for strejken og for dermed at have ødelagt de positive muligheder for at opnå resultater ad parlamentarisk vej. Såvel Centralorganisationen af Metalarbejdere som DASF sender opfordringer til medlemmerne om ikke at nedlægge arbejdet.

9. – Typograferne i det storkøbenhavnske område opfordrer samtlige københavnske arbejdere til at deltage i et protestmøde foran Dansk Arbejdsgiverforenings bygning mod arbejdsgiverne og regeringen. 2–3.000 arbejdere deltager i demonstrationen.

11. – Arbejdsretten afsiger dom med nye forhøjede bodsbeløb i sagen om ulovlig arbejdsnedlæggelse hos Århus Flæskehal/Plumrose afd. i Viby.

12. – Skibsværfternes tillidsmænd mødes med Centralorganisationen af Metalarbejderes forretningsudvalg, og arbejdet på værfterne genoptages.

13. – Ved et møde mellem Jern- og Metalindustriens Sammenslutning og Centralorganisationen af Metalarbejdere erkender centralorganisationens forretningsudvalg og værfternes tillidsmænd, at opfordringen til at etablere arbejdsnedlæggelse 2/2 var en overtrædelse af overenskomsten, hvorefter værfterne meddeler, at sagerne mod tillidsmændene er trukket tilbage.

14. – På en faglig landskonference, som repræsenterer fagbevægelsens yderste venstrefløj, nedsættes et aktionsudvalg, der får til opgave »at tage alle initiativer, der er nødvendige, uanset arbejdsretlige og overenskomstmæssige begrænsninger. Det skal træde i funktion, »hvis arbejdsgiverne vover at indbringe den seneste tids strejker for arbejdsretten.«

Ved LO's informationsmøde i Odense siger formanden Thomas Nielsen bl. a., at man ved en fortsættelse af urolighederne kun har gjort ondt værre, og at arbejdsretten nok er gået et skridt for vidt med bodsforhøjelsen, men at den bør bevares, selv om LO's stilling til retten må overvejes.

17. – Socialminister Nathalie Lind fremsætter forslag til lov om den sociale pensionsfond (se 9/12 1969). Forslaget går ud på at tilvejebringe de økonomiske forudsætninger for ydelse af en tillægspension til alle, der oppebærer folke-, invalide- eller enkepension. Midlerne skaffes gennem et særligt folkepensionsbidrag (1 pct. af skalaindkomsten i 1971, 1972 og 1973, derefter 2 pct.) Det særlige bidrag henlægges til en social pensionsfond, hvis midler anbringes i obligationer. Til fonden overføres desuden et beløb på 216 mill. kr., som i sin tid blev hensat i Nationalbanken med henblik på en senere udbygning af folkepensionen. Forslag til lov om gradvis gennemførelse af tillægspension fra 1976 skal fremsættes i folketingsåret 1974–75, og fra 1982 anvendes hele det særlige folkepensionsbidrag til ydelse af tillægspension. Renterne af fondens obligationsbeholdning anvendes dels til ydelse af tillægspension, dels til henlæggelse til fonden.

Arbejdsgiverforeningens formand Svend Heineke meddeler, at arbejdsretten har tilkendegivet, at de forhøjede bodssatser for ulovlig arbejdsnedlæggelse kun vil blive anvendt på strejker, der har fundet sted i år. Tilkendegivelsen er fremkaldt af arbejdsgiverformanden, der havde krævet, at de forhøjede bodsbeløb skulle have tilbagevirkende kraft for gamle strejkesager,

som endnu ikke var pådømt af arbejdsretten, men havde trukket kravet tilbage.

18. – Folketinget vedtager enstemmigt forslag til beslutning angående Danmarks ratifikation af Den internationale Sukkeroverenskomst af 1968.

19. – Indenrigsminister H. C. Toft fremsætter forslag om ændring af lov om valg til folketinget. Hovedindholdet i lovforslaget, der inden fremsættelsen har været behandlet i et folketingsudvalg, er ændringer i valgkredsinddelingen, derunder en nedsættelse af antallet af amtskredse og som følge heraf en omfordeling af mandater på områder og stor- og amtskredse.

Hanne Reintoft (komm.) fremsætter forslag til lov om ophævelse af arbejdsretten 1. beh. 15/4.

20. – Vivike (s.f.) fremsætter forslag om ændring af vandløbsloven, hvorefter staten betaler anlægsudgifterne ved effektive rensningsanlæg og afskærende ledninger. 1. behandling 21/4.

23. – 80–90 kran- og truckførere hos B. & W., Refshaleøen, nedlægger arbejdet efter at lønforhandlinger med ledelsen er brudt sammen.

24. – Sømændenes Forbund beslutter at boykotte arbejdsrettens behandling af sømændenes deltagelse i 24 timers strejken. LO-formanden Thomas Nielsen betegner det som en tom demonstration, da det er LO, der fører sagerne på medlemmernes vegne.

26. – Kran- og truckførernes strejke på B. & W. behandles på et forberedende møde i arbejdsretten. Retsformanden henstiller til de strejkende at gå i arbejde, men strejken fortsætter. Strejken bevirker, at kun ca. 750 af værftets ca. 3.000 arbejdere kan beskæftiges.

28. – B. & W.'s direktør K. A. Rasmussen udtaler, at værftets eksistens står på spil, hvis strejken fortsætter.

Marts 1970

2. – I en foreløbig kendelse af arbejdsretten erklæres kran- og truckførernes strejke på B. & W. for ulovlig, og de strejkende får pålæg om at genoptage arbejdet.

3. – Der afholdes valg til kommunalbestyrelserne i de 277 kommuner og til amtsrådene i de 14 amter, der er resultatet af kommunesammenlægningerne pr. 1/4 1970. Valgdeltagelsen er ringe, kun ca. 70 pct. mod 77 pct. i 1966, for amtsrådsvalgene alene kun ca. 67 pct. I Københavns kommune er stemmeprocenten helt nede på 61.4. For landet som helhed giver en sammenligning med kommunevalgene i 1966 og folketingsvalget i 1968 følgende resultat, når man for 1970 sammenlægger stemmetallene ved amtsrådsvalgene og i København og Frederiksberg kommuner og for 1966 stemmetallene ved amtsrådsvalgene, i købstæderne og i København og Frederiksberg.

Valget er en klar sejr for socialdemokratiet, der som det eneste parti har betydelig fremgang både i forhold til det se-

	Komm. valg 1966	Fkt. valg 1968	Komm. valg 1970
	Procent af afgivne stemmer		
Socialdemokratiet .	36.2	34.2	42.9
Radikale venstre ..	6.0	15.0	9.8
Konservat. folkep. .	24.7	20.4	21.0
Venstre	20.4	18.6	19.9
Retsforbundet	0.7	0.7	0.7
Socialistisk folkep. .	7.3	6.1	3.5
Kommunisterne ..	1.0	1.0	1.1
De uafhængige ...	0.4	0.5	0.0
Venstresocialisterne	–	2.0	0.6
Slesvigsk parti	0.3	0.2	0.3
Andre lister	2.0	1.3	0.2

neste folketingsvalg og i forhold til kommunevalget i 1966. De radikale går stærkt tilbage i sammenligning med folketingsvalget, men har en betydelig fremgang i forhold til forrige kommunevalg. Omvendt er såvel de konservative som venstre gået lidt frem siden folketingsvalget, men tilbage i forhold til kommunevalget i 1966. SF viser stærk tilbagegang såvel i forhold til folketingsvalget som navnlig i forhold til kommunevalget i 1966; herved må dog tages i betragtning, at SF ikke havde opstillet i alle kommuner og udskillelsen af venstresocialisterne i 1967.

I Københavns kommune genvinder socialdemokratiet flertallet i borgerrepræsentationen. Partistillingen efter valget er: s. 31 (1966: 23), r.v. 5 (2), k.f. 11 (15), v. 1 (1), s.f. 5 (13, hvoraf 7 gik til vs.), komm. 1 (1), vs. 1 (0). I de traditionelt konservative kommuner i hovedstadsområdet, Frederiksberg, Gentofte, Lyngby-Tårbæk og Søllerød, bevarer de konservative flertallet, men deres stilling svækkes noget. I Gladsaxe befæster socialdemokratiet sin førende stilling under borgmester, folketingsmand Erhard Jakobsen, der får over 20.000 personlige stemmer eller ca. 84 pct. af socialdemokratiets samlede stemmetal. En anden populær socialdemokratisk borgmester Henning Rasmussen, Esbjerg får godt 16.000 personlige stemmer og sikrer sit parti sejren. I landets 3 største storkommuner Århus, Aalborg og Odense, bevarer socialdemokratiet ligeledes flertallet, i Odense dog kun med støtte af socialistisk folkeparti.

I 3 af de nye amter, Århus (Østjylland), Storstrømsamtet og Bornholm, besætter socialdemokratiet flertallet af pladserne i amtsrådet og vælger amtsborgmester, i Roskilde amt vælges også socialdemokratisk amtsborgmester, men med det radikale venstres hjælp. De konservative får med støtte fra v. og r.v. amtsborgmesterpladsen i Københavns amt, og i Fyns amt vælges radikal amtsborgmester med støtte fra k.f. og v. I de øvrige 9 amter får venstre amtsborgmesterposten, i Frederiksborg amt, hvor regeringspartierne har flertal i amtsrådet, med støtte fra s. og r.v. Venstre besætter også langt de fleste borgmesterposter i de 277 primærkommuner.

4. – Sigsgaard (v.s.) fremsætter forslag om ændring af lov om børne- og ungdomsforsorg, hvorefter direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen får mulighed for at give tilladelse til kollektive ledelsesformer på institutionerne under direktoratet 1. behandling 16/4.

Danske Bankers Fællesrepræsentation og Danmarks Sparekasseforening meddeler, at renteaftalen, der under forskellige former har været gældende siden 1935, er opsagt med 3 måneders varsel. I meddelelsen henvises til, at de indberetninger, handelsministeren har modtaget fra Nationalbanken og bank- og sparekassetilsynet, viser, at renteaftalen ikke længere nyder støtte hos de myndigheder, der har ansvaret for rentepolitikken (se 3/2).

Efter 12 dages strejke genoptager kran- og truckførerne på B. & W. arbejdet, og der holdes mæglingsmøde i Jern- og Metalindustriens Sammenslutning, hvor der opnås enighed om en lønforhøjelse på 26 øre i timen samt bortfald af den hidtidige reguleringsordning. Der skal optages forhandlinger om en moderne lønreform.

10. – Undervisningsminister Helge Larsen fremsætter forslag om ændringer i lov om folkeskolen. Hovedformålet med lovforslaget er at skabe mulighed for at indføre 5 dages ugen i folkeskolen fra det kommende skoleårs begyndelse. Desuden indeholder forslaget bestemmelse om indførelse af seksualundervisning som et fast led i undervisningen.

11. – Ved 2. behandling af regeringsforslaget om liberalisering af lovgivningen om svangerskabsafbrydelse (se 6/11 1969) har flertallet af de socialdemokratiske udvalgsmedlemmer og s.f. stillet ændringsforslag, hvorefter kvinden efter orientering i mødrehjælpen selv afgør, om hun vil gennemføre et svangerskab eller ikke. Ændringsforslaget forkastes med 108 stemmer mod 51; 2 medlemmer undlader at stemme.

12. – Finansminister Poul Møller fremsætter forslag om ændring af lov om opkrævning af indkomst-og formueskat for personer m. v. (kildeskat). Formålet er at give folke-, invalide- og enkepensionister, der på grund af en mindre indtægt ved siden af pensionen har fået en utilsigtet skatteforhøjelse ved overgangen til kildeskat, kompensation herfor, og forslaget går ud på at forhøje personfradraget med 3.000 kr., når den skattepligtige indkomst ikke overstiger 17.000 kr.; er indkomsten over 17.000 kr., foreslås de 3.000 kr. nedsat med 30 pct. af det beløb, hvormed den skattepligtige indkomst overstiger 17.000 kr., hvilket vil medføre, at forhøjelsen af personfradraget helt bortfalder ved en skattepligtig indkomst på 27.000 kr. Forslaget skønnes for 1971 at medføre et provenutab på ca. 250 mill. kr. Da denne ordning af tekniske grunde ikke kan gennemføres før 1/1 1971, fremsætter socialminister Nathalie Lind samtidig forslag til lov om en særlig ydelse til folke-, invalide- og enkepensionister. Alle der pr. 1/7 1970 oppebærer pension efter de sociale pensionslove, vil få udbetalt en engangsydelse varierende fra 110 til 1.100 kr. efter pensionistens indtægt. Udgiften til engangsydelsen skønnes at ville blive af samme størrelsesorden som provenutabet ved gennemførelse af finansministerens forslag.

Finansministeren fremsætter endvidere forslag om ændring af lov om beskatningen af renteforsikringen m. v. Forslaget går ud på en ajourføring af det såkaldte begrænsede fradrag, inden for hvilket der er fradragsret for livsforsikringspræmier, indskud på børneopsparingskonti, selvpensioneringskonti og bidrag til kapitalpensionsordninger. Under hensyn til prisudviklingen foreslås beløbet forhøjet fra 2.500 kr. til 3.000 kr. med virkning for indkomståret 1971.

Indenrigsminister H. C. Toft fremsætter forslag til lov om værnepligtens opfyldelse ved bistandsarbejde i udviklingslandene. Tjenestetiden for u-landsværnepligtige skal udgøre 2 år, hvortil i almindelighed kommer en forudgående u-landsuddannelse af 3 måneders varighed.

Handelsminister Knud Thomsen fremsætter forslag til ny lukkelov. Forslaget bestemmer, at detailsalg kun må finde sted på hverdage inden for tidsrummet fra kl. 6 til kl. 18, på torsdage dog til kl. 21 og på lørdage til kl. 12. Den sidste hverdag før en helligdag, dog ikke en almindelig søndag, samt på den sidste søndag og på de sidste 6 hverdage før juleaftensdag må detailsalg finde sted fra kl. 6 til kl. 21. Kommunalbestyrelsen kan dog efter retningslinier givet af handelsministeren fastsætte udvidede åbningstider for butikker i en række tilfælde, bl. a. i områder, der i udpræget grad benyttes til sommer- og weekendophold.

Kirkeminister Arne Fog Pedersen fremsætter forslag om ændring af den kirkelige lovgivning som følge af ændringerne i den kommunale inddeling.

Erling Dinesen (s.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om forberedelse af en revision af lov om mægling i arbejdsstridigheder. Af bestemmelser, der særlig trænger til revision, nævnes sammenkædningsreglerne og afstemningsreglerne, ligesom forligmandskollegiets adgang til at udsætte arbejdsstandsninger ønskes begrænset. Det fremhæves, at det med rette giver anledning til utilfredshed, når nye overenskomster først er trådt i kraft længe efter de gamles udløbstid. 1. behandling 15/4 sammen med det kommunistiske forslag om ophævelse af arbejdsretten.

13. – Statsminister Hilmar Baunsgaard fremsætter forslag til lov om økonomisk bistand til et finansieringsinstitut for dagspressen. Forslaget bemyndiger statsministeren til af statskassen at yde en garanti på indtil 30 mill. kr. og et årligt tilskud på 2 mill. kr. til et finanseringsinstitut for dagspressen. Tilskuddet skal betragtes som en imødekommelse af den af dagbladene fremsatte betragtning, at staten bør yde dagspressen annoncebetaling for offentliggørelsen af klasselotteriets trækningslister. I bemærkningerne til lovforslaget nævnes, at i betænkningen »Dagspressen og samfundet«, offentliggjort 24/9 1969, er sta-

tens provenutab ved dagbladenes fritagelse for papirafgift og moms på bladsalget samt lave takster for avispostbesørgelse opgjort til 82 mill. kr. årligt.

Boligminister Hastrup fremsætter forslag til lov om kreditinstitutter. Forslaget bygger på realkreditkommissionens betænkning, offentliggjort 14/1, og på redegørelsen fra obligationsmarkedsudvalget (Kurt Hansen-udvalget), som den blev udmøntet i de 3 før jul fremsatte lovforslag (se 9/12 1969).

Boligministeren fremsætter endvidere forslag om ændring af lov om midlertidig regulering af boligforholdene, lov om boligbyggeri og lov om boligsikring. Hovedpunkter i forslagene er: Privat udlejningsbyggeri i huslejeregulerede områder må under visse forudsætninger forhøje lejen med indtil 25 pct. ved genudlejning af lejligheder, der er taget i brug inden udgangen af 1964. En væsentlig del af lejeforhøjelsen skal bindes i Grundejernes Investeringsfond, hvoraf halvparten kan anvendes til forbedring af beboelsesejendommene. Også ved oprettelse af ejerlejligheder skal der ske indbetaling til fonden. Ved genudlejning i socialt boligbyggeri fra før udgangen af 1964 indbetales et forhøjet bidrag til Boligselskabernes Landsbyggefond, og hele beløbet skal anvendes til selvfinansiering og nedbringelse af lejen i nybyggeriet. Boligsikringsordningens maksimumgrænser forhøjes for lavere indkomstgrupper. Loven om ejerlejligheder revideres, således at der ikke må oprettes ejerlejligheder i ejendomme, der er taget i brug før 1/4 1961.

Ove Hansen fremsætter 3 forslag til folketingsbeslutning: om gennemførelse af et skattegrundlagstilskud for kommunerne, om gennemførelse af en analyse af kommunernes udgifter med henblik på en tilskudsordning af lovbundne opgaver og om etablering af en fast låneordning for udviklings- og vækstkommuner. 1. behandling 6/5.

Evald Kristensen (s.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning, der opfordrer socialministeren til at fremsætte lovforslag om forhøjelse af børnetilskuddet med 200 kr. pr. år og tilsvarende forhøjelse af andre familieydelser. 1. beh. 16/4.

Karl Max Rasmussen (s.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om offentlig forebyggende børnetandpleje. 1. beh. 23/4.

Sigsgaard (v.s.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om undersøgelse af benzinhandelens forhold. 1. beh. 22/4.

17. – Den økonomiske årsoversigt fra regeringens økonomiske sekretariat offentliggøres. Oversigten kommer til det resultat, at det personlige forbrug i 1970 kun kan forøges med et par procent i forhold til 1969, såfremt underskuddet på betalingsbalancen på 3.1 milliarder kr. i 1969 skal kunne nedbringes.

Regeringen beslutter med øjeblikkelig virkning at indføre stop for igangsættelse af nye statslige bygge- og anlægsarbejder, visse anskaffelser m. v., med den motivering, at der i forårsmånederne og sommeren ventes forstærket efterspørgsel efter arbejdskraft. De nærmere bestemmelser offentliggøres 20/3 i et cirkulære fra finansministeriet. Stoppet gælder til 15/10 1970. Undtaget er bygge- og anlægsarbejder i Grønland, arbejder der udføres med lån fra statens bygge- og boligfond, saneringer med lån og tilskud i henhold til boligloven, kollegier samt bygge- og anlægsarbejder nord for Limfjorden og på Mors.

18. – Folketinget vedtager ved 3. behandling forslag til lov om svangerskabsafbrydelse m. v. (se 11/3) med 100 (20 s., 30 k.f., 26 v. og 24 r.v.) stemmer mod 20 (12 s., 3 k.f., 3 v. og 2 s.f.) medens 41 (24 s., 2 k.f., 4 v., 1 r.v., 6 s.f, 1 vs. samt kommunisten Hanne Reintoft, løsgængeren Kai Moltke og grønlænderen Rosing) undlader at stemme. 18 medlemmer – 7 s., 2 k.f., 1 v., 2 r.v., 3 s.f. og 1 v.s. samt færingen Hakún Djurhuus og grønlænderen Knud Hertling – er fraværende.

Imod lovforslaget er der til folketingsudvalget og justitsministeriet indkommet protester med ca. 40.000 underskrifter, og en af forslagets skarpeste modstandere,

den færøske socialdemokrat Johan Nielsen gør forsøg på at få lovforslaget sendt til folkeafstemning, men har inden fristens udløb 21/3 kun fået 18 folketingsmedlemmers underskrift på begæring om folkeafstemning, medens der kræves 60.

Nationalbankens årsberetning fastslår, at underskuddet på betalingsblalancen er så stort, at det vil kræve flere års målbevidst indsats at få det elimineret, men at denne indsats er nødvendig, hvis Danmark ikke skal risikere at blive stillet overfor krav udefra om en så hurtig nedbringelse af underskuddet, at der bliver væsentlig risiko for en betydelig stigning i ledigheden. I denne periode må den pengepolitiske bevægelsesfrihed være yderst begrænset; det vil være nødvendigt at opretholde et højt renteniveau, og Nationalbanken kan derfor foreløbig ikke ændre sin holdning til obligationsmarkedet, der har fundet udtryk i, at den i flere måneder har undladt at købe obligationer.

Nationalbanken meddeler, at der efter et møde med bankernes og sparekassernes organisationer er opnået enighed om, at der i de kommende 6 måneder ikke må ske nogen forøgelse af de samlede beløb for etablerede og tilsagte lån i forhold til ultimo februar 1970. Undtaget er byggelån til finansiering af det sociale boligbyggeri, hvis omfang er fastsat ved lov. Nationalbanken henstiller til hvert enkelt pengeinstitut, at udlånsbegrænsningen overholdes, i modsat fald vil det kunne få konsekvenser for lånemulighederne i Nationalbanken. I en fællesudtalelse af Nationalbanken, Danske Bankers Fællesrepræsentation og Danmarks Sparekasseforening hedder det, at stramningen af finanspolitikken vil virke i retning af en formindskelse af det uholdbart store betalingsbalanceunderskud, men at det er nødvendigt, at også pengepolitikken bidrager til denne udvikling.

19. – Finanslovforslaget for 1970–71 vedtages ved 3. behandling med regeringspartiernes og socialdemokratiets stemmer, idet s. dog pointerer, at de ikke hermed går ind for regeringens økonomiske politik. Imod stemmer den øvrige opposition (i de nærmest foregående år har socialistisk folkeparti stemt for finansloven). Forinden har tinget forkastet et dagsordensforslag, stillet af Poul Dam (s.f.), om at stille fortsættelse af tredie behandling af finanslovforslaget i bero og henvise det til fornyet behandling i finansudvalget, idet man samtidig opfordrer regeringen til at fremsætte forslag til midlertidig bevillingslov i overensstemmelse med grundlovens § 45, stk. 2. Som begrundelse anføres, at oplysningerne i den økonomiske årsoversigt (se 17/3) og regeringens reaktion herpå viser, at finanslovforslaget ikke giver et virkelighedstro billede af regeringens hensigter for 1970–71. Dagsordenen nedstemmes af regeringspartierne og socialdemokratiet.

Finanslovforslaget med de ændringer, der er vedtaget ved 3. behandling, balancerer med ca. 34.8 milliarder kr. og viser et kasseoverskud på 1.686 mill. kr. Socialdemokratiets ordfører Lysholt Hansen erklærer, at kasseoverskuddet bliver langt større, måske 2 milliarder kr. Blandt de forkastede ændringsforslag ved 3. behandling er et socialdemokratisk om 150 mill. kr. ekstra til vanskeligt stillede kommuner og et venstresocialistisk om 6 mill. kr. til humanitær og teknisk bistand til befrielsesbevægelser i Angola, Portugisisk Guinea og Mozambique. Dette forslag støttes af s.f., medens s. undlader at stemme.

20. – LO's forretningsudvalg beslutter at opsige samarbejdsudvalgsaftalen, således at den udløber 1/7.

Dansk Arbejdsgiverforenings forretningsudvalg vil opfordre alle medlemsvirksomheder til at videreføre ikke blot samarbejdsudvalgene, men også andre kontaktorganer, der har til formål at forbedre samarbejdet.

24. – Forbundsformand Hans Rasmussen udtaler, at muligheden for et forlig mellem arbejdsgiverforeningen og LO om en ny hovedaftale og om nye forhandlingsregler er meget ringe.